

EN FREMTIDIG LANDBRUGSPOLITIK

- nogle mere langsigtede perspektiver

*Betænkning fra
Udvalget vedrørende landbrugets økonomiske vilkår
og udvikling*

BETÆNKNING NR. 993

KØBENHAVN 1983

Indholdsfortegnelse

	<u>Side</u>
Kapitel 1. Udvalgets nedsættelse og virksomhed.	7
Kapitel 2. Sammendrag og konklusioner.	11
Kapitel 3. Landbrugets Økonomiske udvikling siden 1975.	25
Kapitel 4. Landbruget i samfundsøkonomien.	35
4.1. Værditilvækst, beskæftigelse og valutaindtjening.	35
4.1.1. Værditilvækst og beskæftigelse.	36
4.1.2. Landbrugets eksport, import og nettovalutaindtjening.	40
4.1.3. Valutaindtjening, beskæftigelse og faktoraflønning i landbruget og industrien.	42
4.2. Det offentliges erhvervspolitiske rolle.	47
4.2.1. Støtte til andre erhverv.	47
4.2.2. Støtte til landbruget inden for EF.	49
4.2.3. Betydningen af den danske krise- støtte.	50
*	
Kapitel 5. Produktions- og afsætningsmæssige forudsætninger for landbrugets udvikling.	53
5.1. Primærsektoren.	53
5.1.1. Den mængdemæssige udvikling i landbrugsproduktionen.	53
5.1.2. Indkomstudvikling og indkomst- spredning.	55
5.1.3. Landbrugets investeringer.	58
5.1.4. Arbejdskraftanvendelsen i pri- mærsektoren.	59
5.1.5. Arealanvendelsen	60

	<u>Side</u>
5.1.6. Udviklingen i landbrugets bedrifts- og besætningsstruk- tur.	61
5.1.7. Heltidsbrug/deltidsbrug.	64
5.1.8. Produktivitetsudviklingen i landbruget som helhed.	65
5.2. Den internationale ramme..	66
5.2.1. Verdenshandlen med landbrugsvarer.	67
5.2.2. EF	69
5.2.2.1. Produktionsudviklingen.	69
5.2.2.2. EF's handel med tredielande.	70
5.2.2.3. Landbrugsudgifternes udvikling og finansiering.	70
5.2.2.4. Den landbrugspolitiske udvikling.	74
5.2.2.5. Sammenfatning og vurdering.	76
5.3. Eksporten af danske landbrugsvarer.	76
5.4. Forarbejdningssektoren.	81
5.4.1. Mejerisektoren.	81
5.4.2. Slagterisektoren.	85
5.4.3. Sammenligning mellem den danske mejeri- og slagterisektor.	88
5.4.4. Sammenligning mellem den hol- landske og den danske» mejeri- og slagterisektor.	90
5.4.5. Ændringer i detailhandelstruk- turen.	93
Kapitel 6. Tilpasninger i landbrugssektoren.	95
6.1. Baggrund for tilpasninger.	95
6.1.1. Produktivitetsudviklingen.	95
6.1.1.1. Effektivitetsudviklingen i EF.	96
6.1.1.2. Den samlede produktivitetsud- vikling i EF.	100
6.1.2. Udviklingen i effektivitet og dækningsbidrag i Danmark.	101

	<u>Side</u>
6.1.3. Potentielle muligheder for teknisk/biologiske forbedringer i de enkelte driftsgrene.	107
6.1.4. Nogle fremtidige udviklingstendenser-	111
6.1.5. Sammenfatning.	113
6.2. Tilpasningsmuligheder på den enkelte bedrift.	114
6.2.1. Større nyinvesteringer.	114
6.2.2. Mindre tilpasningsinvesteringer.	117
6.2.3. Arealharmoni i intensivt husdyrhold.	119
6.2.4. Forbedring af driftsledelse.	120
6.3. Overvejelser vedrørende eksporten af danske landbrugsvarer.	123
6.3.1. EF og tredielandsmarkeder.	123
6.3.2. Svinekødsmarkedet.	128
6.3.3. Markedet for mejeriprodukter.	131
6.3.4. Landbrugsprodukternes forædlingsgrad.	132
6.4. Overvejelser vedrørende den danske forarbejdningssektor.	135
6.4.1. Virksomhedernes handlingsparametre.	135
6.4.2. Behovet for tilpasninger.	139
Kapitel 7. Arbejds- og miljøforhold.	143
7.1. Landmandsfamiliens sociale situation.	143
7.1.1. Arbejdssituationen.	143
7.1.2. Samspillet mellem landbrugserhvervet og andre befolkningsgrupper.	145
7.1.3. Konsekvenser for strukturudviklingen.	146

	<u>Side</u>
7.2.	Balancen mellem naturressourcers udnyttelse til landbrugsproduktion og anden anvendelse. 147
7.2.1.	Vandkvalitet og vandforsyning. 148
7.2.2.	Anvendelse af landbrugsjorden. 150
7.2.3.	Forurenende virksomhed. 151
7.2.4.	Økologisk landbrug. 152
7.2.5.	Ernæringspolitik. 152
7.3.	Miljøhensyn og landbrugssektoren. 153
Kapitel 8.	Landbrugspolitiske overvejelser. 155
8.1.	Jordpolitikens mål og midler. 155
8.2.	Den fælles landbrugspolitik. 158
8.2.1.	Overvejelser vedrørende en revision af den fælles landbrugspolitik. 158
8.2.1.1.	Udbudsbegrænsende indgreb. 159
8.2.1.2.	Afsætningsfremmende indgreb. 162
8.2.1.3.	Sammendrag. 163
8.2.2.	Den danske indstilling til EF's fælles landbrugspolitik. 164
8.3.	Nogle overvejelser vedrørende finansierings- og skatteforhold. 166
8.3.1.	Krav til egenkapital. Skattetekniske løsninger. 166
8.3.2.	Finansiering. 168
8.4.	Overvejelser vedrørende uddannelse, rådgivning og forskning. 170
8.4.1.	Uddannelse af landmænd. 172
8.4.2.	Rådgivningstjenesten. 176
8.4.3.	Forskning og forsøg. 181

Kapitel 1. Udvalgets nedsættelse og virksomhed.

Efter regeringsbeslutning nedsatte landbrugsministeren i skrivelse af 14. februar 1983 et udvalg til overvejelse af den fremtidige landbrugspolitik.

Formålet med udvalget var - på særlige områder - at supplere den i 1977 udgivne betænkning om "En Fremtidig Landbrugspolitik". I lyset heraf har udvalget koncentreret sig om forhold, som er af længere rækkende betydning, og som i væsentlig grad er ændret siden 1977. Udvalget har således ikke direkte behandlet forholdene vedrørende strukturudviklingen, jordlovgivningen og støttelovgivningen.

Udvalget fik følgende kommissorium:

"Med udgangspunkt i udviklingen i landbrugets forhold de seneste år skal udvalget vurdere landbrugets fremtidige afsætnings- og prisforhold på basis af EF's landbrugspolitik. Det skal herefter vurdere landbrugets udvikling, privatøkonomisk og samfundsmæssigt. Hensyn skal tages til bl.a. den store variation mellem landbrugsbedrifterne samt påvirkningen af den eksisterende økonomiske ubalance."

Til fremme af udvalgsarbejdet, kunne der nedsættes underudvalg eller arbejdsgrupper, ligesom udvalget kunne supplere sig med sagkyndig bistand.

Udvalget fik følgende sammensætning:

Departementschef H. J. Kristensen (formand)
Afdelingschef Otto Friis, Landbrugsministeriet
Afdelingschef Poul Ottosen, Landbrugsministeriet
Forstander Arne Larsen, Statens Jordbrugsøkonomiske Institut
Kontorchef Leif Heltberg, Det økonomiske Sekretariat
Direktør Kjeld Ejler, Landbrugsrådet
Sekretariatschef Jørgen Skovbæk, De danske Landboforeninger
Afdelingschef P. Bilsted Pedersen, Danske Husmandsforeninger
Professor S. Kjeldsen-Kragh, Økonomisk Institut, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole

Direktør J. Fløystруп Jensen, Dansk Landbrugs Realkreditfond
Forstander Georg Nielsen, Landbrugets Informationskontor
Forstander Frederik Qvist, Den Classenske Agerbrugsskole
på Næsgaard

Cand.polit. Inger Frydendahl, Forbrugerrådet
Økonom Mogens Eliassen, Arbejderbevægelsens Erhvervsråd

Udvalgets sekretærer var fuldmægtige i Landbrugsministeriet;
Bo Folmer Pedersen og Knud Mortensen.

Udvalget har nedsat 3 underudvalg og en snæver arbejdsgruppe.

Det første underudvalg med afdelingschef Poul Ottosen som formand har udarbejdet en rapport vedrørende landbrugets eksterne forhold.

Det andet underudvalg med sekretariatschef Gustav Wied og afdelingsleder Aa. Walter-Jørgensen som formænd har udarbejdet en rapport om spørgsmål vedrørende indkomst-, produktions- og omkostningsforhold i landbrugssektoren.

Det tredje underudvalg med afdelingsleder Johs. Christensen som formand har udarbejdet en rapport vedrørende økonomi, ressourceudnyttelse og udvikling i de enkelte bedrifter.

Endelig har en arbejdsgruppe med kontorchef J. Skovgaard Nielsen som formand udarbejdet en rapport om forædlingsindustrien.

I underudvalgene og i arbejdsgruppen har udvalget inddraget en bred kreds af offentlige og private organisationer. Blandt andre Jordbrugsdirektoratet, Statens Jordbrugsøkonomiske Institut, Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole, Det økonomiske Sekretariat, Danmarks Statistik, Landbrugsrådet, De danske Landboforeninger, Danske Husmandsforeninger, Forbrugerrådet og Dansk Landbrugs Realkreditfond. Endvidere har en række personer med tilknytning til landbrugserhvervet været medlemmer af forskellige arbejdsgrupper.

Underudvalgenes og arbejdsgruppens rapporter kan rekvireres i Landbrugsministeriet. Desuden er en af professor S. Kjeldsen-Kragh, Økonomisk Institut, Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole udarbej-

det rapport om "Valutaindtjening, beskæftigelse og indtjening i landbruget og industrien" til rådighed for interesserede.

Udvalget har den 16. november 1983 afsluttet sit arbejde og afgiver hermed sin betænkning til regeringen.

København, den 16. november 1983.

Kjeld Ejler	Mogens Eliassen	Otto Friis
Inger Frydendahl	Leif Heltberg	J. Fløystруп Jensen
S. Kjeldsen-Kragh	H. J. Kristensen (fmd)	Arne Larsen
Georg Nielsen	Poul Ottosen	P. Bilsted Pedersen
Frederik Qvist	Jørgen Skovbæk	

Knud Mortensen og Bo Folmer Pedersen

Kapitel 2. Sammendrag og konklusioner.

Udviklingen siden 1977-betænkningen. Et tilbageblik.

Betænkningen "En fremtidig landbrugspolitik", der udkom først i 1977, lagde - med baggrund i en analyse af erhvervet - hovedvægten på at beskrive forudsætningen for og konsekvenserne af en ekspansion af den animalske landbrugsproduktion samt mulighederne for at afsætte en øget og højt forædlet animalsk produktion.

En øget produktion kunne blandt andet realiseres ved fremme af investeringer, øget forskningsindsats og lettelse af generationsskiftet. Det blev påpeget, at den største hindring for investeringsfremme var et for højt renteniveau.

Landbrugets bygningskapacitet er siden da udbygget, først og fremmest for så vidt angår svinestalde, men også mange rationelle kostalde er etableret. Herudover er der sket investeringer i lager- og siloanlæg samt foretaget reinvesteringer til erstatning af nedslidte anlæg. Resultatet er, at dansk landbrug i dag står med et mere moderne produktionsapparat, end tilfældet har været i mange år. Der ligger heri et fundament til understøtning af den fremtidige **landbrugsmæssige** udvikling.

Imidlertid har en række forhold, navnlig efter 1978, påvirket landbruget i ugunstig retning.

Landbrugets bytteforhold forringedes væsentligt i perioden 1978-1981, hvor salgspriserne steg med ca. 25 pct. mens rå- og hjælpestoffer steg med godt 40 pct. Samtidig fordobledes erhvervets renteudgifter.

Den svage salgsprisudvikling har først og fremmest berørt svineproduktionen. Denne udvikling hænger sammen med markedsforholdene, som i vid udstrækning får lov at slå igennem på svinekødspriserne. De mere bastante garantiordninger for mælk og oksekød har sikret en mere jævn prisstigning og en mere beskeden bytteforholdsforringelse, der i et vist omfang må tilskrives de bestræbelser, EF i en periode sidst i 70'erne gjorde for at begrænse de strukturelle

overskud. Stigningen i omkostningerne må ses i forbindelse med inflationsudviklingen og den stigende ubalance, der gjorde sig gældende i den danske økonomi.

Det nominelle renteniveau fortsatte sin ret kraftige stigning, dels som følge af inflationsforventningerne efter olieprisstigningerne i 1979, dels på grund af den økonomiske ubalance.

Da investeringerne samtidig steg til op imod 50 pct. af erhvervets bruttofaktorindkomst, forøgedes erhvervets samlede gælds- og renteforpligtelser voldsomt sidst i 70'erne. Derved fik mange bedrifter yderligere likviditetsproblemer, hvilket førte til endnu større gældssætning og betydelige økonomiske vanskeligheder.

Disse vanskeligheder forstærkedes af, at ejendomspriserne efter en usædvanlig stærk stigning indtil 1979 faldt betydeligt, således at egenkapitalen, der i forvejen ofte var meget beskeden, faldt og i mange tilfælde blev negativ.

De store investeringer i animalsk produktion har i mange tilfælde været ledsaget af betydelige indkøringsvanskeligheder. Ligeledes er investeringerne i en del tilfælde gennemført på baggrund af et beskedent effektivitetsniveau og andre driftsledelsesproblemer.

Den økonomiske udvikling for landbruget har således langt fra svarer til de forventninger, der har ligget bag investeringernes gennemførelse. Dette har medført en stor spredning i indkomsterne og resulteret i en stærk stigning i antallet af tvangsauktioner.

Landbrugets økonomiske vanskeligheder er blevet søgt afhjulpet gennem en række ordninger, der først og fremmest sigter mod at sanere gælden og tilføre erhvervet likviditet. Senest har Folketinget på baggrund af det fra slutningen af 1982 indtrådte rentefald i november 1983 vedtaget en ordning med rentesaneringsydelse. Den indebærer, at staten, på noget af den fastforrentede gæld, giver tilskud til den del af renten, der ligger ud over 12 pct. Landbrugserhvervet får hermed, på trods af den store andel af fastforrentet gæld, også gavn af det indtrufne rentefald for de store investeringer foretaget i højrenteperioden.

Efter gennemførelsen af loven om rentesaneringsydelse bør interessen samle sig om mere langsigtede overvejelser til fremme af en effektiv landbrugsproduktion.

Under forudsætning af effektivitet i produktionen og under forudsætning af en økonomisk politik, der fremmer udbygning af erhvervslivet, finder udvalget, at der fortsat er plads for en stor landbrugssektor, der kan bidrage til løsningen af landets betalingsbalance- og beskæftigelsesproblemer. Selvom det må erkendes, at de nuværende udsigter for landbrugets pris- og afsætningsforhold for en række produkter er stærkt afdæmpede, er der næppe tvivl om, at landbruget på flere enkeltområder og ved produktionstilpasninger vil kunne udvide produktionen med en konkurrencedygtig aflønning af de anvendte ressourcer.

Desuden kan en række ikke-økonomiske hensyn gøre det ønskværdigt, at en betydelig landbrugssektor opretholdes (for eksempel miljømæssige hensyn, rekreative hensyn, hensyn til de mindre samfund).

Da landbruget er en integreret del af samfundsøkonomien, er det generelle erhvervsøkonomiske klima - som allerede påpeget i 1977-betænkningen - en afgørende forudsætning for, at en velfungerende og konkurrencedygtig landbrugssektor kan yde sit bidrag til samfundsøkonomien. Med erhvervets store fremmedkapitalbehov er det afgørende, at renten er lav. Lønomsikringerne har mindre betydning i primær landbruget end i byerhvervene. Men lønudviklingen påvirker landbrugets omkostninger gennem erhvervets store forbrug af forskellige serviceydelser og gennem arbejdskraftforbruget i forædlings- og forsyningssektoren.

Det generelle erhvervsklima for landbruget må desuden ses i sammenhæng med de tilsvarende forhold for landbruget i de lande, vi konkurrerer med. Her har det generelle omkostningsniveau betydning, herunder renteomkostningene, ligesom forskellige nationale støtteordninger kan virke konkurrenceforvridende.

Vilkårene for eksport af danske landbrugsvarer.

To trediedele af dansk landbrugsproduktion eksporteres. Situationen på de internationale landbrugsvaremarkeder er derfor afgørende for Danmark.

Fødevarerforbruget i de industrialiserede lande ligger nær mætningspunktet. Dog er der fortsat muligheder for forbrugsudvidelse af mere forarbejdede og specialiserede produkter. Endvidere er der et stigende fødevarerforbrug i den gruppe af tidligere u-lande, som nu har en betydelig økonomisk vækst. Det store behov for flere fødevarer i hovedparten af udviklingslandene kan ikke umiddelbart tilfredsstilles på kommerciel basis som følge af manglende købekraft.

Da den samlede afsætning af landbrugsprodukter i EF og på det amerikanske marked kun stiger svagt, kan øget dansk afsætning kun ske ved at erobre markedsandele fra konkurrenter. Her vil ikke mindst afsætningsindsatsen og evnen til at produkttilpasse og produktudvikle de danske varer spille en central rolle. På ekspanderende markeder, som i Japan og i de nyindustrialiserede lande, kan øget afsætning desuden opnås ved at få andel i forbrugsstigningen.

Tendenserne til et vedvarende udbuds- og prispres i landbrugssektoren er i de senere år forstærket som følge af den økonomiske stagnation og den dermed følgende beskedne stigning i efterspørgslen og langsommere afvandring fra landbruget. Dette forøger tendensen til faldende realpriser på de internationale markeder for landbrugsprodukter. Dog må klimatiske forhold i kortere perioder fortsat forventes at medføre betydelige afvigelser fra denne tendens, ligesom det begyndende verdensøkonomiske opsving påvirker priserne.

Eksporten til lande uden for EF vil fortsat være økonomisk betinget af, at der ydes restitutioner. Dette forhold betyder på det politiske plan et modsætningsforhold mellem de førende eksportørlande.

Produktionsstigninger inden for EF bidrager til at sprænge EF's politisk fastlagte finansieringsrammer. Udvidelsen af EF-politikken til at omfatte nye aktivitetsområder skærper dette problem. Man kan derfor i den nærmeste fremtid frygte begrænsninger i den del af EF-budgettet, der vedrører den fælles landbrugspolitik.

Det stigende antal interne støtte- og præmieordninger samt opkøb af varer tilbudt til interventionsoplagring udgør automatiske udgifter for EF's landbrugsfond. En for Danmark helt utilfredsstillende løsning vil være at spare på de øvrige udgifter, herunder navnlig på eksportrestitutionerne.

Blandt EF-landene er Danmark mest afhængig af eksport til tredielande og derfor meget sårbar på dette område.

Det er derfor af stor vigtighed, at man er opmærksom på de risici, som dansk eksport til tredielande er udsat for, såfremt der sker reduktioner i EF's udgifter til landbrugsformål.

Udvalget finder det derfor vigtigt, at tredielandseksporten tilrettelægges ikke alene ud fra de øjeblikkelige indtjeningsmuligheder, men også ud fra hensyntagen til de risici som afhængigheden af eksportrestitutioner betinger. Alt andet lige bør man satse på varer, som kun i relativt beskeden grad er afhængige af restitutioner. Dette vil som hovedregel sige dyrere og mere forarbejdede varer, hvor restitutioner udgør en relativ mindre del af produktets samlede værdi. Markederne for sådanne produkter vil ofte være relativt stabile. Samtidig vil en øget forarbejdning give større beskæftigelse.

Udvalget peger på nødvendigheden af at sikre en fortsat udvikling af niches i tredielande. Imidlertid er opdyrkningen af sådanne niches ofte forbundet med betydelige omkostninger og de kan hurtigt overfyldes af konkurrenter. Dette understreger vigtigheden af samarbejdet mellem danske virksomheder på eksportmarkederne.

Udvalget lægger betydelig vægt på øget eksportindsats i det øvrige EF. En stor eksport til tredielande kan medføre risiko for, at eksportindsatsen på EF-markedet bliver mindre intens.

Der er derfor behov for nøje at sammenholde korttidsgevinster ved øget afsætning til tredielande med risikoen for at sætte de mere langsigtede afsætningsinteresser på EF-markedet over styr.

Dette kan imidlertid kun ske ved en betydelig produktudvikling og en vanskelig fortrængningskonkurrence. Erfaringerne fra mund- og klovesygeperioden viser, at de danske eksportører formår at udvide deres andel af de kontinentale EF-markeder. Men erfaringerne viser også, at det sker på bekostning af valutaandtjening og afregning til landmændene. Hensynet til både betalingsbalance og til landmændenes økonomi sætter grænser for, i hvilken udstrækning man kan tillade sig at forlade godt betalende tredielandsmarkeder til fordel for EF-markeder.

Afsætning på EF-markederne kræver fortsat udvikling og tilpasning af de danske landbrugsvarer. Dette gælder navnlig på svinekødsområdet, hvor der ved siden af den traditionsrige produktion af lette baconsvin må lægges mere vægt på fremstilling af tungere svin med lavere produktionsomkostninger.

Erfaringerne fra det britiske bacon- og smørmarked understreger betydningen af markeder med et vist samlet afsætningsvolumen. Dette styrker afsætningsplanlægningen, giver primærproducenten større tryghed og skaber en bredere basis for udvikling af nye nicher i og uden for EF.

Herudover kan peges på afsætning af videre forarbejdede og tilpassede varer, bestemt for regionalmarkeder med særlige smagspræferencer.

I begge tilfælde kræves et gensidigt respekterende salgssamarbejde mellem danske forædlingsvirksomheder. For at løse denne opgave er det en forudsætning, at der på visse områder etableres et økonomisk forpligtende samarbejde. Herved sikres dækning af ofte betydelige introduktionsomkostninger, og overfyldning af nicher undgås.

Visse tendenser i EF's landbrugspolitik kan imidlertid bremse en sådan politik.

Monetære udligningsbeløb, væksten i særlige støtte- og præmieordninger og ulovlige nationale støtteprogrammer hæmmer den frie omsætning af landbrugsvarer inden for EF.

Den stigende overfyldning af markederne og de deraf afledte budgetproblemer giver øget næring til argumenter for kvotering af landbrugsproduktionen. Dette kan fastfryse den nuværende struktur, og det vil eventuelt i praksis øge modstanden mod den frie omsætning af landbrugsvarer i EF.

Udvalget finder, at dansk erobring af markedsandele såvel i som uden for EF kun kan ske, såfremt den samlede danske landbrugssektor er i stand til at øge produktiviteten og den kommercielle slagkraft. Endvidere er det en betingelse, at der gennem den økonomiske politik tilvejebringes et omkostningsniveau, der ikke defavoriserer dansk landbrug i forhold til de øvrige EF-lande.

Tilpasninger på bedriften.

Der forventes ikke, at landbruget alene gennem prisstigninger kan få forbedret sine indkomstforhold. Dertil er prognoserne for prisudviklingen på landbrugsvarer for pessimistiske.

Der skal følgelig arbejdes på at mindske det generelle omkostningsniveau og ressourceforbruget pr. produceret enhed på den enkelte bedrift.

Med hensyn til den tekniske produktivitet viser det sig, at udviklingen i Danmark sammenlignet med andre EF-lande over en årrække har været forholdsvis svag. Sammenligningsperioden omfatter 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne med stagnerende landbrugsproduktion i Danmark og små moderniseringsinvesteringer. Kravet om

øget teknisk effektivitet understreger behovet for en forstærket indsats inden for forskning og forsøg samt rådgivning til, at videbringe resultaterne.

Resultaterne skal imidlertid også kunne omsættes i handling på den enkelte bedrift. Landmandens faglige kundskaber og driftslederevner er i den forbindelse helt afgørende.

Udvalget understreger, at dette stiller øgede krav til landmandens grunduddannelse. For efteruddannelsen ligger der endvidere en stor opgave i at opbygge viden og holde denne å jour hos de etablerede landmænd.

Udvalget finder, at det, foruden at styrke de faglige kundskaber hos landbrugserhvervets udøvere, tillige er nødvendigt at udvikle styringsfunktionerne og ikke mindst forståelsen af de økonomiske sammenhænge. Dette gælder specielt forhold omkring investeringsplanlægning, konsolidering og imødegåelse af driftsmæssige risici.

Den finansielle side af driftsledelsen har fået øget betydning i takt med strukturudviklingen. Den enkelte landmand har ansvaret for et betydeligt kapitalapparat og må påregne betydelige variationer over årene i det beløb, der bliver tilovers til aflønning af egen arbejdsindsats.

De enkelte bedrifters effektivitet og konkurrenceevne må fortløbende forbedres ved bedre styring af produktionsprocesserne, ved overgang til bedre produktionssystemer og ved investering i nye tekniske anlæg.

Undersøgelser viser, at større nyinvesteringer i kvæg- og svinestalde som en hovedregel ikke er rentable under de nugældende pris- og omkostningsforhold selv, hvis der forudsættes en relativt høj produktionseffektivitet. Kun under forudsætning af høj egenkapital og en indkomst der sikrer udnyttelsen af afskrivningsmulighederne, samt en gunstig samfundsøkonomisk udvikling, er større nyinvesteringer økonomisk forsvarlige.

Mulighederne for forbedring af bedrifternes indtjeningsforhold må derfor fortrinsvis søges ved tilpasninger inden for det bestående produktionsapparat. Det drejer sig først og fremmest om at forbedre effektiviteten i den løbende produktion ved større udbytte af det enkelte dyr og den enkelte afgrøde, opnået gennem bedre pasning og bedre disponering af produktionsfaktorerne, herunder bedre opbevaring af foderafgrøder. Endvidere om tilpasninger i produktionsplanen, der sigter på en mere effektiv udnyttelse af kapaciteten af areal, stald, lagre, maskiner og arbejdskraft. Dette kræver normalt investeringer i mindre omfang, og eksempler fra praksis viser, at disse ofte vil være meget rentable.

Effektiviteten i produktionen må ses i sammenhæng med udnyttelse af de størrelsesøkonomiske fordele. Som hovedregel kan antages, at der ikke er væsentlige størrelsesøkonomiske fordele i en produktionsgren ud over, hvad en helårsarbejder kan passe. Grænsen for, hvad en mand kan passe, ligger dog ikke fast, men vil afhænge af den teknologiske udvikling og udviklingen af mulighederne for at styre produktion og økonomi på den enkelte bedrift. Tages der udgangspunkt i den gennemsnitlige bedriftsstørrelse, må det konstateres, at mulighederne for størrelsesøkonomiske fordele ikke er udtømte i dansk landbrug. Men dette vil kræve betydelige bygningsinvesteringer, hvis privatøkonomiske rentabilitet, som ovenfor nævnt, er tvivlsom. Derfor knytter der sig betydelige interesser til en bedre udnyttelse af den bestående produktionskapacitet gennem forbedret rådgivning og efteruddannelse.

Uddannelse, rådgivning og forskning.

Samspillet mellem forskningsresultater, formidling af disse og landmandens uddannelse er helt central for den hastighed, hvormed produktivitetsniveauet stiger.

I denne forbindelse er:

- landmandens uddannelse og efteruddannelse af stor betydning for evnen til at håndtere de produktionssystemer, der er en betingelse for at kunne opnå forbedrede resultater. Uddannelsen spiller også en rolle for motivationen for at modtage/søge rådgivning,

- rådgivningen af betydning for kendskabet til nye **produktionsmetoder** og til anvisning af styringsprogrammer, der kan forbedre udnyttelsen af produktionspotentiallet. Denne funktion får øget betydning i takt med, at stigende produktivitet vil bero på udnyttelsen af kendskab til komplicerede teknisk/biologiske sammenhænge/
- forsknings- og forsøgsaktiviteten af afgørende betydning for den hastighed, hvormed der vil ske produktivitetsfremskridt. Opgaverne drejer sig såvel om udvikling af metoder til praktisk udnyttelse af de potentielle muligheder som om forskning med henblik på udvidelse af potentiallet. Inden for begge områder er der behov for øget indsats, såfremt de omtalte forbedringer skal kunne realiseres i den praktiske produktion.

Forarbejdningsindustrien.

Forarbejdning og distribution samt forsyning med produktionsmidler tegner sig for en stadig større del af landbrugsproduktionens værditilvækst. Effektivitetsniveauet og samarbejdsmonsteret i disse virksomheder påvirker derfor primærproduktionens indtjening og den danske konkurrenceevne for landbrugsvarer.

Danske mejerier og slagterier er ikke store i forhold til konkurrenterne i visse andre lande. Derimod ligger slagte kvaliteten og veterinærhygiejnen i Danmark på et højt niveau og giver dermed en konkurrencefordel.

Der er betydelig overskudskapacitet i mejerier og slagterier. Dette skyldes dels gardering mod sæsonudsving i leverancer fra virksomhedernes andelshavere/ejere, dels store investeringer som er fremkaldt af manglende koordination mellem virksomhederne.

Udvalget påpeger, at der kan ske betydelig rationalisering inden for slagterier og mejerier gennem en fremtidig koordineret investerings- og kapacitetsplanlægning.

I denne forbindelse kan udvalget konstatere, at der fortsat sker specialisering mellem virksomhederne. Udvalget opfordrer til, at der sker en forstærket videreforarbejdning af råvarerne, og at smør- og baconmarkederne i Storbritannien undgår overfyldning.

For varer med lav international omsættelighed er der på visse hidtil lukrative markeder udbrudt skarp konkurrence (f.eks. konsummælk på hjemmemarkedet). Dette gavner umiddelbart forbrugerne, men flytter kapacitetsproblemerne rundt mellem virksomhederne til skade for mælkeproducenterne.

For andre landbrugsvarer medfører EF-medlemskabet tæt forbindelse mellem priserne i andre EF-lande og i Danmark, og monopolmyndighederne overvåger, at disse priser ikke bringes ud af niveau. De aktuelle samarbejdsvanskeligheder inden for mejeri- og slagteribrancherne kunne imidlertid varsle en forstærket fremtidig priskonkurrence mellem danske selskaber indbyrdes på eksportmarkederne. Da dette næppe hverken på kort eller langt sigt kan forøge den samlede omsætning, kan konsekvensen blive tab i det danske samfunds indtjening, idet man dog ikke kan se bort fra en positiv virkning af forbedret salgsindsats og markedspleje.

Det må påpeges, at selv større danske mejeri- og slagterifusioner har beskeden størrelse i forhold til aftagerne i importlandene.

Udvalget finder, at et samarbejde mellem danske eksportører udgør en væsentlig forudsætning for, at de traditionelle smør- og baconmarkeder kan fastholdes, at de etablerede markeder i det kontinentale EF og i tredjelctnde kan udbygges, og at der tilvejebringes finansiel styrke til opdyrkning af nye markeder og nicher.

Udvalget finder det ligeledes vigtigt, at de enkelte selskaber har kræfter til fortsat produktudvikling og specialisering.

Udvalget understreger, at der er behov for

- større samarbejde imellem virksomhederne om salget, især vedrørende standardvarer, eventuelt sluttende med et økonomisk forpligtende samarbejde,
- større forståelse for samarbejdets nødvendighed blandt de primære producenter,
- på en harmonisk måde at reducere overskudskapaciteten i forarbejdningsindustrien,
- i fællesskab at planlægge strukturudviklingen,
- at intensivere produktudviklingen henimod helt nye mærkevarer,
- at sikre de nødvendige incitamenter til en høj effektivitet i forarbejdningsleddet,
- at understøtte kreative kræfter i forarbejdningsindustrien til fremme af produktudviklingen.

Udvalget er opmærksom på, at en udvikling som ovenfor beskrevet også har en styrket indsats af andelsvirksomhedernes folkevalgte ledelse som forudsætning.

Udvalget ønsker imidlertid at gøre opmærksom på, at styrket samarbejde mellem forarbejdningssvirksomhederne eventuelt vil kunne få betydning for forbrugerne på hjemmemarkedet som følge af en mindsket konkurrence på pris og kvalitet.

Finansierings- og strukturproblemer.

Det er karakteristisk for mange investeringer i landbruget foretaget i de seneste år, at de er sket uden tilstedeværelse af en tilstrækkelig stor egenkapital. Der kan ikke gives generelle regler for, hvor stor egenkapitalen bør være, hverken i forbindelse med den løbende produktion eller i forbindelse med nyinvesteringer.

Med større investeringer på den enkelte bedrift følger øget erhvervsrisiko. En risiko som ikke mindst kan imødegås med større egenkapital. Det er derfor af stor betydning, at landmanden kan foretage konsolidering til imødegåelse af udsving i priser, høstudbytte m.v. Landmanden må nødvendigvis være mere konsolideringsbevidst, ikke mindst forud for investeringer. Samtidig må det tilstræbes, at landmænd får mulighed for at foretage konsolidering på samme skattemæssige vilkår som andre fremstillingserhverv.

De store strukturændringer i landbrug med en række bedrifter, der ekspanderer og andre, der indskrænker, medfører betydelige tilpasningsproblemer i den bestående landbrugssektor. En fortsættelse af det glidende generat ions skifte vil løse en række væsentlige arbejdsmæssige og finansielle problemer. Kombinationen af selveje og forpagtning ved tilforpagtning af jord fra bedrifter under afvikling har også medvirket til at løse en række væsentlige tilpasningsproblemer,. Strukturudviklingen har imidlertid nået et stadium, hvor der er opstået et betydeligt behov for en ændret jordfordeling til gavn for heltidsbedriftenes arrondering og til sikring af tilstrækkeligt arealunderlag for husdyrbedrifterne. Samtidig må der ske en afklaring af den jordpolitiske holdning til deltidslandmænd og til udnyttelsen af bolig- og bygningsmassen på de nedlagte landbrugsbedrifter. I den forbindelse ønsker udvalget at pege på den betydning, det har for landbrugserhvervets funktion og for landmandsfamiliernes trivsel, at der gennem et tilstrækkeligt befolkningsunderlag sikres de fornødne servicefunktioner og menneskelige trivselsmuligheder i landdistrikterne.

Sammendrag.

Udvalgets hovedkonklusioner er,

at de internationale pris- og afsætningsudsigter er mindre favorable. Dæmpning af omkostningerne på bedrifterne får derfor øget betydning,

at de driftsmæssige og finansielle indkøringsproblemer i mange nye produktionsanlæg må søges løst gennem en intensiveret rådgivnings- og uddannelsesvirksomhed med henblik på udnyttelse af eksisterende muligheder for produktivitetsstigninger,

at det økonomiske udbytte af de øvrige landbrugsbedrifter må forbedres, dels gennem mindre tilpasningsinvesteringer, dels gennem en større rådgivningsindsats og en fortsat udbygning af landbrugets efteruddannelse,

at forsknings- og forsøgsvirksomheden må sikres tilstrækkeligt grundlag for at understøtte denne udvikling,

at eksporten af danske landbrugsvarer må sikres gennem en koordineret indsats dels på de bedste tredielandsmarkeder og navnlig ved udbygning af markedsandelen i EF. Ved eksport til tredielandsmarkeder må man ud over de aktuelle og langsigtede indtjeningsmuligheder også se på de risici, som afhængigheden af eksportrestitutioner indebærer. Gennem produktudvikling og fortrængningskonkurrence i EF kan dansk landbrug derfor gøres mindre sårbart,

at danske mejerier, slagterier og anden forarbejdningsindustri gennem større eksportsamarbejde og investeringsplanlægning bør bidrage til at forøge indtjeningen og nedbringe forarbejdningssomkostningerne til forbedring af landmændenes indtjening,

at den økonomiske politik herunder skattepolitikken må tilrettelægges, så landbrugets selvfinansiering kan forøges og landbrugets fortsatte udviklingsmuligheder sikres.

Udvalget har endvidere berørt, at landbrugets strukturudvikling kan afføde behov for en større jordmobilitet, så heltidsbrугenes og husdyrbedrifternes arealunderlag sikres. Der er desuden behov for en særlig indsats for at sikre landdistrikternes befolkningsunderlag og serviceniveau.

Kapitel 3. Landbrugets økonomiske udvikling siden 1975.

Landbrugets indtjening.

Dansk landbrug har siden 1973 virket under EF's fælles landbrugspolitik. Minimumsprissystemet har for en række varer givet landmændene større tryghed i tilrettelæggelsen af produktionen og et mere sikkert grundlag for produktionsudvidelser.

Andre faktorer såsom vejrlig, produktions- og finansieringsomkostninger og valutakurser har dog i vekslende grad påvirket indtjeningen i landbrugserhvervet. Tabel 3.1 viser udviklingen i den samlede indkomst i landbruget siden 1975.

I det følgende beskrives kort den udvikling i produktion, salgspriser og produktionsomkostninger, som ligger til grund for indkomstudviklingen.

Landbrugets produktion er steget støt siden 1977.

Navnlig den vegetabiliske salgsproduktion er steget, mens grovfoderproduktionen er stagneret. Tørkeår som 1975 og navnlig 1976 (samt 1983) har dog indvirket på den animalske produktions vilkår og på landbrugets indtjening som helhed. Den stigende omlægning til højttydende vintersædsafgrøder og proteinafgrøder har formindsket Danmarks importbehov for foder.

Den animalske produktion har også udviklet sig noget uensartet. Den mest markante stigning er sket i svinekødsproduktionen, som efter et mindre fald i 1976 udviste en kraftig stigning i kølvandet på de store svinestaldsinvesteringer i 1978-80. Produktionsstigningen har derefter været mere behersket indtil 1982-83, hvor der atter var en betydelig stigning.

Mælkeproduktionen steg indtil 1979. Efter et fald til og med 1981 er produktionen atter stigende.

Tabel 3.1. Samlet indkomst i landbruget.

Mia. kr.	1975/76	76/77	77/78	78/79	79/80	80/81	81/82	82/83	1) 83/84
1. Bruttofaktorindkomst ²⁾	10,3	10,3	13,5	13,1	14,1	13,8	17,3	21,4	18,6
2. Generelle tilskud ²⁾	0,1	0,2	0,2	0,2	0,4	0,6	0,7	0,9	1,0
3. Ejendomsskatter ³⁾	0,6	0,6	0,7	0,8	1,1	1,1	0,8	0,6	0,6
4. Bruttofaktorindkomst efter generelle tilskud og ejendomsskatter (1+2-3)	9,8	9,9	13,0	12,5	13,4	13,3	17,2	21,7	19,0
5. Afskrivning ³⁾	2,4	2,7	3,1	3,4	3,8	4,3	4,9	5,5	5,7
6. Lejet arbejdskraft ³⁾	1,0	1,1	1,1	1,4	1,4	1,5	1,5	1,8	1,9
7. Nettoestindkomst fra landbruget (4-5-6) ⁴⁾	6,4	6,1	8,8	7,7	8,2	7,5	10,8	14,4	11,4
8. Nettoerenteudgifter og låneomkostninger ^{3) 5)}	2,4	3,0	3,8	4,7	6,2	7,6	8,4	8,4	8,3
9. Overskud fra andet erhverv incl. bolig ³⁾	1,1	1,3	1,4	1,5	1,6	1,6	1,7	2,1	2,3
10. Landbrugets erhvervsindkomst (7-8+9)	5,1	4,4	6,4	4,5	3,6	1,5	4,1	8,1	5,4
11. Lønindtægt fra andet erhverv ⁴⁾	1,8	1,9	2,3	2,3	2,8	3,6	4,7	5,5	6,1
12. Løn- og erhvervsindkomst i alt (10+11) ⁴⁾	6,9	6,3	8,7	6,8	6,4	5,1	8,8	13,6	11,5
13. Engangsinvesteringsstilskud ³⁾	...	...	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
14. Pension og dagpenge ³⁾	0,5	0,6	0,7	0,9	0,8	0,9	1,0	1,1	1,2
15. Børnetilskud og gaver m.v., netto ³⁾	0,4	0,6	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,9	0,9
16. Samlede løbende indkomst (12+13+14+15)	7,8	7,5	10,2	8,5	8,0	6,9	10,7	15,7	13,7

1) Skøn.

2) Ifølge Danmarks Statistik.

3) Beregnet med udgangspunkt i Statens Jordbrugøkonomiske Instituts regnskabsstatistik.

4) Generelle tilskud og afgifter indgår i beregningen.

5) Heri indgår renter af privat gæld, der ikke teknisk kan adskilles fra renter af erhvervsgæld.

Tabel 3.2. Prisstigning på landbrugsprodukter (i pct.).

	1976/77	77/78	78/79	79/80	80/81	81/82	82/83
EF-priser	7,7	3,9	2,1	1,3	4,8	9,4	10,4
Devalueringseffekt	3,6	6,5	1,1	6,0	3,6	3,0	2,9
EF-priser med devalueringseffekt	11,6	10,7	3,2	7,4	8,6	12,7	13,6
Danske salgspriser	8	8	0	9	7	16	5
Stigning i nettoprisindekset	7,5	9,0	6,3	10,4	10,1	11,6	8,4

Kilde: Statens Jordbrugsøkonomiske Institut, samt beregninger i Landbrugsministeriet

Som det ses har EF's prisstigninger været svingende. Devalueringer af den grønne krone har dog i nogen grad modereret disse udsving. Dette gælder dog ikke 1978/79, hvor de store staldinvesteringer begyndte at resultere i større produktion.

EF-prisstigningernes virkning på de danske salgspriser afhænger af markedsordningernes instrumenter. Interventionsopkøb af korn og mejeriprodukter har sikret, at de vedtagne prisstigninger for disse produkter er slået igennem.

For svinekød, hvor garantien er langt svagere, har prisstigningen været mere afdæmpet. Med udviklingen af Japan-markedet steg priserne for svinekød imidlertid i 1981 op til det tilsigtede basisprisniveau for atter at stagnere efter udbruddet af mund- og klovesyge i 1982.

Prisindekset for landbrugets råstoffer og tjenesteydelser m.v. steg 86 pct., jfr. tabel 3.3. Udviklingen i foderstofpriserne svarede omtrent til den samlede prisudvikling. Priserne på genanskaffelse af kapitaludstyr fordobledes i perioden, mens priserne på kunstgødning er steget mindst. Energipriserne blev tredoblet, men energiposten har en ringe, direkte vægt i det samlede omkostningsbillede.

Tabel 3.3. Prisindeks for landbrugets salgsprodukter og indkøbte råstoffer, tjenesteydelser m.v.

	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982
	1975 = 100							
Salgsprodukter i alt	100	113	118	125	128	140	157	175
Råstoffer, tjenesteydelser m.v.	100	109	117	119	127	143	165	186

Kilde; Danmarks Statistik.

Efter tørkeåret 1976 bidrog både produktionen og salgspriserne til en væsentlig stigning i bruttofaktorindkomsten frem til midten af 1978 (tabel 3.1). En væsentlig lavere stigningstakt i salgspriserne i 1978/79 medførte et egentligt fald i bruttofaktorindkomsten trods den betydelige produktionsstigning, der fremkom bl.a. som følge af de store staldinvesteringer.

Den noget højere stigningstakt i salgspriserne i 1979/80 og 1980/81, bl.a. som følge af devalueringseffekten, rettede ikke op på landbrugets bytteforhold. Dette skete først i 1981/82 med svinekødspriserne som væsentlig drivkraft og i 1982/83, hvor der bl.a. var rekordhøst.

Det forringede sektorbytteforhold kombineret med den voldsomme stigning i renteudgifterne medførte, at landbrugets erhvervsindkomst blev kraftigt reduceret fra 6,4 mia. kr. i 1977/78 til 1,5 mia. kr. i 1980/81.

Stigningen i nettorenteudgifterne kan tilskrives flere forhold, men navnlig renteudviklingen, investeringsudviklingen og udviklingen i priserne på landbrugsejendomme og investeringsgoder.

Tabel 3.4. Landbrugets nettorenteudgifter.

	1976/77	1977/78	1978/79	1979/80	1980/81	1981/82	1982/83
Nettorente- udgifter og låneomkost- ninger, mia. kr.	3,0	3,8	4,7	6,2	7,6	8,4	8,4

Kilde: Statens Jordbrugsøkonomiske Institut.

Landbrugets erhvervsindkomst blev i stigende grad suppleret med lønindtægter fra andre erhverv. Disse indtægter androg i 1980/81 det dobbelte af landbrugets erhvervsindkomst.

I 1981/82 kunne den forøgede svinekødsproduktion omsider nyde godt af en forbedring af salgspriserne. Der var rekordhøst i 1982, og der skete en fortsat stigning i lønindtægterne fra andre erhverv. Dette medførte en fordobling af landbrugsfamiliernes samlede løbende indkomst fra lavpunktet i 1980/81 til 1982/83.

- . Foreløbige beregninger fra Statens Jordbrugsøkonomiske Institut tyder imidlertid på, at bl.a. den dårlige høst i 1983 vil medføre en betydelig nedgang i den samlede løbende indkomst i 1983/84.

Landbrugets investeringer.

I midten af 1970'erne opstod der med baggrund i betalingsbalanceudviklingen udtalte ønsker om en dynamisk udvikling af eksporterhvervenes produktion. Det var den almindelige opfattelse, at man gennem en modernisering af produktionsapparatet kunne erobre og udvide markedsandele på eksportmarkederne.

1977-betænkningen, "En fremtidig landbrugspolitik", lagde derfor hovedvægten på de muligheder, der bød sig for en betydelig ekspansion af den animalske produktion samt mulighederne for at afsætte en øget og højere forædlet animalsk produktion.

Det var en afgørende forudsætning for 1977-betænkningens konklusioner, at der gennem den generelle økonomiske politik blev sikret en omkostningsudvikling, der kunne styrke eksporterhvervenes konkurrenceevne og et renteniveau, der kunne muliggøre betydelige **stald**-investeringer.

På denne baggrund, og som følge af et fremskyndet generationsskifte, steg investeringsaktiviteten i landbruget stærkt og kulminerede i driftsåret 1979/80 med samlede bruttoinvesteringer i avlsbygninger, inventar og grundforbedringer på krip 6,5 mia. kr.

Tabel 3.4. Landbrugets investeringer i løbende priser. Mill. kr.

	1975/76 ²⁾	1976/77 ²⁾	1977/78 ²⁾	1978/79	1979/80	1980/81	1981/82
Avlsbyg- ninger	1.385	1.911	2.127	3.010	3.525	1.808	1.088
Inventar	2.199	2.201	2.519	3.016	2.843	1.868	1.987
Grundfor- bedringer		171	179	140	117	110	124
I alt	3.584	4.283	4.825	6.167	6.485	3.786	3.199

1) Investeringsopgørelsen omfatter kun landbrugssektoren i snæver forstand, det vil sige excl. gartneri m.v.

2) Tallene er ikke umiddelbart sammenlignelige med opgørelser fra efterfølgende driftsar.

Kilde; Danmarks Statistik.

I driftsåret 1978/79 standsede imidlertid væksten i landbrugets indtjening, og de økonomiske vanskeligheder i landbruget har siden da ført til en halvering af investeringsaktiviteten. I 1981/82 faldt investeringerne i avlsbygninger og inventar således med 69 pct. og 30 pct. i forhold til 1979/80.

For driftsåret 1982/83 skønnes der påny at være sket en stigning i landbrugets investeringer. Det samlede investeringsomfang er skønnet til 4.330 mill. kr. med stigninger både for avlsbygninger, inventar og grundforbedringer.

Baggrunden for landbrugets indtjeningskrise.

I 1978/79 skete en væsentlig forværring af landbrugets prisrelationer. Landbrugets salgspriser fulgte ikke længere den almindelige inflationstakt. Denne udvikling kom til at falde sammen med det tidspunkt, hvor produktionen begyndte at stige som følge af de store investeringer, og hvor andre investeringer var planlagt og sat igang.

Faldet i ejendomspriserne satte ind på dette tidspunkt med et særlig kraftigt fald for landbrugsejendomme.

Dette skete samtidig med, at renteniveauet udviste en fortsat betydelig stigning. Baggrunden herfor var følgende.

De stadige underskud på den løbende betalingsbalancesaldo medførte akkumulering af en betydelig dansk nettogæld til udlandet. Renteudgiften på udlandsgælden har udgjort en stigende andel af det løbende underskud.

Hensynet til finansieringen af det løbende betalingsbalanceunderskud og refinansieringen af afdrag på udlandsgælden fik afgørende betydning ved udformningen af pengepolitikken. Dette mål er søgt opnået ved at holde det indenlandske renteniveau i overkanten af det udenlandske for herigennem at tilskynde til privat kapitalimport.

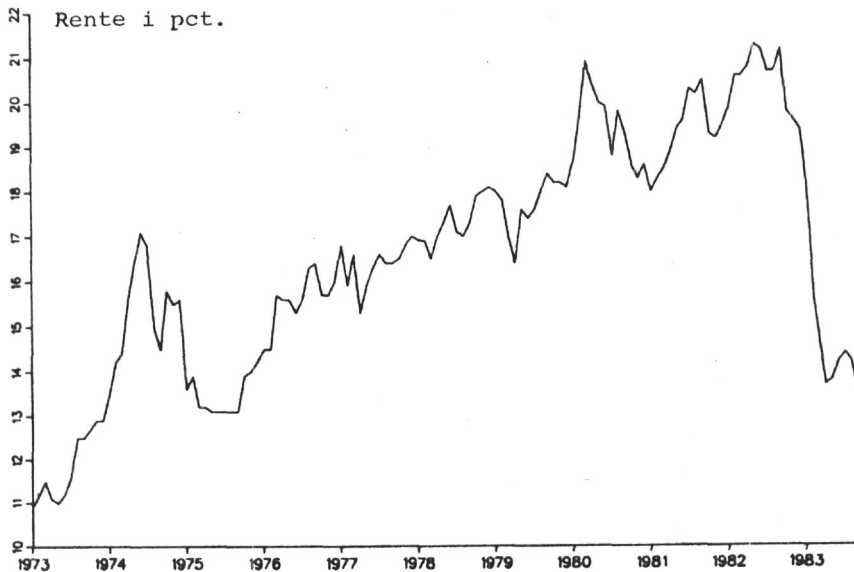
Efter den anden voldsomme olieprisstigning i 1979-80 kom inflationsbækæmpelsen i flere af de vigtigste vestlige lande nu til at spille en større rolle. Midlet hertil var en stramning af pengepolitikken med stærkt stigende realrenter til følge, hvilket også prægede den danske renteudvikling.

Omsvinget på statsfinanserne fra midten af 1970'erne nødvendiggjorde en ændring af de pengepolitiske instrumenter. For at modvirke likviditetsvirkningen af underskuddet på statsfinanserne påbegyndtes salg af statspapirer. Udstedelsen af statspapirer tog for alvor fart i 1976 og er siden vokset uafbrudt.

Renteudviklingen udtrykt ved den gennemsnitlige obligationsrente fremgår af figur 3.1.

Den væsentligste faktor bag rentestigningen siden 1979 var udviklingen i det internationale renteniveau. Hertil kom, at finansieringen af underskuddet på statsfinanserne og navnlig forventningerne til en fortsat inflation influerede på udviklingen i obligationsrenten. Renten kulminerede i 1982, hvor den gennemsnitlige effektive obligationsrente i perioder har ligget over 21 pct. Rente-fcildet, der satte ind fra slutningen af 1982, fulgte udviklingen i udlandet med ca. et års forsinkelse.

Figur 3.1. Udviklingen i den gennemsnitlige obligationsrente.

Kilde: Danmarks Statistik.

Rentefaldet må ses på baggrund af en klar dæmpning af pris- og omkostningsstigningerne, en opbremsning af væksten i det statsfinansielle underskud samt en mærkbar reduktion af betalingsbalanceunderskuddet. Endvidere har forventningerne til en stabil kronekurs bidraget til rentefaldet.

Konjunkturtilbageslagets betydning for den enkelte landbrugsbedrift.

Sammenfaldet af en stram kreditpolitik og en høj realrente med store investeringer i landbruget var afgørende for landbrugets økonomiske problemer. Dels er landbruget et kapitaltungt erhverv, dels finansieres ejerskifte og investeringer med fast forrentede lån. En stor lånoptagelse i en højrenteperiode vil således binde landmanden til en tung rentebyrde i en lang årrække.

Stigningen i den effektive rente sammen med en ufavorabel indkomst-udvikling øgede yderligere landbrugets problemer. Den væsentlige forringelse af landbrugets bytteforhold i perioden 1978-81 og den dermed følgende indkomstudvikling kom således i modstrid med de forventninger, mange landmænd **havde** lagt til grund for investeringsplanlægningen. Manglende fradragsmuligheder som følge af utilstrækkelig skatteevne medførte en meget høj real rentebyrde efter større investeringer.

Tabel 3.6. Låntagers realrente efter skat i pct.

Mcirginalskat pct.	Nominelle lån ved effektiv rente på 20 pct.	
	infl. = 10 pct.	infl. = 5 pct.
0	9,1 ¹⁾	14,3
40	1,8	6,7
70	-3,6	1,0

1) Kapital + rente pr. 100 kr. efter 10 pct. prisstigning:
 $120:110=109,1$.

Kilde: Landbrugsministeriet og Betænkning fra renteskatteudvalget (nr. 949).

Endvidere opstod der større indkørvanskeligheder end forventet ved mange nyinvesteringer, blandt andet fordi investorerne næppe altid var tilstrækkelig forberedt på at varetage opgaverne i forbindelse med driftsledelsen af et betydeligt produktionsapparat. Der opstod ofte likviditetsunderskud i de første år efter investeringen. En del landmænd var derfor nødt til at stifte yderligere gæld bl.a. gennem højttorrentede leverandørkreditter.

Egenkapitalen ved ejendomserhvervelsen har ofte været for beskednen. Det efterfølgende fald i ejendomspriserne har desuden i mange tilfælde betydet, at grundlaget for finansiering af løbende driftsunderskud blev indskrænket. Hertil kom, at en række landmænd havde lånefinansieret løbende driftsunderskud.

Udviklingen i indkomsterne har været ledsaget af en kraftig spredning i bedrifternes økonomiske resultat.

Mange landmænd med lavere indtjening havde ikke længere en sådan soliditet, at de kunne finansiere de ofte betydelige driftsunderskud. Følgen har været en kraftig stigning i antallet af tvangsauktioner med kulmination i 1981.

I 1982 og i den forløbne del af 1983 har antallet af kundgjorte tvangsauktioner udvist et fortsat fald, og senest har der været en stigning i antallet af aflyste tvangsauktioner.

Tabel 3.7. Kundgjorte tvangsauktioner over landbrugsejendomme.

	<u>1979</u>	<u>1980</u>	<u>1981</u>	<u>1982</u>	<u>(1.-3. kv.) 1983</u>
Øerne	44	115	324	348	232
Jylland	<u>115</u>	<u>474</u>	<u>1283</u>	<u>1104</u>	<u>582</u>
I alt	<u>159</u>	<u>589</u>	<u>1607</u>	<u>1452</u>	<u>814</u>

Kilde: Danmarks Statistik

Såvel under som efter krisens kulmination er der sket en fortsat, omend behersket stigning i den animalske produktion. Det tyder på, at det produktionsapparat, som blev opbygget med investeringsbølgen i 1978-80, i hovedsagen udnyttedes.

Dette kan bl.a. tilskrives de gælds- og rentesaneringsordninger, der er vedtaget af Folketinget.

Sammenfatning.

Landbrugets salgsproduktion steg 22 pct. i perioden 1975-82. De betydelige investeringer i nye staldanlæg i 1978 og 1979 bidrog afgørende til denne vækst. Stigende balanceproblemer i samfundsøkonomien og udbredte inflationsforventninger bidrog til, at disse investeringer blev finansieret til en uforudset høj rente. Ringe indtjening under investeringernes indkøring samt uforudset forringelse af landbrugets sektorbytteforhold gav mange landbrug en høj realrente og store likviditetsproblemer. Egenkapitalen og effektiviteten var ofte for beskeden, og soliditeten formindskedes som følge af de faldende ejendomspriser. De økonomisk svagest funderede landmænd blev tvunget til at lade deres ejendomme gå på tvangsauktion. Det bør nu overvejes, hvordan de moderne produktionsanlæg, i lyset af de indhøstede erfaringer under landbrugets indtjeningsskrise, fremover kan udnyttes mest hensigtsmæssigt.

Kapitel 4. Landbruget i samfundsøkonomien.

4.1. Værditilvækst, beskæftigelse og valutaindtjening

Som i de fleste andre industrilande kan man i Danmark iagttage en langtidstendens til tilbagegang i landbrugssektorens andel af nationens samlede bruttofaktorindkomst, beskæftigelse og eksport.

I 1982 var bruttofaktorindkomsten i primærlandbruget 22,3 mia. kr. og i andre fremstillingserhverv 72,2 mia. kr.*). Landbrugets andel af bruttofaktorindkomsten var ca. 6 pct. og erhvervet tegnede sig ligeledes for ca. 6 pct. af den samlede beskæftigelse.

Landbruget spiller dog stadig en væsentlig rolle i den danske økonomi, hvilket måske bedst illustreres af, at landbrugseksporten i 1982 tegnede sig for 31 pct. af den samlede vareeksport.

Hertil kommer imidlertid en betydelig afledt beskæftigelse og indkomstdannelse. Det primære landbrug kan betragtes som nøglesektoren i det samlede fødevarer-system - kaldet det landbrugsindustrielle kompleks - der, foruden primærsektoren, består af en række forarbejdnings- og forsyningssektorer m.v.

Det hænger sammen med, at aktivitetsniveau og beskæftigelse i forarbejdningsledet overvejende er bestemt af udbuddet af råvarer fra primærsektoren. Da forarbejdningsvirksomhederne hovedsageligt er landbrugsejede (andelsvirksomheder), må de acceptere udsving i råvaretilgangen. Også aktiviteten i forsynings- og servicevirksomhederne (grovvareselskaber, maskinstationer, smede- og maskinværksteder, bygningshåndværkere) er bestemt af efterspørgslen fra primærsektoren.

I det følgende er aktiviteten i primærlandbrugets efterfølgende led afgrænset efter, hvorvidt aktiviteten i disse led er udbudsbe-

*) Landbrugstallene er af landmand. Den værditilvækst, der foregår i de efterfølgende forarbejdende led, slagterier og mejerier, er ikke med i tallene for **landbruget**, men er inkluderet i tallene for fremstillingsvirksomheder.

stemt af primærlandbrugets produktion. Forarbejdningssiden omfatter herefter: Mejeri- og mælkekonserverindustrien, slagteri- og kødkonserverindustrien, sukkerfabrikkerne.

På forsyningssiden er det ikke nødvendigt at foretage en egentlig afgrænsning af det landbrugsindustrielle kompleks. Samtlige aktivitetspåvirkninger "bagud" fra såvel primærsektoren som forarbejdningssektorerne kan identificeres (og kvantificeres) ved hjælp af et input-output system, der beskriver strømmene af dansk producerede og importerede råvarer, halvfabrikata og tjenesteydelser mellem produktionssektorerne i økonomien.

Input-output systemet viser endvidere den samlede anvendelse af arbejdskraft i de enkelte erhverv samt værditilvækstens fordeling på lønindkomst, restindkomst og indirekte skatter.

Foruden råvarer og tjenesteydelser modtager det landbrugsindustrielle kompleks også leverancer af kapitalgoder i form af bygninger, maskiner og inventar m.m. Ved hjælp af input-output systemet kan beskæftigelseseffekten og importindholdet i disse leverancer kvantificeres, således at der kan opstilles et samlet udtryk for landbrugets betydning for beskæftigelsen og betalingsbalancen i Danmark.

4.1.1. Værditilvækst og beskæftigelse.

Opgørelsen i tabel 4.1 viser, at den samlede landbrugsskabte beskæftigelse (opgjort på fuldtidsbasis) er gået tilbage fra godt 262.000 personer i 1975 til 220.000 i 1982, hvilket svarer til et fald på 16 pct. Tilbagegangen er dog langt fra jævnt fordelt på de enkelte sektorer i det landbrugsindustrielle kompleks.. Den samlede beskæftigelse i såvel forsynings- som forarbejdningssektorerne har stort set været konstant i perioden, mens beskæftigelsen i det primære landbrug er gået tilbage med 18 pct. i forhold til 1975.

Beskæftigelseseffekten af primærsektorens investeringer er faldet med 63 pct. i forhold til 1975 og næsten 70 pct. i forhold til 1979, hvor landbrugets investeringsaktivitet toppede. Landbrugskrisen har således primært ramt de investeringsgode producerende

Tcibel 4.1. Landbrugsproduktionens direkte og indirekte beskæftigelsesvirkning.

	1000 beskæftigede			
	1975	1979	1982	1982 for 1975=100
1. Det primære landbrug	146,0	131,0	119,0	82
2. Forarbejdningssektorer i alt	32,8	33,3	33,2	101
- slagteri- og kødkonserves- industrien	20,0	21,0	21,8	109
- mejeri- og mælkekonserves- industrien	10,3	9,7	9,0	87
- sukkerfabrikker	2,5	2,6	2,4	96
3. Forsyningssektorer m.v. i alt	53,0	55,9	53,4	101
- øvrige primære erhverv	1,2	1,1	1,0	
- fremstillingssektorer	11,2	11,3	10,2	91
- offentlige værker	1,0	1,1	1,0	
- rep. og vedligehold. af bygninger m.v.	2,7	3,1	3,0	111
- rep. og vedligehold. af inventar	6,6	6,7	6,4	97
- engros- og detailhandel	12,2	12,7	12,6	103
- transport	5,2	5,4	5,3	102
- maskinst., kontrol foren. og dyrlæger	4,5	4,7	4,4	98
- øvrige markedsfølsomme tjenester	8,4	9,8	9,5	113
4. Løbende produktion i alt (1+2+3)	231,8	220,2	205,6	89
5. Investeringsgoder i alt	30,1	36,5	14,2	47
- det primære landbrug	26,5	32,0	9,9	37
- forarbejdnings- og forsyningssektorer	3,6	4,5	4,3	
6. Landbrugsproduktionens samlede beskæftigelsesvirkning (4+5)	261,9	256,7	219,8	84

Anm.: Beskæftigelsesopgørelser omfatter såvel selvstændige som ansatte. En arbejdsplads i landbruget er defineret som 1830 arbejdstimer pr. år, svarende til et normalt arbejdsår på det organiserede arbejdsmarked. I de øvrige sektorer er beskæftigelsen beregnet på fuldtidsbasis, idet det er forudsat, at deltidsbeskæftigede gennemsnitligt har halv normal arbejdstid.

Kilde; Statens Jordbrugsøkonomiske Institut.

sektorer, mens primærsektorens øvrige følgevirkksomheder har været i stand til at fastholde beskæftigelsen i absolutte tal og øge deres andel af den samlede beskæftigelse i sektorkomplekset fra 33 pct. i 1975 til 39 pct. i 1982.

Der kan således iagttages en stigende vertikal specialisering inden for fødevareproduktionen i form af en større arbejdsdeling mellem det primære landbrug og forarbejdnings- og forsyningssektorerne, hvor specielt tjenesteydelserne har fået større relativ betydning.

Fordelingen af den samlede indenlandske værditilvækst i forbindelse med produktionsaktiviteten i det landbrugsindustrielle kompleks fremgår af tabel 4.2. De beregnede ændringer i fordelingen af værditilvæksten er til dels en afspejling af primærsektorens faldende direkte beskæftigelsesandel inden for det samlede fødevarer-system. Ændringerne i indkomstfordelingen afspejler endvidere virkningerne af ændrede prisrelationer, produktivitetsændringer, klimatisk bestemte svingninger i høstudbyttet etc.

Aflønningen af produktionsfaktorerne i følgevirksomhederne (og herunder først og fremmest den ansatte arbejdskraft) må antages at følge indkomstudviklingen i samfundet i øvrigt. De selvstændige landbrugeres indkomster kommer derfor til at fungere som en "buffer", der opfanger nettoeffekten af alle de ovennævnte pris- og mængdeændringer inden for det samlede fødevarer-system. Dette forhold afspejles i nogen grad i tabel 4.2, hvor blandt andet primærsektorens andel af den samlede indkomstskabelse i fødevarer-systemet er vist. Som det fremgår af tabellen falder det primære landbrugs andel af den samlede værditilvækst fra 46 pct. i 1975 til 41 pct. i 1979. Ca. halvdelen af denne tilbagegang kan henføres til en reduktion i primærsektorens andel af den samlede beskæftigelse i det landbrugsindustrielle kompleks, jfr. tabel 4.1, og kan dermed tolkes som et udtryk for den øgede arbejdsdeling i fødevarer-systemet.

Resten er konjunkturbestemt - det vil sige forårsaget af forringede prisrelationer, idet der ikke er tale om negative klimatiske betingede påvirkninger af landbrugsproduktionen - høstresultatet er tværtimod væsentligt bedre i 1979 end i 1975.

I 1982 er primærsektorens andel af værditilvæksten i det landbrugs-industrielle kompleks blevet genvundet, hvilket ikke mindst må tilskrives det gode høstresultat, der blev opnået i 1982 sideløbende med en mindre mængdemæssig reduktion af den samlede råvareanvendelse i forhold til 1979. Disse - til dels klimabestemte - "produktivitsfremskridt" har formået mere end at opveje effekten af en fortsat forringelse af prisrelationerne i perioden.

Tabel 4.2. Landbrugsproduktionens indenlandske indkomstskabelse.

	1975		1979		1982	
	Mia.kr.	pct.	Mia.kr.	pct.	Mia.kr.	pct.
Indenlandsk værditilvækst						
i alt	18,6	100	28,3	100	43,9	100
- løn i alt	6,7	36	10,3	36	13,6	31
- anden faktorindkomst i alt	11,9	64	18,0	64	30,3	69
Det primære landbrug i alt	8,6	46	11,7	41	20,4	47
- løn	0,9	5	1,3	4	1,6	4
- anden faktorindkomst	7,7	41	10,4	37	18,8	43
Pelsdyr i alt	0,4	2	0,9	3	1,0	2
Forarbejdningssektorerne i alt	3,7	20	6,4	23	8,6	19
- løn	2,4	13	3,6	13	4,5	10
- anden faktorindkomst	1,3	7	2,8	10	4,1	9
Forsyningssektorerne m.v.						
i alt	5,9	32	9,3	33	13,9	32
- løn	3,3	18	5,2	18	7,2	17
- anden faktor indkomst	2,6	14	4,1	15	6,7	15

Anm.: Anden faktorindkomst er incl. indirekte skatter, netto.

Beregningerne er foretaget ved anvendelse af input-output tabellerne for 1975 og 1979. Resultaterne for 1982 er beregnet ved hjælp af input-output tabellerne for 1979 i 1979-priser, men for de i 1982 producerede mængder. For foderforbrugets vedkommende er der dog tale om en direkte opgørelse på basis af "Landbrugsstatistikken", mens de øvrige mængderelationer afspejler input-output strukturerne i 1979. Resultaterne af input-output beregningen er inflateret sektorvis til 1982-priser ved anvendelse af engrosprisindekset for varer og nettoprisindekset for tjenesteydelser.

Kilde; Statens Jordbrugsøkonomiske Institut.

4.1.2. Landbrugets eksport., import og nettovalutaindtjening.

Værdien af landbrugseksporten (incl. eksportstøtte fra EF's landbrugsfond FEOGA) udgjorde i 1982 i alt **34,6 mia. kr.***) incl. **pels**-skind.

Udover eksportstøtten modtog dansk landbrug 1,3 mia. kr. i hjemmemarkedsstøtte fra FEOGA. Landbrugets samlede bruttovalutaindtjening udgjorde således 35,9 mia. kr. i 1982.

Landbrugsproduktionens direkte og indirekte importanvendelse af rå- og hjælpestoffer er opgjort til 14,8 mia. kr. Beløbet omfatter importanvendelsen ved frembringelsen af såvel den primære landbrugsproduktion som dennes forarbejdning. Hovedparten udgøres af korn og foderstoffer, der tegner sig for ca. 37 pct. af den samlede import af rå- og hjælpestoffer. Denne del af importen er opgjort direkte på grundlag af udenrigshandelsstatistikken.

Den resterende del af det primære landbrugs og forarbejdningssektorernes importanvendelse af rå- og hjælpestoffer er opgjort ved input-output beregninger. Foruden energi, gødningsstoffer og kemikalier drejer det sig om et stort antal produkter, der primært anvendes som input i landbrugets forarbejdningssektorer, og de byerhverv, der direkte eller indirekte forsyner primærsektoren og forarbejdningssektorerne med rå- og hjælpestoffer m.v.

Importindholdet i leverancerne af rå- og hjælpestoffer og i investeringsgoder udgør tilsammen 17,2 mia. kr. eller 48 pct. af bruttovalutaindtjeningen på 35,9 mia. kr.

Af den samlede import kan 36 pct. henføres til den del af produktionen, der er afsat på hjemmemarkedet. Landbrugseksporten alene har således krævet en import på 11,1 mia. kr. Den positive nettopåvirkning af betalingsbalancen eller nettovalutaindtjeningen udgjorde dermed 24,8 mia. kr. i 1982.

*) Dette eksporttal inkluderer ikke industrielt forarbejdede landbrugsvarer og FEOGA-betalingen for sammensatte varer. Disse er inkluderet i opgørelsen side 76.

Tabel 4.3. Landbrugets eksport, import og nettovalutaindtjening.

	Mia. kr.			1975
	1975	1979	1982	=100
1. Landbrugseksport i alt	14,6	22,2	33,3	228
- mejeriprodukter i alt incl. konserver	3,6	5,8	8,6	239
- okse- og kalvekød samt levende kvæg	2,0	2,8	3,7	185
- svinekød, levende svin samt svinekødkonserver	5,7	8,7	13,6	239
- øvrige animalske varer	1,3	2,1	3,1	238
- korn	1,0	1,3	1,3	130
- sukker og melasse	0,5	0,6	1,0	200
- øvrige vegetabiliske varer	0,5	0,9	2,0	400
2. Pelsskind	0,4	0,8	1,3	325
3. Hjemmemarkedsstøtte fra FEOGA	1,0	1,1	1,3	130
4. Bruttovalutaindtjening i alt (1+2+3)	16,0	24,1	35,9	224
<u>Direkte og indirekte importanvendelse i det landbrugsindustrielle sektorkompleks</u>				
5. Rå- og hjælpestoffer, i alt	5,1	8,7	14,8	290
- korn	0,2	0,6	0,8	400
- oliekgær, melasse o.a. foderstoffer	1,2	2,8	4,7	392
- olieholdige frø m.v.	0,3	0,4	0,5	167
- gødningsstoffer og andre kemiske produkter	1,2	1,4	2,3	192
- energi (mineralske brændstoffer og el)	0,8	1,3	3,1	388
- andre varer	1,4	2,2	3,4	243
6. Pelsdyrproduktion i alt	0,1	0,1	0,2	200
7. Investeringsgoder i alt	1,7	2,5	2,2	129
- det primære landbrug	1,4	2,1	1,6	114
- forarbejdnings- og forsyningssektorer	0,3	0,4	0,6	200
8. Importanvendelse i alt (5+6+7)	6,9	11,3	17,2	249
9. Eksportproduktionens andel af den samlede import	4,3	7,1	11,1	258
10. Nettovalutaindtjening (4-9)	11,7	17,0	24,8	212

Anm. Eksportstøtten fra EF's landbrugsfond FEOGA er fordelt på de respektive produkter.

Kilde; Statens Jordbrugsøkonomiske Institut.

For rå- og hjælpestoffers vedkommende udgjorde eksportens samlede importanvendelse 9,7 mia. kr., hvilket svarer til et importindhold på ca. 28 pct. af eksportens værdi.

Det skal understreges, at der er tale om gennemsnitstal, som for landbrugets vedkommende ikke kan fortolkes som betalingsbalanceeffekten af marginale ændringer i den animalske produktion. Det samlede landbrugsareal er en fast produktionsfaktor og størrelsen af den vegetabiliske produktion vil ikke ændres proportionalt med ændringer i den animalske produktion.

4.1.3. Valutaindtjening, beskæftigelse og faktoraflønning i landbruget og industrien.*)

En vurdering af landbrugets samfundsøkonomiske placering må tage sit udgangspunkt i landets økonomiske situation, som **den** vil forme sig i fremtiden.

De to centrale økonomiske problemer i Danmark er arbejdsløsheden og uligevægten i betalingerne over for udlandet. Begge disse problemer vil være alvorlige i mange år ud i fremtiden. Med en arbejdsløshed på 10-11 procent af arbejdsstyrken er fuld beskæftigelse ikke i sigte de første mange år.

Betalingsbalanceunderskuddet vil også fortsat i fremtiden være et alvorligt problem. Selvom der er sket en forbedring af betalingsbalancens løbende poster excl. nettorenteudgifter, vil den voksende udlandsgæld alt andet lige betyde en stigende rentebyrde. Hertil kommer, at den opnåede betalingsbalanceforbedring i høj grad er et resultat af den økonomiske afmatning, der har givet et stort fald i investeringerne. Den dag hvor konjunkturopgangen kommer bl.a. som følge af udbygningen af de erhverv, som konkurrerer med udlandet, vil investeringsstigningen i første omgang betyde en kraftig forværring af betalingsbalanceudviklingen.

*) Afsnittet er baseret på S. Kjeldsen-Kragh "Valutaindtjening, beskæftigelse og indtjening i landbruget og industrien" Økonomisk Institut, Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole og "Landbrugets Økonomi, Efteråret 1982, kapitel III", Statens Jordbrugsøkonomiske Institut.

På trods heraf er den eneste langsigtede løsning af landets økonomiske problemer - arbejdsløsheden og betalingsbalanceuligevægten - en udbygning af den del af erhvervslivet, som konkurrerer med udlandet, og det vil i første række sige landbruget og industrien.

Hvor mange ressourcer, der skal tilflyde landbrug og industri, må afhænge af disse erhvervs muligheder for at kunne konkurrere om ressourcernes anvendelse.

Produktionsfaktorernes samfundsmæssige nytte beror på deres samfundsøkonomiske aflønning. Herudover spiller deres evne til at skabe beskæftigelse og indtjene valuta også en betydelig rolle. Ved vurderingen heraf er der en væsentlig forskel imellem den situation, hvor produktionen kan øges inden for rammerne af det eksisterende kapitalapparat, og den situation hvor produktionsstigningen kræver nyinvesteringer.

I det følgende er gengivet hovedresultaterne af en undersøgelse vedrørende valuta-indtjening, beskæftigelse og faktoraflønning i landbruget og industrien. Landbrug og industri ansues som erhvervskomplekser, hvor de afledede virkninger af en produktionsændring i andre erhverv er medtaget.

I en situation med ledige ressourcer vil en produktionsforøgelse på eksempelvis 1 mia. kr. i svine- og kvægsektoren medføre en nettovaluta-indtjening, der ligger i underkanten af den indtjening, som en tilsvarende produktionsstigning ville give i industrien som helhed.

Beskæftigelsesvirkningen af en produktionsudvidelse inden for «vine- og kvægproduktionen vil omtrent svare til beskæftigelsesvirkningen ved en tilsvarende produktionsstigning i industrien. Der er dog væsentlige variationer fra industrigren til industrigren.

I den situation, hvor kapacitetsudnyttelsen i erhvervslivet er så stor, at der med produktionsstigningen følger en investeringsstigning, bliver både valuta- og beskæftigelsesvirkningen væsentlig «tørre.

Inden for både landbrug og industri har vi i dag ledig kapacitet. På grund af manglende og ufuldstændige data er det dog ikke muligt mere præcist at angive omfanget af den ledige kapacitet.

En løsning af landets økonomiske problemer vil imidlertid kræve en produktionsstigning, der i overvejende grad må baseres på nye investeringer. I denne forbindelse vil det, udover at se på aflønnningen af de anvendte produktionsfaktorer, være relevant også at se på valuta- og beskæftigelsesvirkningen af et givet investeringsomfang.

I selve investeringsfasen vil den valutaudgift, som de øgede investeringer medfører, være lidt mindre for svine- og kvægproduktionen end for industrien. Det skyldes, at bygningsinvesteringerne, som har et lavere importindhold end maskiner, betyder meget i den animalske produktion.

I nyinvesteringssituationen er det imidlertid ret afgørende, at den animalske produktion er mere kapitalintensiv end industriproduktionen. Dette medfører, at nettovalutaindtjeningen af et givet investeringsomfang er en del lavere i animalsk produktion end i industriproduktion. Ligeledes er beskæftigelsesvirkningen lavere i den animalske produktion.

Sammenligning mellem aflønning af arbejdskraften i landbrugs- og industrikomplekserne viser, at den animalske produktion i slutningen af 1970'erne lå noget under industriens aflønning. Aflønningen i svineproduktionen, som lå lavest, er dog siden forbedret betydeligt.

Ser man på de enkelte industrigrenes aflønning, vil man dog se flere tilfælde, hvor aflønningen ligger på niveau med landbrugets. Er man i stand til at øge produktiviteten i landbruget uden større investeringer - og en sådan udvikling har allerede fundet sted - vil det naturligvis alt andet lige betyde, at aflønningen i det agroindustrielle kompleks nærmer sig aflønningen i industriell som helhed.

Aflønningen inden for salgsafgrødeproduktionen ligger væsentligt over arbejdskraftens aflønning inden for de højst aflønnede industrikomplekser. For salgsafgrødeproduktionen spiller det en helt afgørende rolle, at beregningerne er samfundsøkonomiske, det vil sige, at jorden bliver betragtet som et frit gode, som ikke har nogen pris.

At et erhverv har en lavere aflønning af produktionsfaktorerne end andre erhverv, er ikke det samme som at konstatere, at erhvervet skal reduceres, eller at nyinvesteringer ikke er rentable. Specielle forhold kan gøre sig gældende i det pågældende erhverv. Erhvervet kan eksempelvis være særlig hårdt ramt af det økonomiske tilbageslag, eller erhvervet kan måske have effektivitetsproblemer, som kan afhjælpes på lidt længere sigt. Store indtjeningsmæssige forskelle kan også forekomme inden for et erhverv. I øvrigt er der en væsentlig forskel imellem at indskrænke produktionen, der som oftest betyder, at allerede investeret kapital ikke længere kan udnyttes, og så at udvide produktionen ved nyinvesteringer, hvor man lægger beslag på ressourcer, som kunne have en alternativ anvendelse.

Hertil kommer, at det ikke uden videre kan antages, at landbrugets og industriens eksportproduktion afsættes under de samme markedsvilkår. Industrieksporten består i vid udstrækning af differentierede varer, hvoraf afsætningen næppe vil kunne øges uden en sænkning af prisen. Det gælder naturligvis også i nogen udstrækning for landbrugseksportens vedkommende, men her er der dog i langt højere grad tale om produkter, der enten afsættes til en given verdensmarkedspris eller er sikret en mindstepris gennem EF's handelsordninger.

Man må ligeledes være opmærksom på, at hvis industrien - foruden at skulle yde et væsentligt bidrag til løsningen af de aktuelle betalingsbalanceproblemer - også på kortere sigt skulle erstatte en betydelig del af landbrugseksporten, så kunne dette næppe realiseres uden væsentlige prisreduktioner - i det mindste på marginalen og dermed også en marginalt dårligere aflønning af industriens produktionsfaktorer. På denne baggrund kan en række landbrugsinvesteringer vise sig at være samfundsøkonomisk fordelagtige i

sammenligning med de alternative ekspansionsmuligheder inden for industriens eksportproduktion.

De ovenfor refererede resultater er samfundsøkonomiske. Betragter man derimod primærbedrifternes erhvervsindkomst i relation til den kapital, som man driftsøkonomisk må investere, har landbrugets resultat været dårligere,.

Det har først og fremmest hængt sammen med tre faktorer. For det første skyldes det en realrente, som har ligget på ca. 8 procent og derover. For nyetablerede landmænd og for landmænd som har nyinvesteret af lånte midler til et renteniveau, der var baseret på en inflationsforventning på 12-13 procent, kan realrenten blive væsentlig højere, når inflationen falder. For det andet skyldes det dårligere driftsøkonomiske resultat, at jorden ikke driftsøkonomisk er et frit gode, men derimod kræver kapital ved erhvervelsen. Endelig for det tredje hænger det sammen med, at primærbedrifternes indtjening er en residualindkomst, når de øvrige produktionsfaktorer i det agroindustrielle kompleks har fået deres aflønning.

Da den økonomiske politik og erhvervenes egen indsats er afgørende for den fremtidige udvikling, er det ikke muligt at forudsige, hvor meget kapital og arbejdskraft landbruget vil være i stand til at fastholde. Men beregningerne af dansk landbrugs betydning for beskæftigelsen og betalingsbalancen understreger, at Danmarks alvorlige uligevægt sproblemer i lang tid fremover ikke kan løses uden et væsentligt bidrag fra landbruget.

Andre betragtninger

Ovenfor er der ikke taget hensyn til erhvervenes regionale placering. Landbruget er eksempelvis stærkt knyttet til de små lokalsamfund. I disse samfund er der ofte kun få alternative produktions- og beskæftigelsesmuligheder.

Til at fuldende billedet af landbruget i samfundsøkonomien hører også en mere isoleret betragtning, hvori landbrugssektorens værdi anskues ud fra en række andre hensyn end de snævert økonomiske

En komparativ analyse, der måtte falde ud til ugunst for erhvervet, ville ikke uden videre blive fulgt op af en kraftig "beskæring" af erhvervets udfoldelsesmuligheder, idet en række andre værdier og normer lægger begrænsninger for sådanne økonomisk begrundede dispositioner.

Der kan således nævnes landbrugets rolle som naturforvalter, som varetager af rekreative områder og som bevarer af det historiske kulturlandskab. Landbruget spiller endvidere en rolle i bestræbelserne på at bevare de små samfund.

4.2. Det offentliges erhvervspolitiske rolle.

4.2.1. Støtte til andre erhverv.

Statens udbetalinger til erhvervsstøtte omfatter ordningerne under erhvervsministerierne, negativ indkomstskat, de af Danmarks Nationalbank formidlede ordninger, det vil sige skibskredit og eksportfinansiering, samt K-lån, der administreres af Kongeriget Danmarks Eypotekbank og Finansforvaltning.

Fælles for disse ordninger er, at det erhvervsfremmende formål er det primære. Til grund for afgrænsningen ligger endvidere kravet om udbetalinger til virksomheder eller til en gruppe af virksomheder.

I oversigten i tabel 4.4 er der foretaget en helt summarisk opsplitning af statens erhvervsfremmeordninger i lån og tilskud.

Summen af direkte tilskud kan ikke tages som udtryk for støtteelementets omfang i ordningerne. I den forbindelse må særligt fremhæves de af Danmarks Nationalbank og Hypotekbanken administrerede ordninger, hvor der ydes lån til under markedsrente. Rentefordelen i skibsfinansierings-, eksportfinansierings- og K-låneordningen er således af et betydeligt omfang og var som følge af renteniveauet særlig høj i 1982. På grund af rentefaldet vil rentefordelen formindskes væsentligt i 1983.

De statslige udbetalinger til erhvervsfremmeformål inden for industrien har udvist en betydelig vækst siden begyndelsen af 1970'erne regnet i løbende priser. Statslige udbetalinger til egentlig krisestøtte for industrien ydes kun i minimalt omfang. For perioden 1970-83 drejer det sig om ca. 0,3 mia. kr., svarende til ca. 1 pct. af de samlede udbetalinger.

Tabel 4.4. Statens udbetalinger til erhvervsordninger i 1982.

	Lånebeløb (mill. kr.)	Tilskud (mill. kr.)
Negativ indkomstskat		928
<u>Landbrugsministeriet</u>	<u>219</u>	<u>876</u>
Modernisering		250
Projektstøtte		50
Yngre jordbrugere	190	25
Gældssanering		75
Alm. rentetilskud		340
Øvrige	29	136
<u>Fiskeriministeriet</u>		<u>70</u>
Strukturordninger		60
Øvrige		10
<u>Industriministeriet</u>	<u>769</u>	<u>281</u>
Egnsudvikling	395	
Eksportfremmetilskud		130
Produktudviklingstilskud		130
Udviklingsfonden	109	21
Håndværkerlån	135	
EM-lån	130	
<u>Formidlede af;</u>		
Danmarks Nationalbank	8.790	
- Skibsfinansieringsordningen	6.400	
- Eksportfinansieringsordningen	2.390	
Kongeriget Danmarks Hypotekbank		
og Finansforvaltning		
- K-lån	1.510	
I alt	<u>11.288</u>	<u>1.227</u>

Kilde: Finansministeriet.

Erhvervsfremmeordninger for industri og landbrug omfatter ikke alene direkte udbetalinger i form af lån og tilskud. I offentligt regi stilles der teknologisk service til rådighed for og ydes rådgivning til den private fremstillingssektor. Ligeledes sker der forskning i statslige institutioner, hvis resultater stilles til rådighed for erhvervene.

Det må endelig nævnes, at staten også på indirekte vis influerer på den private sektors likviditet og rentabilitet. Det sker bl.a. gennem afskrivningslovgivningen samt ved udformningen af de regler, der gælder for indbetaling af skatter og afgifter.

4.2.2. Støtte til landbruget inden for EF.

Efter EØF-Traktatens regler om statsstøtte (art. 92-94), der også gælder på landbrugsområdet, er konkurrencefordrejende statsstøtte forbudt i det omfang, den påvirker samhandlen mellem medlemslandene.

Medlemslandene er forpligtet til at underrette Kommissionen om nye støtteordninger, og disse må ikke gennemføres, før Kommissionen har taget stilling til dem.

Denne underretningspligt respekteres ikke altid i praksis. Det gælder specielt på landbrugsområdet, der traditionelt er en sektor med betydelig statsintervention. Danmark underretter - måske i modsætning til andre lande - konsekvent Kommissionen og opnår dennes godkendelse af nye støtteordninger til landbruget.

Rådet af landbrugsministre vedtog i 1974 at udarbejde en fuldstændig opgørelse over alle eksisterende støtteordninger for landbruget. Medlemslandene har forpligtet sig til en årlig ajourføring af oversigten. Ajourføringen fremkommer imidlertid i praksis med stor forsinkelse. Den seneste samlede oversigt vedrører 1977*).

*) EF-Kommissionen: "Landbrugets stilling i Fællesskabet". Rapport 1980.

Det er vanskeligt at foretage en samlet vurdering af statsstøtten. Generelt er der sket en stigning i statsstøtten i de fleste medlemslande fra omkring 1979 som følge af faldet i landbrugets realindkomster. Hvad angår den seneste udvikling har der fra 1981 til 1982 været en nedgang i antallet af støtteordninger, som anmeldes til Kommissionen.

Størstedelen af de nationale udgifter vedrører ordninger af social karakter, strukturpolitikken samt skattemæssige foranstaltninger til fordel for landbruget.

De fleste af disse ordninger må betragtes som forenelige med traktaten. På grund af indkomstproblemerne i landbruget har der dog også været en vækst i den traktatstridige støtte, der medfører konkurrenceforvridning, øget produktion og dermed ekstra udgifter på EF's budget.

Med henblik på at få bedre overblik over statsstøtten har Kommissionen i 1982 engageret nogle konsulentfirmaer til at analysere de ajourførte oversigter fra medlemslandene.

Firmaerne forsøger ved besøg i medlemslandene at skaffe de mest aktuelle oplysninger, men analyserne vil ikke række længere frem end til 1980. Med den begrænsning, der ligger i tallenes manglende aktualitet, kan disse rapporter give Kommissionen et bedre grundlag for vurdering af nye nationale støtteordninger.

4.2.3. Betydningen af den danske krisestøtte.

De økonomiske følger for landbruget af den stærkt stigende rente, den meget markante stigning i investeringerne samt forringede prisrelationer ved overgangen fra 1970'erne til 1980'erne er blevet søgt afhjulpet ved en række nationale økonomiske foranstaltninger. Disse har som væsentligste formål haft hurtigt at tilføre erhvervet likviditet samt at animere til en mere hensigtsmæssig finansiering af leverandørgæld m.v. og at gennemføre akkorder. Navnlig den negative indkomstskat medfører en betragtelig likviditetslettelse, mens det egentlige statstilskud er væsentligt lavere.

Folketinget vedtog i november 1983 en lov om rentesaneringsydelse til nedsættelse af renteudgifterne i landbruget m.v. Ydelsen udbetales med det fulde beløb i de første 4 år, hvorefter den af trappes til 80, 60, 40 og 20 pct. over de følgende 4 år.

Det forhold, at den negative indkomstskat betyder tilsvarende større skatter i de kommende år samt fald i de egentlige tilskud, medfører en afgørende indskrænkning af likviditetstilførelsen til erhvervet for 1984 og følgende år.

Det er ikke muligt præcist at bedømme effekten på produktion og struktur i landbruget, hvis man afviklede alle former for landbrugsstøtte i Danmark.

Visse indikationer af konsekvenserne på kort sigt af afvikling af de midlertidige støtteordninger kan dog udledes fra Statens Jordbrugsøkonomiske Instituts analyser på grundlag af landbrugsregnskaber.

Tabel 4.9. Oversigt over den direkte likviditetslettelse i medfør af de væsentligste midlertidige støtteordninger for landbruget.

Mill. kr.	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Rentesaneringsydelse (tilskud)	.	.	.	.	425	425	425	425
Gældssanering (rentetilskud)	0,2	39	76	190	303	246	148	15
Rentetilskudslov	7 9	275	339	513	6	.	.	.
Negativ indkomstskat	.	.	928	600	.	.	.	.
Henstandslån		395	180	50	.	.	.	.
I alt, ca.	79	709	1.523	1.353	734	671	573	440

Kilde; Landbrugsministeriet.

En undersøgelse af indkomstforholdene i 1980/81 på heltidsbedrifter (arbejdsindsats på mindst 2.080 timer/år) viste, at ca. 13.000 af de i alt ca. 50.000 heltidsbedrifter havde en gældsprocent på 60 eller derover og negativ konsolidering.

Af gruppen på de ca. 13.000 bedrifter havde omkring 4.000 en meget lav rentabilitet (negativ lønningsevne). En stor del af disse landmænd er siden ophørt. De resterende ca. 9.000 landmænd vil for hovedpartens vedkommende have fået økonomien midlertidigt forbedret dels ved hjælp af de gennemførte støtteordninger dels på grund af den forbedrede indtjening. Imidlertid skønnes en del i en periode fortsat at have ringe økonomisk modstandskraft.

Det må antages, at de færreste af ovennævnte ca. 9.000 vanskeligt stillede landmænd ville have været i stand til at genoprette økonomien, hvis de midlertidige støtteordninger ikke havde eksisteret.

Udover disse særligt kriseramte landmænd skønnes det, at i størrelsesordenen på måske 10 - 15.000 landmænd uden støtte fra de midlertidige ordninger ville være bragt i alvorlige økonomiske vanskeligheder.

Selv om de gennemførte tvangsauktioner tilsyneladende ikke har påvirket produktionsudviklingen, kunne dette være blevet tilfældet, såfremt krisestøtten ikke havde afværget en endnu større stigning i antallet af tvangsauktioner. Dertil kommer, at støtten har medvirket til at begrænse de alvorlige personlige og familiemæssige problemer, krisen har affødt. Endvidere ville en for voldsom strukturudvikling kunne medføre væsentlige fejlpositioner.

Kapitel 5. Produktions- og cif sætningsræssige forudsætninger for landbrugets udvikling.

5.1. Primærsektoren.,

Strukturudviklingen i landbruget med fortsat afvandring af arbejdskraft og reduktion i antallet af bedrifter har stået på i en lang årække.

Produktionen er i ~~de~~ig kendetegnet ved en stigende grad af specialisering på de enkelte bedrifter, og de specialiserede brug har øget pjproduktionsmæssig betydning i det samlede billede.

Strukturforandringerne i erhvervet gennemtvinges af forandringer i de økonomiske vilkår, ændringer i produktionsteknik og metoder m. v.

I det følgende gives først en oversigt over den mængdemæssige udvikling i landbrugsproduktionen.

Herefter følger afsnit om indkomstspredning og investeringsudvikling, efterfulgt af en beskrivelse af de forskellige strukturelle forandringer i erhvervet.

Afsnittet afsluttes med omtale af produktivitetsudviklingen i landbrugssektoren som helhed.

5.1.1. Den mængdemæssige udvikling i landbrugsproduktionen.

Den animalske produktion, der udgør over tre fjerdedele af landbrugets samlede salgsveerdi, stagnerede i 1975 og 1976, men har siden 1977 været **stigende**, og den var i 1982 18 pct. højere end i 1975. **Væksten** koncentrerede sig i hovedsagen til perioden fra 1976 frem til 1980.

Udviklingen i de enkelte animalske produkter har imidlertid afveget en del fra den samlede udvikling.

Tabel 5.1. Mængdeindeks for landbrugets salgsprodukter¹⁾, 1975-82.

Andel af salgs- værdi i 1975		1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982
		1975 = 100							
Salgsprod.									
i alt	100	100	98	103	109	114	116	117	122
Veg. prod.	21,4 %	100	90	106	118	120	118	118	137
Anm. prod.	78,6 %	100	100	103	107	113	116	117	118

1) Excl. lager- og besætningsforskydninger.

Kilde; Danmarks Statistik.

Okse- og kalvekødsproduktionen har siden 1979 været faldende.

Svineproduktionen viste en markant vækst fra 1977 til 1981, hvor den lå 36 pct. over 1975-niveauet. I 1982 har produktionen været stagnerende sammenlignet med 1981, blandt andet påvirket af de forringede afsætningsmuligheder som følge af mund- og klovesygeudbruddet på Fyn, mens der i 1983 er tale om en betydelig stigning.

På trods af en faldende malkekobestand er produktionen af mælk øget, hvilket skyldes stigende ydelse pr. ko.

Tabel 5.2. Mængdeindeks for landbrugets animalske salgsprodukter¹⁾

Andel af salgs- værdi i 1975		1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982
		1975 = 100							
Animalsk									
prod. i alt	78,6 %	100	100	103	107	113	116	117	118
Mælk	26,2 %	100	103	105	108	106	104	102	106
Okse- og kalvekød	15,9 %	100	101	101	97	104	100	97	94
Svin og svinekød	30,5 %	100	98	102	111	123	133	136	135

1) Excl. lager- og besætningsforskydninger.

Kilde: Danmarks Statistik.

Udviklingen i produktionen af vegetabiliske salgsprodukter er stærkt påvirket af variationerne i høstudbyttet fra år til år. Udviklingen over en lidt længere periode viser dog en stigende tendens • Bortset fra tørkeåret 1976 har mængdeindekset for landbrugets vegetabiliske salgsprodukter ligget over 100. Stigningerne må også ses på baggrund af, at 1975 var et dårligt høstår.

Tabel 5.3. Mængdeindeks for landbrugets salg af vegetabiliske produkter.

		Andel af salgs- værdi i 1975	<u>1975</u>	<u>1976</u>	<u>1977</u>	<u>1978</u>	<u>1979</u>	<u>1980</u>	<u>1981</u>	<u>1982</u>
		1975 = 100								
Vegetabilisk										
prødt, i alt	21,4 %	100	90	106	118	120	118	118	137	
Korn	14,7 %	100	94	108	129	127	124	114	138	
Frø til udsæd	1,0 %	100	61	64	82	87	56	72	76	
Industrifrø	1,1 %	100	64	65	70	112	145	196	206	
Fabriksroer	2,6 %	100	94	120	97	103	101	111	122	
Kartofler	1,8 %	100	84	118	120	116	121	143	143	

1) Excl. lager og besætningsforskydninger.

2) Kornsalget omfatter det samlede salg i den anførte periode, herunder salget til mellemhandlere, som eventuelt senere tilbage-sælger kornet til landbruget.

Kilde: Danmarks Statistik.

Høsten opgjort i foderenheder giver et sammenfattende udtryk for den vegetabiliske produktion, hvad enten den sælges ud af sektoren eller fodres op (bortset fra udbyttet af industrifrø og frø til udsæd). Høstudbyttet i perioden, bortset fra de dårlige høstår i 1975 og 1976, lå i gennemsnittet 5 pct. over 1973-75. 1982-høsten var dog meget stor.

5.1.2. Indkomstudvikling og indkomstspredning.

Landbrugs erhvervets generelle indkomstudvikling er omtalt i kapitel 3. Heraf fremgår en række faktorer til forklaring af indkomstforløbet i perioden.

Udviklingen i erhvervets samlede indkomst dækker imidlertid over en meget stor spredning i indkomstforholdene på de enkelte bedrifter.

Analysen af indkomstspredningen i tabel 5.4 er begrænset til at omfatte heltidsbrugene. Disse tegner sig for ca. 90 pct. af den animalske produktion og ca. to trediedele af den vegetabilske produktion.

Tabel 5.4. Samlede husstandsindkomst før skat, heltidsbrug 1981/1982 , 1.000 kr.

	Brut- to- over- skud	Over- skud, bruger- bolig	Anden er- hvervs- indkomst	Over- før- sels- ind- kom- ster m.v.	Netto- rente- udgif- ter 2)	Indkomst før skat 1981/82	Indkomst før skat 1980/81
1. gruppe	132	12	65	25	331	- 98	- 179
2. gruppe	109	11	38	16	163	11	- 42
3. gruppe	125	10	29	14	124	54	6
4. gruppe	123	9	21	11	90	74	42
5. gruppe	136	10	14	9	82	87	56
6. gruppe	131	10	18	12	57	114	71
7. gruppe	149	10	15	8	54	128	84
8. gruppe	195	10	17	11	72	161	114
9. gruppe	237	11	15	12	75	200	134
10. gruppe	401	10	21	16	118	330	230
Alle bedrifter	178	10	26	14	122	106	49

1) Grupperingskriterium: Bruttooverskud landbrug + overskud bruger-bolig - nettorenteudgifter. Analysen er baseret på 1.461 regnskaber repræsenterende ca. 53.000 heltidsbedrifter. Heltidsbedrifterne er defineret som bedrifter med et standardarbejdsforbrug på 1.800 timer eller mere pr. år.

2) Incl. finansieringstilskud og låneomkostninger.

Kilde; Statens Jordbrugsøkonomiske Institut, Indkomstforskelle i landbruget 1981/82, Rapport nr. 13, København 1982.

For heltidsbedrifterne varierede den samlede løbende indkomst fra -98.000 kr. til 330.000 kr. i 1981/82. En væsentlig faktor bag disse forskelle er renteudgifterne.

Grupperne er i øvrigt karakteriseret ved at

- ejendomsstørrelsen er størst i ydergrupperne, hvor også brugerne er yngst,
- den animalske produktion er relativt stærkt repræsenteret i **yder-**grupperne,
- gældsprocenten er faldende fra laveste til højeste indkomstgruppe.

Analyserne viser endvidere, at lønningsevnen er stigende fra laveste til højeste indkomstgruppe.

Det fremgår af beregningerne, at der er tale om betydelige indkomstproblemer i de laveste indkomstgrupper.

Det kan således anslås, at der i driftsåret 1981/82 var en halv snes tusinde landmænd med under 30.000 kr. i indkomst før skat, svarende til 1. og 2. gruppe i tabellen.

Det relativt lave afkast fra landbruget sammenholdt med store renteudgifter og en høj gældsprocent stiller disse landmænd i en likviditetsmæssig vanskelig situation. Problemerne er særligt fremtrædende for det store antal landmænd, som har finansieret med fast forrentede lån til høj rente, hvor det seneste rentefald ikke får esffekt. Vanskelighederne øges yderligere af, at der på grund af høj gæld er få muligheder for at dække det løbende underskud gennem belåning af ejendommen. Faldet i ejendomspriserne har medvirket til denne situation.

Slammen med de store renteudgifter ved fremmedfinansieringen er det cif væsentlig betydning, at produktionens afkast, målt ved lønnings-ejvnen pr. time, ligger betydeligt under gennemsnittet i de laveste indkomstgrupper. Det vil således være vanskeligt for de pågældende grupper af landmænd at arbejde sig ud af de økonomiske problemer, med mindre der sker en væsentlig forbedring af effektiviteten i produktionen. I nogle af de tilfælde, hvor de økonomiske vanskeligheder skyldes indkøringsproblemer efter nyetablering eller større investeringer, må problemerne forventes at løse sig selv. For de højeste indkomstgrupper spiller renteudgifterne langt mindre rolle. Dels er bruttooverskuddet fra landbruget større, dels er skatteevnen højere.

5.1.3. Landbrugets investeringer.

Investeringsaktiviteten i landbruget kulminerede i driftsåret 1979/80 med samlede bruttoinvesteringer i avlsbygninger, inventar og grundforbedringer på 6,5 mia. kr. De økonomiske vanskeligheder i landbruget har herefter ført til en halvering af investeringsaktiviteten. I forhold til driftsåret 1979/80 er investeringerne i avlsbygninger og inventar i driftsåret 1981/82 faldet med henholdsvis 69 pct. og 30 pct. i løbende priser. For inventarinvesteringernes vedkommende har faldet i mejetærskere og traktorer udgjort henholdsvis 28 pct. og 20 pct.

Den største nedgang i bygningsinvesteringerne har fundet sted i kvæg- og svinestalde. Faldet har dog formet sig ret forskelligt for de to stalddtyper.

I driftsårene fra 1973/74 til 1981/82 har der for kvægstaldenes vedkommende stor set kunnet konstateres en jævn nedgang, medens der for svinestaldene har været tale om betydelige svingninger.

v

Mens bygningsinvesteringerne gennem 1960'erne lå på et meget lavt niveau, skete der op igennem 1970'erne en udbygning af bygningskapaciteten.

De store investeringer i slutningen af 1970'erne havde blandt andet baggrund i ønsket om udvidelse af svineproduktionen, betydelige investeringer i lager- og siloanlæg samt et betydeligt reinvesteringssbehov til erstatning af nedslidte anlæg.

I driftsårene 1980/81 og 1981/82 har der været tale om negative nettoinvesteringer.

For driftsåret 1982/83 skønnes landbrugets investeringer påny at være steget. Det samlede investeringsomfang er skønnet til 4,3 mia. kr. med stigninger både for avlsbygninger, inventar og grundforbedringer.

5.1»4. Arbejdskraftanvendelsen i primærsektoren.

Den direkte beskæftigelse på landbrugsbedrifterne er fortsat fallende og udgjorde i november 1980 i alt 157.900 personer, svarende til 6,1 pct. af det samlede antal beskæftigede mod 7,8 pct. i 1975. Af de beskæftigede var 95.200 selvstændige landmænd, 34.900 var medhjælpende ægtefæller, mens den lønnede arbejdskraft udgjorde 27.800 personer.

- I 1982 vendte udviklingen, og antallet af faste medhjælpere i landbruget steg atter. Udviklingen fortsatte i 1983 blandt andet på grund af forskellige tilskudsordninger.

De anførte oplysninger om antal beskæftigede omfatter også deltidslandmænd. For at nå frem til et mere præcist udtryk for arbejdsindsatsen i erhvervet er tabel 5.5 suppleret med en beregning over antallet af helårsarbejdere.

Tabel 5.5. Beskæftigelsen i landbruget.

	Antal ¹⁾ personer beskæf- tiget	Familiens arbejde i egen be- drift	Antal helårsarbejdere ²⁾ Medhjælper ⁴⁾	Helårsarbej- dere, i alt
1975/76	184.500	121.800	24.400	146.200
1976/77	181.400	117.300	23.700	141.000
1977/78	178.500	116.000	21.100	137.100
1978/79	170.400	112.200	25.300	137.500
1979/80	164.300	107.600	23.100	130.700
1980/81	157.900	103.300	22.300	125.600
1981/82 ³⁾	...	99.000	20.500	119.500

1) Stikprøveundersøgelse som fra 1978 er afløst af registerbaseret beskæftigelsestatistik.

2) Opregnet med støtte fra regnskabsberetningen fra Statens Jordbrugsøkonomiske Institut.

3) Foreløbig.

4) Det svingende antal medhjælpere må delvis tilskrives ændringerne i statistikgrundlaget i de forskellige år.

Kilde: Danmarks Statistik og Statens Jordbrugsøkonomiske Institut.

Beregningerne viser et fald i antallet af helårsarbejdere på 18 pct. i perioden nogenlunde ligeligt fordelt på familiens arbejdsindsats og på den lønnede medhjælp. Udviklingen repræsenterer en ændring i forhold til tidligere, hvor den relativt største tilbagegang i landbrugets beskæftigelse vedrørte den lønnede medhjælp. I alle årene siden 1975 har familiens arbejdsindsats udgjort 82-83 pct. af den samlede arbejdsindsats, og heraf udgør brugerens arbejdsindsats langt hovedparten.

Det gennemsnitlige antal helårsarbejdere pr. bedrift over 5 ha er i perioden faldet 7 pct. fra knap 1,3 til 1,2. Landmandsfamilierne har til gengæld forøget arbejdsindsatsen uden for landbruget, og udviklingen må i øvrigt ses i sammenhæng med det stigende antal deltidslandbrug.

5.1.5. Arealanvendelsen.

Det samlede landbrugsareal er siden 1975 reduceret med 45-50.000 ha til 2.861.000 ha i 1982. Den årlige tilbagegang i arealet på ca. 7.000 ha er knapt det halve af den årlige reduktion op gennem 1960'erne. Den mere begrænsede overgang af landbrugsjord til anden anvendelse kan især henføres til den afdæmpede økonomiske udvikling i samfundet som helhed siden den første oliekrise. Hertil kommer virkningen af den i 1978 gennemførte ændring af landbrugsloven, hvorigennem de landbrugsmæssige interesser i arealanvendelsen blev styrket.

Det samlede dyrkede areal har været svagt faldende. Kornarealerne steg til 1979, hvorefter de faldt. Bygarealet, der dækker 80 pct. af det samlede kornareal, steg frem til 1979 og faldt derefter. Arealet med vinterhvede er mere end fordoblet siden 1979 og udgør i 1983 ca. 14 pct. af kornarealet. Også arealet med industrifrø, herunder særlig raps, er øget stærkt siden 1978.

Tabel 5.6. Udviklingen i arealet for vegetabiliske produkter
1975-83, 1000 ha.

	1975	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Vinterhvede	81	112	106	131	141	169	233
Vårhvede	21	10	8	8	9	12	10
E.ug	50	84	70	56	50	55	77
Byg	1443	1570	1622	1577	1541	1485	1353
Havre	111	61	39	40	42	43	28
Blandsæd	15	8	5	4	4	4	3
Korn i alt	1720	1845	1850	1816	1787	1768	1704
Bælgsæd	4	4	4	5	4	9	24
Rodfrugt	298	267	247	241	245	244	233
Industrifrø	76	51	66	104	130	156	167
Frø til udsæd	62	51	47	46	45	42	44
Græs + grønfoder	741	679	679	666	657	640	641
Vegetabiliske produkter bortset fra korn i alt	1181	1052	1043	1062	1081	1091	1109
Samlet dyrket areal, excl. gartneriprod. og helbrak	2901	2897	2893	2878	2868	2858	2813

Kilde; Danmarks Statistik.

Den faldende kvægbestand og stigende udbytter på grovfoderarealerne har muliggjort, at arealer, hidtil anvendt til grovfoder, har kunnet overføres til dyrkning af korn til opfodring af den voksende svinebestand og til andre salgsafgrøder.

5.1.6. Udviklingen i landbrugets bedrifts- og besætningsstruktur.

Antallet af landbrugsbedrifter faldt fra 1975 til 1982 med 2.800 bedrifter årligt. Mod periodens slutning kan registreres en faldende nedgangstendens.

Tabel 5.7. Bedrifternes fordeling på størrelser , 1.000 bedrifter

	1975	1978	1979	1980	1981	1982
0,5 - 5 ha	14	13	13	12	11	11
5 - 10 ha	24	22	21	20	19	18
10 - 20 ha	36	33	32	30	29	28
20 - 30 ha	23	22	21	21	20	20
30 - 50 ha	19	19	19	19	19	19
50 - 100 ha	8	9	9	10	10	10
over 100 ha	2	2	2	2	2	2
I alt	127	120	117	114	111	108
Dyrket areal, i alt (1000 ha)	2.915	2.902	2.899	2.884	2.877	2.861
Gns. bedrifts- størrelse, ha	23	24	25	25	25	27

1) Excl. gartneribedrifter og landbrugsareal på gartneribedrifter.

Kilde; Danmarks Statistik.

Nedgangen i antallet af landbrugsbedrifter dækker dels over sammenlægning dels over samdrift. Antallet af noterede landbrugsejendomme i matriklen udgjorde i 1982 stadig 155.900. Det tyder på, at 48.000 ejendomme blev drevet som ejendom nr. 2 i dette år.

Siden 1975 er der sideløbende med faldet i det samlede antal bedrifter sket en stigning i antal bedrifter med mere end 50 ha jordtilliggende. Antallet af bedrifter med jordtilliggende på mellem 30-50 ha har holdt sig konstant i perioden. Det store fald er sket for bedrifter med mindre jordtilliggende, og det andrager 20.000.

Tabel 5.8. Landbrugsbedrifter med hornkvæg og svin

	Landbrugsbedrifter		Husdyrbestand			
	1975	1982	Hornkvæg		Svin	
			1975	1982	1975	1982
	pct. sammensætning					
Med hornkvæg og svin	51	29	75	48	59	33
Med hornkvæg, uden svin	13	21	25	52	.	.
Med svin, uden hornkvæg	20	22	.	.	41	67
Uden hornkvæg og uden svin	16	28	.	.	.	.
I alt pct.	100	100	100	100	100	100
Antal bedrifter/husdyr, 1.000	127	112	3.057	2.873	7.614	9.319

Kilde; Danmarks Statistik.

Tilbagegangen i antal landbrugsbedrifter og i det dyrkede landbrugsareal har sammen med ændringerne i husdyrbestandens størrelse påvirket udviklingen i bedriftsstrukturen. Samtidig har specialiseringen i husdyrproduktionen haft stor indflydelse på strukturudviklingen. Hvor den enkelte bedrifts animalske produktion tidligere omfattede flere husdyrarter, er der nu tale om en betydelig grad af forenkling af produktionen på den enkelte ejendom. Mens der endnu i 1975 fandtes både hornkvæg og svin på halvdelen af bedrifterne, var andelen faldet til under 30 pct. i 1982. Tilsvarende er de specialiserede svinebrugs andel af svineholdet forøget fra godt 41 pct. i 1975 til 67 pct. i 1982.

Tabel 5.9. Ændringer i svinebesætningsstrukturen

<u>Besætnings- størrelse</u>	<u>Pct. af samtlige svinebesætninger</u>		<u>Pct. af samlet svinebestand</u>	
	<u>1975</u>	<u>1982</u>	<u>1975</u>	<u>1982</u>
1 - 49 svin	51	45	14	6
50 - 99 svin	23	17	19	7
100 - 199 svin	16	15	25	13
200 - 499 svin	9	15	30	29
Over 499 svin	1	8	12	45
I alt, pct.	100	100	100	100
I alt besætninger og 1.000 svin	87.255	57.153	7.614	9.319

Kilde; Danmarks Statistik.

Landboorganisationerne har i 1982 udarbejdet en prognose vedrørende strukturudviklingen på mellemlangt sigt. I denne forventes en nedgang i antallet af landbrugsbedrifter over 0,5 ha fra 114.200 i 1980 til 93.450 i 1990, og en forøgelse af det gennemsnitlige areal fra 25 til 30 ha pr. bedrift.

Der er forudset en hurtig reduktion i kvægholdet (fra 1,04 mill. malkekøer i 1980 til 860.000 i 1990), hvilket sammen med en svag produktivitetssøgning skulle reducere mælkeproduktionen med 10 pct. For svineproduktionen forventes en begrænset ekspansion på 1,25 pct. pr. år i soholdet, hvilket skulle medføre 15 pct. flere svin i 1990. Vedrørende arealanvendelse forventes øget rapsdyrkning på bekostning af vårbygdyrkning.

Den mest dynamiske faktor forventes at være specialiseringen på større **bedrifter**. således forudses et 8 pct. årligt fald i antal landbrug med malkekøer fra 42.400 i 1980 til ca. 20.000 i 1990. Gennemsnitsstørrelsen forventes øget fra 24,5 til 43 malkekøer. En tilsvarende halvering forventes for landbrug med sohold (fra 48.000 i 1980 til 25.000 i 1990), mens antallet af landbrug med svinehold skulle falde fra ca. 68.000 i 1980 til ca. 38.500 i 1990.

Ifølge prognosen forventes der dog stadig en stor spredning i besætningsstørrelserne. Det er således beregnet, at to trediedele af slagtesvinene i 1990 skulle befinde sig på 7.500 bedrifter; tre fjerdedele af søerne på ca. 6.500 bedrifter og tre fjerdedele af køerne på 8.800 bedrifter.

5.1.7. Heltidsbrug/deltidsbrug.

Langt den overvejende del af landbrugets produktion og faktorforbrug er på heltidsbrug, som tæller godt halvdelen af samtlige bedrifter. Heltidsbrugene råder således over 75 pct. af landbrugsarealet, knap 80 pct. af arbejds- og kapitalindsatsen samt næsten 70 pct. af planteproduktionen og over 90 pct. af den animalske produktion. Målt ved bruttofaktoringkomsten kommer 87 pct. af indkomsten i landbruget fra heltidsbrugene.

Tabel 5.10. Fordelingen af landbrugets indsatsfaktorer, bruttoudbytte og **bruttofaktorindkomst**, 1981/82.

	Heltidsbedrifter			Deltids-		Alle
	Plante- prod.	Kvæg- prod.	Svine- prod.	Alle	bedrif- ter	bedrif- ter
	pct.					
Antal bedrifter	12	32	10	54	46	100
Landbrugsareal	27	36	12	75	25	100
Arbejdsindsats	16	47	15	78	22	100
Kapitalindsats						
excl. brugerbolig	23	38	17	78	22	100
Bruttoudbytte						
Planteprodukt.	46	15	9	70	30	100
Husdyrprodukt.	10	52	29	91	9	100
I alt	18	44	24	86	14	100
Rå- og hjælpestoffer m.v.	15	43	27	85	15	100
Bruttofaktorindkomst	22	44	21	87	13	100

Kilde; Statens Jordbrugsøkonomiske Institut.

Deltidsbrugenes situation afviger på flere måder fra heltidsbrugenes.

For det første er deltidsbrugene væsentligt mindre (i gennemsnit 15,4 ha i 1981/82 mod heltidsbrugets 40 ha). For det andet er brugerne ældre, hvilket påvirker produktionsstrukturen på bedrifterne. Der er således næsten ingen mælkeproduktion på deltidsbedrifterne, og antallet af svin ligger væsentligt lavere end på heltidsbrugene. Omkring tre fjerdedele af arealet dyrkes med korn mod under 60 pct. for heltidsbrugene.

Det er endvidere karakteristisk, at indtægten fra landbrug udgør en stadig faldende andel af den samlede indkomst, mens indkomsten fra andre erhverv har fået stigende betydning. Som følge af den mindre afhængighed af indtægten fra landbruget har deltidsbrugene haft et betydeligt mere jævnt indkomstforløb end heltidsbrugene.

5.1.8. Produktivitetsudviklingen i landbruget som helhed.

Som omtalt faldt antallet af helårsarbejdere i landbrugets primærproduktion med 18 pct. fra 1975/76 til 1981/82.

I samme periode steg landbrugets salgsproduktion med godt 20 pct. En mindre del af stigningen i salgsproduktionen må henføres til en større specialisering både blandt primærbedrifterne indbyrdes og mellem landbruget og det øvrige samfund, men herudover afspejler udviklingen en betydelig vækst i erhvervets produktionsresultat. Mængdemæssigt er bruttofaktorindkomsten steget med 14 pct. fra 1975 til 1982, jfr. tabel 5.11. Beregningsteknisk er opgørelsen baseret på udviklingen i salgsproduktionen og tager dermed ikke højde for forskydninger i lagre og besætninger hos producenterne. Ved delvis skønsmæssigt at korrigere for lager- og besætningsforskydninger og samtidig at korrigere for de ekstraordinære vækstbetingelser i årene 1975 og 1976 samt i 1982, kan mængdefremgangen i bruttofaktorindkomsten opgøres til størrelsesordenen 20 pct. i den betragtede periode, svarende til en årlig stigning på $2\frac{1}{2}$ -3 pct.

Produktionsresultatet er opnået via en fortsat vækst i den teknisk/biologiske produktivitet - bl.a. mælkeydelsen pr. ko, antal producerede slagtesvin pr. årssø og i mindre grad i høstudbyttet pr. ha. Men samtidig har der fundet en væsentlig udvidelse sted i mængden af kapital, der anvendes i den animalske sektor - ikke mindst i svineproduktionen. Samtidig har de fortsatte mekaniserings- og rationaliseringsbestræbelserne været en væsentlig forudsætning for stigningen i arbejdsproduktiviteten. Det skitserede forløb er illustreret i tabel 5.11, hvor forbruget af arbejdskraft og realkapital er vist sammen med produktionsudviklingen.

Tabel 5.11. Mængdeudviklingen i landbrugsproduktionen og i forbruget af arbejdskraft og kapital.

	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982
Landbrugets salgsproduktion	100	98	103	109	114	116	117	122
Bruttofaktorindkomst	100	84	92	95	95	101	104	114
Afskrivninger	100	102	104	109	112	115	117	115
Arbejdsforbrug	100	96	94	94	89	86	82	

1) Driftsår (1975/76=1975).

Kilde; Danmarks Statistik og Statens Jordbrugsøkonomiske Institut.

5.2. Den internationale ramme.

Dansk landbrug er en internationalt orienteret sektor. Via det danske medlemskab af det europæiske fællesmarked øver den fælles landbrugspolitik en helt afgørende indflydelse på landbrugets produktionsvilkår. EF-landene er også hovedmarkedet for landbrugets produktion.

EF fungerer imidlertid også i en større ramme. Den fælles landbrugspolitik influeres af udviklingen på globalt plan, og Danmark har en stor eksport til lande uden for EF.

5.2.1 Verdenshandlen med landbrugsvarer.

I EF og i de fleste andre i-lande stiger landbrugsproduktionen stærkere end **efterspørgslen**. De fleste u-lande må derimod forøge landbrugsproduktionen eller importen kraftigt for blot at opretholde det nuværende utilstrækkelige forbrug pr. indbygger. Disse udviklingstendenser er blandt andet bestemmende for samhandlen.

I 1970'erne tegnede OECD-landene sig for en stadig stigende andel af verdenshandlen. Den interne samhandel med landbrugsvarer imellem OECD-landene udviklede sig svagere end samhandlen med de øvrige landegrupper. U-landene havde stigende betydning som markeder for i-landenes landbrugsprodukter. Størst vækst i importen udviste dog OPEC- og statshandelslandene.

OECD-landene har nu overskud på landbrugssamhandlen med både OPEC- og statshandelslandene. **I-landene** har dog stadig underskud i samhandlen med **u-landene**, når man inkluderer de tropiske landbrugsvarer i opgørelserne (tobak, bomuld, krydderier etc.).

Tabel 5.12. Udviklingen i verdenshandlen med landbrugsvarer.
(Mængde) 1969-71=100.

	1971		1976		1981	
	imp.	eksp.	imp.	eksp.	imp.	eksp.
Afrika	110	98	145	98	247	82
Latinamerika	104	98	142	112	268	136
Mellemøsten	122	105	185	98	364	97
Fjernøsten	100	104	130	135	173	157
Andre u-lande	106	103	125	103	162	127
I alt u-lande	107	100	145	113	243	125
Statshandels- lande	106	101	143	102	208	105
Nordamerika	103	109	115	156	119	225
Vesteuropa	104	108	121	146	128	205
Oceanien	102	106	115	116	113	126
Andre i-lande	105	114	129	100	143	148
I alt i-lande	104	108	121	144	128	199

Kilde; FAO, Trade Yearbook 1981.

Væksten i verdenshandlen i 1970'erne har især været stærk for korn og foderstoffer. Dette har USA draget fordel af, og USA er nu blevet dominerende på verdensmarkedet for mange vegetabiliske produkter. EF er stadig verdens største importør af landbrugsvarer fulgt af Japan. Samtidig er EF næststørste eksportør, især af animalske produkter.

Det er dog tvivlsomt, om markedet for landbrugsprodukter stadig kan udvides i den hidtidige takt. Dette skyldes især den økonomiske udvikling, som har medført manglende købekraft og stor udlandsgæld i mange u-lande. Herved kan disse lande ikke få dækket det store potentielle importbehov. De samme problemer gør sig til dels gældende i statshandelslandene, der i de fleste år har et stort importbehov, men som hovedsagelig importerer bulkvarer, når priserne er lave. Tilbage som vækstområde er de få mere industrialiserede u-lande med stigende indkomster og et relativt lille landbrugsareal.

Konkurrencen mellem eksportlandene er skærpet. Disse lande består dels af lande med gunstige produktionsbetingelser og lave omkostninger (New Zealand, Australien, USA og Canada) og dels af i-lande med overskud fremkaldt af forskellige landbrugsordninger (de vesteuropæiske lande og USA og Canada for mejeriprodukter). Også enkelte u-lande har udvidet eksporten.

De globale udbuds- og efterspørgselsforhold resulterer i et betydeligt udbuds- og prispres og skærpede konkurrenceforhold mellem i-landene på verdensmarkedet.

Der kan derfor påregnes faldende realpriser for landbrugsprodukterne i de kommende år. Samtidig kan det ikke forventes, at de konkurrerende lande vil tillade EF at tage større andele af verdensmarkedet.

En sådan udvikling kræver væsentlige tilpasninger i i-landenes landbrug, og midlertidige overskudssituationer kan næppe undgås. Først ved stærk økonomisk vækst opstår der mulighed for at trække flere ressourcer ud af landbrugssektoren i i-landene, ligesom u-landene gennem større eksport til i-landene kan få større købekraft og aktivere den latente efterspørgsel.

5.2.2. EF.

Situationen i EF er præget af en betydelig spænding mellem på den ene side en voksende landbrugsproduktion og stagnerende internt forbrug og, på den anden side, problemer med fortsat finansiering af stigende landbrugsudgifter. Situationen medfører behov for hurtige tilpasninger i både landbrugsproduktionen og den førte landbrugspolitik.

5.2.2.1. Produktionsudviklingen•

Produktionen af landbrugsvarer i EF steg 19 pct. fra 1975 til 1982, mest i Holland og i Danmark og mindst i Luxembourg, Belgien og Irland. Baggrunden for den stærke stigning i produktionen er især den teknologiske udvikling, som har medført stigende produktivitet. Også de reducerede muligheder for under lavkonjunktur at trække ressourcer ud af landbrugserhvervet har i de senere år haft betydning.

Tabel 5.13. Udviklingen i EF's landbrugsproduktion, 1975 = 100.

	<u>1973</u>	<u>1978</u>	<u>1982</u>
Tyskland	101	111	120
Frankrig	107	107	120
Holland	95	115	136
Storbritannien	109	111	123
Danmark	<u>100</u>	<u>114</u>	<u>128</u>
EF-10	<u>101</u>	<u>108</u>	<u>119</u>

Kilde: EF-Kommissionen.

EF har nu overskud af de fleste landbrugsvarer, herunder især af **mejeriprodukter**, korn og sukker samt af visse sydlige produkter. For majs og oliefrø er der importbehov.

Der er dog stadig underskudsområder i EF. Storbritannien, Tyskland og Italien har et generelt importbehov for fødevarer, og Frankrig har underskud af svinekød. Selvforsyningsgraden i Storbritannien og Tyskland er dog stigende, mens Italiens importbehov, især af de animalske produkter, er uændret.

Den interne handel er steget stærkt. Dette gælder også overskudsområderne, som importerer afhængig af pris, kvalitet og leveringsbetingelser. Konkurrencen er dog skærpet i takt med fremkomsten af permanente overskud af de fleste produkter.

5.2.2.2. EF's handel med tredjelande.

EF's nettoimport af landbrugsvarer (incl. tropiske produkter etc.) steg fra 21 mia. dollars i 1973 til 32 mia. i 1980. En stærkere eksportstigning i de seneste år har nu vendt udviklingen.

EF dominerer især verdensmarkedet for mejeriprodukter, men også for kød har EF udvidet sine markedsandele. EF blev i begyndelsen af 1980'erne nettoeksportør af korn.

Konkurrencen på verdensmarkedet og den økonomiske recession har øget spændingerne mellem eksportlandene.

Lande uden for EF hævder, at den stigende eksport fra EF er opnået gennem ydelse af eksportsubsidier, der forvrider konkurrencen. EF fremfører, at eksportrestitutioner er en integreret del af landbrugspolitikken og bør ses i sammenhæng med denne. Så længe EF's produkter ikke opnår mere end en rimelig andel af verdensmarkedet, anerkendes denne holdning i GATT.

Det politiske pres på EF for en mindre aktiv eksportpolitik er dog stadig voksende, især fra USA's side. Presset, sammen med den kritiske finansielle situation i EF, kan begrænse væksten i eksporten.

5.2.2.3. Landbrugsudgifternes udvikling og finansiering.

Den fælles landbrugspolitik er den mest omfattende og udgiftskrævende politik i EF.

Udgifterne til landbrugspolitikken afhænger især af produktionens størrelse og niveauet for verdensmarkedspriserne. Udgifterne er med mindre afbrydelser steget betydeligt siden 1973 og er nu to trediedele af det samlede EF-budget. I 1983 og 1984 er der udsigt

til fortsat stigende landbrugsudgifter, delvis som følge af større produktion.

Tidligere gav stigninger i landbrugsudgifterne ikke anledning til finansieringsproblemer. Nu er situationen omkring EF-budgettet i midlertid foruroligende på både kort og længere sigt, idet EF's samlede finansieringsmuligheder inden for de nuværende rammer er ved at være udtømte. I 1983 er visse forskudsbetalinger blevet midlertidigt suspenderet indtil det nye år.

Sådanne indgreb rammer områder, hvor EF-kommissionen har den største kompetence (f.eks. restitutionområdet). På lidt længere sigt kan mangel på midler føre til indgreb, som vil kunne anfægte de grundlæggende principper for den fælles landbrugspolitik.

Tabel 5.14. Udvikling i EF's egne indtægter og udgifter.

Mia.	ECU	1980	1981	1982	1983	1984 ¹⁾	1985 ²⁾
Landbrugsudgifter							
garantisektion		11,3	11,0	12,4	15,8	16,5	17,8
udviklingssektion		0,5	0,4	0,6	0,6	0,6	0,8
Regionalfond		0,4	0,6	1,2	2,4	1,5	2,3
Socialfond		0,7	0,6	1,0	1,4	1,6	2,1
Andre udgifter		3,2	5,8	6,7	4,8	5,3	7,3
Total		16,1	18,4	21,9	25,0	25,5	30,2
Garantisektionen							
i pct. af total		70	60	57	63	65	59
Maksimalt egne							
indtægter		17,8	20,0	22,0	23,4	26,2	28,3
Momsprocent		0,79	0,92	0,96	0,99	0,96	1,12
Stigningstakt, egne indtægter (pct.)		-	12	10	6	12	8
Stigningstakt, garantisektionen (pct.)		-	-3	03	27	4	8

1 ECU = 8,14 kr.

1) Forslag til 1984-budget. Udgifterne forventes dog at blive større.

2) Kommissionens skøn.

Yderligere vil der på kort sigt kunne imødeses vanskeligheder i forbindelse med forhandlingerne om det britiske budgetproblem.

Garantisektionen.

Næsten alle udgifter til den fælles landbrugspolitik falder under denne sektion; ca. 40 pct. anvendes til restitutioner, en tilsvarende andel som intern støtte (herunder præmieordninger) og resten til oplagring. En stor del af udgifterne afhænger af verdensmarkedspriserne. Især de interne støtteformer har stigende betydning.

Tabel 5.15. Garantisektionens udgifter, fordelt på udgiftsområder.

	<u>Restitutioner</u>	<u>Oplagring</u>	<u>Intern støtte</u>
	<u>pct.</u>		
1979	48	16	36
1981	47	15	39
1983 ¹	38	18	44
1984 ²⁾	40	19	41

1) Incl. 2. tillægsbudget.

2) Forslag til 1984-budget.

Kilde; EF-Kommissionen.

De mest udgiftskrævende sektorer er fortsat mælk, korn og oksekød, som tilsammen tegner sig for over 50 pct. af udgifterne. Sammenlignet med produktionsværdien, er denne andel dog ikke så høj. For visse specialprodukter er der et større misforhold mellem omkostninger og værdi. For tobak og oliefrø skyldes det delvist manglen på importbeskyttelse.

En mindre del af garantisektionens udgifter skyldes EF's handels- og samarbejdspolitik, hvor visse tredielande garanteres adgang til EF-markedet på lempelige vilkår. Herved forøges EF's eksportbehov.

Tabel 5.16. Garantisektionens udgifter fordelt på sektorer, 1982.

	Andel af produk- tions- værdien	Udgifternes fordeling	
		I alt	heraf til restitutio- ner
	pet.	pet.	pet.
Korn og ris	12	16	66
Mælk, mejeriprodukter	19	30	58
Olivenolie	1	5	-
Oliefrø	1	4	
Sukkersektoren ²⁾	3	9	64
Oksekød	15	11	56
Svinekød, fjerkræ og æg	20	2	86
Frugt og grønt	13	7	9
Vin	4	3	7
Tobak	1	5	3
Fårekød	2	2	-
Andet	9	4	-
udligningsbeløb		2	-
Total	100	100	.

1) Provenuet af medansvarsafgiften fratrasket.

2) Finansieres af producenterne.

Kilde: EF-Kommissionen.

Udviklingssektionen.

I femåret 1980 til 1984 er der bevilget et samlet beløb på 3,8 mia. ECU til denne sektion. Beløbet er allerede udnyttet fuldt ud af igangværende eller vedtagne foranstaltninger. Det forventes at udviklingssektionens andel vil stige fra 1985 og frem. Også regional- og socialfonden vil vokse i takt med vedtagelse af nye programmer.

Udgifternes finansiering.

Udgifterne på EF-budgettet finansieres overvejende af egne indtægter, det vil sige landbrugsimportafgifter (10 pct.), told (30 pct.), sukerafgifter (3 pct.) og op til 1 pct. af det fælles beregningsgrundlag for merværdiafgiften (57 pct.).

Den af dæmpede økonomiske aktivitet i EF, samt det faldende import-behov for landbrugsvarer indebærer, at finansieringsgrundlaget inden for de nuværende rammer formentlig kun vil vokse langsomt i de kommende år.

En udvidelse af finansieringsrammen synes derfor nødvendig - ikke blot til at finansiere eksisterende aktiviteter, men også til gennemførelse af nye - og for at muliggøre udvidelse af Fællesskabet med Spanien og Portugal.

Selv om man på længere sigt skulle nå til enighed om større indtægter, er det næppe sandsynligt, at landbrugsudgifterne i fremtiden får lov at stige med den hidtidige takt.

5.2.2.4. Den landbrugspolitiske udvikling.

Formålet med den fælles landbrugspolitik er,

- at forøge landbrugets produktivitet
- herigennem at sikre landbrugsbefolkningen en rimelig levestandard
- at stabilisere markederne
- at sikre forsyningerne
- at sikre forbrugerne rimelige priser på landbrugsvarer

Forøgelse af produktiviteten fremmes især gennem strukturtilpasning, forskning, uddannelse og rådgivning samt gennem fri intern samhandel.

Markedspolitik.

Det vigtigste instrument i EF's landbrugspolitik er fastsættelsen af de årlige priser for de fleste landbrugsvarer. Prisfastsættelsen foretages hovedsageligt ud fra udviklingen i landmændenes indkomster, forsyningssituationen for produkterne og hensynet til EF's budget. Sidstnævnte hensyn er af stigende betydning.

Forhøjelserne i de retningsgivende priser sikres gennem interventionsopkøb, restitutioner og tilskud til fremme af intern afsætning. Sidstnævnte tilskud er for de fleste produkter mere udgiftskrævende end eksport ved hjælp af restitutioner.

Interventionsopkøb er kun egnet til at udjævne produktionssvingninger. For producenterne giver interventionen dog en vis garanti til sikring af et givet prisniveau. Opkøb af produkter med vedvarende overskud medfører dog ikke højere priser, hvis varerne senere sælges på det interne marked. Her kan intervention være et fordyrende mellemled.

Strukturpolitik.

Strukturpolitikken er den **anden** hovedpolitik til påvirkning af indkomsterne. Denne politik har som sit hovedformål gennem selektiv investeringsstøtte at bringe udviklingsegnede bedrifter op på et nærmere defineret indkomstmål, svarende til gennemsnitsindkomsten i andre erhverv. Strukturpolitikken anvendte oprindeligt samme målsætning og midler i alle Fællesskabets regioner uanset udviklingstrin.

Strukturpolitikken er imidlertid også under tilpasning, idet det har vist sig, at horisontale (generelle) foranstaltninger ikke i tilstrækkelig grad har taget hensyn til de svage regioner. Dette har medført en forøgelse af de regionale forskelle i Fællesskabet.

For at formindske de regionale forskelle har Fællesskabet i perioden 1978/82 vedtaget en række omfattende særprogrammer, typisk til fordel for Italien, Vestirland og Grækenland samt tilpasninger i de fælles foranstaltninger.

De regionale programmer dækker for 1980-84 ca. 45 pct. af udviklingssektionens udgifter. Desuden har Kommissionen fremlagt forslag om integrerede middelhavsprogrammer, hvor der med en fællesskabsudgift på 6,7 mia. ECU over 5 år foreslås gennemført en fælles indsats fra FEOGA, Regional- og Socialfondene i de 3 middelhavslande. Landbrugsforanstaltningerne udgør heraf 3,6 mia. ECU.

Overvejelser vedrørende den fælles landbrugspolitik.

Enkelte overvejelser vedrørende en revision af den fælles landbrugspolitik og den danske indstilling til den fælles landbrugspolitik er anført i kapitel 8.

5.2.2.5. Saromenfatning og vurdering.

De problemer, der i øjeblikket er fremherskende i EF, og som nødvendiggør en revision af den fælles landbrugspolitik, har især baggrund i den hidtidige og forventede stigning i produktionen. På grund af manglende beskæftigelsesmuligheder i andre erhverv og opretholdelse af landbrugsbefolkningen i tilbagestående regioner ved hjælp af særlige regionale udviklingsprogrammer har afvandringen fra landbruget ikke holdt trit med stigningen i arbejdsproduktiviteten. Denne situation forventes at fortsætte. Samtidig er forbruget i EF stagnerende.

For de vigtigste produkter vil EF fortsat have væsentlige mængder til rådighed for verdensmarkedet. Denne afsætning afhænger af de budgetmæssige begrænsninger og af den politik, der i EF føres overfor tredielande.

EF's landbrugsbudget er blevet og forventes fortsat at være begrænsende for den politik, der kan føres. Selvom indtægtsloftet hæves i forbindelse med optagelsen af nye medlemslande, er det begrænsende ressourcer, der kan anvendes til den fælles landbrugspolitik.

En sådan udvikling kan føre til, at EF i de kommende år bliver nødsaget til at føre en forsigtig prispolitik med faldende realpriser for de fleste landbrugsvarer, herunder også de produkter, der produceres i Danmark. Desuden kunne det føre til, at ændringerne i politikken især vil omfatte de områder, som administreres af Kommissionen (restitutioner etc.).

Den ovenfor skitserede udvikling medfører stigende pres på landmændene. Herved opstår der øget behov for forbedret effektivitet og omkostningsdæmpning hos den enkelte producent. Dette vil især gælde producenter af produkter i overskud.

5.3. Eksporten af danske landbrugsvarer.

Eksporten af landbrugsvarer udgjorde i 1982 39,2 mia. kr.^{*)} incl. restitutioner, svarende til 31 pct. af Danmarks totale eksport. Denne andel har været ret konstant i de senere år.

^{*)} Inkl. industrielt forarbejdede landbrugsvarer og FEOGA-betalinger for sammensatte varer. Disse beløb er ikke inkluderet i opgørelsen side 40.

Tabel 5.17. Eksporten af landbrugsvarer (inkl. FEOGA) og i pct. af Danmarks totale; vareeksport 1975-82. Mia. kr.

	1975	1978	1979	1980	1981	1982
Landbrugsvarer ¹⁾	13,9	20,2	21,9	24,7	28,6	32,4
Andre land- ²⁾						
brugsprodukter	2,0	3,5	4,0	4,9	6,1	6,8
I alt	15,9	23,7	25,9	29,6	34,7	39,2
Do, i pct. af to- tal vareeksport	31	34	32	30	30	31

1) Animalske og vegetabiliske produkter (excl. gartneriprodukter).

2) Sukker og sukkervarer, pelsskind og industrielt forarbejdede landbrugsvarer.

Kilde: Nyt fra Danmarks Statistik.

Ca. 80 pct. af den danske landbrugseksport er animalske varer, heraf udgør svinekød 49 pct., mejeriprodukter 29 pct., oksekød 13 pct. og fjerkrækød 2 pct. Betydningen af den vegetabiliske eksport varierer med høstens størrelse.

Svinekød.

Eksporten af svinekød inkl. FEOGA-støtte udgjorde 14,2 mia. kr. i 1982, svarende til 36 pct. af den samlede landbrugseksport. Svinekød er fortsat det vigtigste danske eksportprodukt.

Udviklingen siden 1975 har været karakteriseret af en stigende produktion og eksport. Ca. 80 pct. eksporteres. I 1981 aftog EF-landene ca. 75 pct. af eksportmængden, mens resten hovedsagelig eksporteredes til Japan og USA. Udbruddet af mund- og klovesyge i 1982 bevirkede, at alle tredieleindsmarkedene for fersk og frosset svinekød lukkede. Kun konserverseksporten kunne opretholdes. Herved blev eksporten i stærkere grad koncentreret om EF-landene, som aftog 82 pct. af den danske eksport i dette år.

Tabel 5.18. Fordeling af den danske eksport af svinekød. (1.000 t)

	<u>1975</u>			<u>1981</u>		
	Bacon	Fersk/ frosset	Andet	Bacon	Fersk/ frosset	Andet
Storbritannien	223	17	78	206	27	90
Tyskland		28	28	-	65	40
Frankrig		10	12	-	39	22
Italien	0	28	3	-	49	15
Andre EF-lande	-	2	2	-	3	6
EF i alt	223	85	124	206	183	173
Japan	-	28	11	-	74	8
USA	0	0	48		10	38
Andre		20	21	-	35	45
Tredielande i alt	-	48	80	-	<u>119</u>	91
Total	223	133	204	206	302	264
Total mill. kr. 1)						
inkl. <u>FEOGA-støtte</u>	2488	1123	2294	3768	5433	4061

Andet omfatter levende svin, konserver, pølser og biprodukter.

1) FEOGA-udbetalinger skønsmæssigt fordelt.

Kilde; ESS-FOOD.

Som det fremgår, er den danske eksport til Storbritannien af bacon reduceret på grund af faldende efterspørgsel i dette land. Til gengæld er eksporten af ferske og frosne delstykker steget betydeligt til de kontinentale markeder. Desuden steg Danmarks eksport til tredielande indtil udbruddet af mund- og klovesyge.

Mejeriprodukter.

Eksportindtjeningen ved salget af mejeriprodukter steg fra 3,6 mia. i 1975 til 8,6 mia. i 1982. Smørekseporten, der tidligere var dominerende, står nu kun for ca. 25 pct. af den samlede eksportindtjening, mens ostens andel er vokset til knap 50 pct. Mælkekonservereksportens betydning er også steget.

Eksportens fordeling på aftagerlande har ændret sig radikalt som følge af den ændrede produktsammensætning. Eksporten til tredielande er øget - især til Iran, mens afsætningen til EF har faldende relativ betydning.

Tabel 5.19. Fordeling af den danske eksport af mejeriprodukter i tons. (1000 t)

	1975			1982		
	Smør	Ost	Mælkekon- serves	Smør	Ost	Mælkekon- serves
Storbritannien	83	18	4	36	21	1
Tyskland	6	29	0	4	32	7
Italien		1 5	0		1 8	0
Andre EF-lande	2	3	7	1	13	20
EF i alt	92	54	11	42	74	28
Iran	-	7	-	9	65	
Andre tredielande	6	40	52	24	69	95
Total	98	100	64	75	208	123
Total i mill. kr. inkl. FEOGA-støtte	1544	1305	653	2142	4122	2159

Kilde; Danmarks Statistik

Inden for EF er konkurrencen hård for mejeriprodukter, og Danmark har ikke været i stand til at øge eksporten væsentligt til f.eks. Tyskland eller Italien.

Oksekød.

Eksporten af oksekød, der i 1982 hjembragte 3,7 mia. kr. inkl. FEOGA-støtte, er koncentreret på EF-landene. Eksport til tredielande forekommer især ved salg af kød fra interventionslagre. På grund af Danmarks sundhedsmæssige status påbegyndtes en eksport til Nordamerika i 1980/81. Udbruddet af mund- og klovesyge i 1982 standsede denne eksport.

Det største marked er fortsat Italien, der aftager 60 pct. af eksporten efterfulgt af Tyskland og Grækenland.

Tabel 5.20. Fordeling af den danske eksport af fersk og frosset oksekød. (1.000 t)

	<u>1975</u>	<u>1982</u>
Italien	80	82
Tyskland	22	25
Storbritannien	22	5
Andre EF-lande	5	9
EF i alt	129	121
Tredielande	<u>15</u>	<u>17</u>
Total	144	138
Total i mill. kr inkl. FEOGA-støtte	<u>2007</u>	<u>3671</u>

Kilde; Danmarks Statistik.

Øvrige produkter.

Eksporten af korn sker især til de øvrige medlemslande. Eksportværdien udgjorde i 1982 i alt 1,3 mia. kr., men varierer med høstens størrelse.

Den danske produktion af raps er hidtil blevet eksporteret uforarbejdet til andre **EF-lande**, men der er nu etableret et ekstraktionsanlæg i Danmark. Rapsskrå vil kunne forbruges i Danmark i store mængder. Eksporten af oliefrø beløb sig til 970 mill. kr. i 1982. Desuden er Danmark den største eksportør af markfrø i EF (520 mill. kr. i 1982).

Produktionen af sukker er kvoteret gennem EF's markedsordning. Eksporten har været stigende siden 1975. Eksportværdien i 1982 var 975 mill. kr.

Den danske produktion af fjerkræ stagnerede i 1970'erne. Ca. 60 pct. eksporteres, især til Tyskland, Storbritannien og Mellemøsten og hovedsagelig i form af frosset fjerkræ. I 1982 aftog EF-landene 30 pct. af eksporten. Den totale eksportværdi inkl. FEOGA-støtte udgjorde i 1982 750 mill. kr.

Endelig har eksporten af pelsskind udviklet sig stærkt siden 1975. Eksporten beløb sig til 1,3 mia. kr. i 1982.

5.4. Forarbejdningssktoren.

I den danske forarbejdningssktor er andeisformen dominerende. Det betyder, at landbruget selv i nogen grad er i stand til at påvirke prisniveauet for salgsprodukterne. Men det betyder også, at landmændenes indkomster fungerer som stødpude for manglende omkostningsdækning i produktionskæden. Det stigende pres på indkomsterne i landbruget understreger derfor betydningen af høj effektivitet og mindst mulige omkostninger i alle led i kæden.

I de sidste 5-10 år er der sket betydelige ændringer i strukturen inden for forarbejdningssktoren. Som andre steder i erhvervslivet er produktionseffektiviteten øget ved specialisering og stordrift. Herved opnås normalt lavere enhedsomkostninger. Større virksomheder har også bedre muligheder for at øge forarbejdningsgraden og for egentlig produktudvikling.

Udviklingen er nået længst inden for **fjerkræslagterierne**, men er også forløbet hastigt for svineslagterierne og mejerierne.

Forarbejdningssktoren præges ikke længere af forholdsvis små ensartede virksomheder, der producerer standardvarer, men af store virksomheder, der markedsfører deres eget sortiment.

Resultatet er, at virksomhederne ikke i samme grad som tidligere har sammenfaldende interesser, hverken på eksport- eller hjemmemarkedet. I 1983 er modsætningsforholdene skærpet.

For at belyse strukturudviklingen og dens konsekvenser gennemgås i det følgende forholdene inden for mejeri- og svineslagterisektorerne.

5.4.1. Mejerisektoren.

Koncentrationsudviklingen inden for mejerisektoren er forløbet hastigt. Antallet af virksomheder, der modtager mælk direkte fra producenterne, faldt således med 60 pct. i løbet af 1970'erne. Der er dog stadigvæk mange mindre mejerier tilbage, og de danske mejerier er stadig små sammenlignet med f. eks. de hollandske. Koncentrationen skal ses på baggrund af den teknologiske og økonomiske udvikling.

Den danske mejeriindustri er særdeles heterogen. De store virksomheder producerer både ost, smør, konsummælk og konserver, mens de mindre virksomheder ofte er specialiserede i et enkelt eller få produkter.

Smørproduktion foregår på mange virksomheder. Gennemsnitsproduktionen pr. virksomhed er kun steget fra ca. 600 tons i 1975 til ca. 950 tons i 1982.

Inden for osteproduktionen steg gennemsnitsproduktionen fra 750 tons i 1975 til 2000 tons i 1982. Osteproduktionen voksede med 66 pct. i perioden.

Stærkest er koncentrationen forløbet inden for konsummælksproduktionen.

Tabel 5.21. Koncentrationsudviklingen i dansk mejeribrug 1975-82 (Mejeriår).

		Største virk- somhed	3 største	10 største	Antal virk- somheder i alt
		pct. af produktionen			
Indvejning	1975	15	23	37	294
	82	27	35	51	171
Smørprod.	1975	12	21	40	247
	82	23	36	58	128
Osteprod.	1975	21	28	39	199
	82	32	42	55	119
Konsummælk	1975 ¹⁾	13	24	54	ca. 125
	82 ²⁾	36	53	77	60

1) Solgt.

2) Produceret.

Kilde; Mejerikontoret.

Desuden samarbejder mange virksomheder om produktion og afsætning.

For konsummælkens vedkommende står Mejeriselskabet Danmark (med knapt 30 pct. af den samlede mælkeindvejning) i samarbejde med Østlige Øers Mejeriselskab for ca. 55 pct. af markedet. De ca. 20 me-

jerier, der •- for såvidt angår konsummælk - arbejder sammen i Kløver Mælk, har tilsammen en markedsandel på ca. 25 pct. På osteområdet har de 24 mejerier, der samarbejder i Dansk Ost, halvdelen af produktionen. Strukturen præges endvidere af, at visse mejerier er udprægede smørmejerier (der afsætter skummetmælk til mælkepulverfabrikker), mens andre har specialiseret sig i højt forædlede surmælksprodukter.

Større virksomheder opnår generelt et bedre økonomisk resultat end små. Spredningen er dog betydelig. Såvel de lavest- som de højest betalende mejerier findes i den mindste størrelseskategori.

De store virksomheders bedre resultater skyldes formodentlig større muligheder for specialisering og for selv at forarbejde den indvejede mælk.

For smørproduktionen er omkostningsstrukturen entydig - de største mejerivirksomheder har de laveste enhedsomkostninger. For den langt mere heterogene osteproduktion er omkostningsbilledet vanskeligere at tolke.

De økonomiske og teknologiske faktorer samt behovet for at give producenterne optimal afregning peger på en fortsat strukturudvikling, hvor flertallet af de små uafhængige mejerier formentlig vil forsvinde. Blandt de mellemstore mejerier og mejeriselskaber vil fusioneringsbestrebelseerne iintagelig fortsætte. En del virksomheder vil dog sandsynligvis kunne bevare en selvstændig status - enten i kraft af en gunstig produktspecialisering eller ved at sælge mælken på engrosmarkedet.

Afsætningsforholdene på hjemmemarkedet.

De aktuelle forhold inden for mejeriområdet er præget af ustabilitet, især på konsummælkområdet. Her er der betydelig overkapacitet. Samtidig sker der stigende koncentration i detailledet. Endelig vurderer nogle mejerier priserne for konsummælksprodukter som mere givtige end for smør, ost og mælkekonserves.

Erhvervelsen af store konsummælkeftagere som kunder betyder bedre kapacitetsudnyttelse og dermed bedre indtjening. I praksis vil den pågældende store aftager imidlertid forlange væsentlige mængderabatter, idet distribution til storkunder er billigere end til mindre detailhandlende. Ofte kan mejeriselskabet yde disse rabatter og samtidig øge indtjeningen.

For det mejeriselskab, der mister en stor aftager, opstår der problemer med at sælge mælken til anden side. Det kan resultere i, at selskabet står tilbage med øget overkapacitet og forringet indtjening.

Samtidig kan kun landsdækkende mejeriselskaber gøre sig håb om at erhverve de helt store aftagere. Konkurrencen om disse står derfor mellem på den ene side Mejeriselskabet Danmark og samarbejdspartneren **Øernes** konsummælkselskab og på den anden side Kløver Mælk. Konkurrencen præges af, at Kløver Mælk desuden har påbegyndt leverancer til det storkøbenhavnske område, der tidligere var domineret af **Østlige Øers** Mejeriselskab.

Dette skridt har skærpet konkurrencekampen med ydelse af ekstra store rabatter. Medvirkende har endelig været, at mælkepriserne i kundernes bevidsthed i høj grad karakteriserer forretningernes prisniveau.

Det er vanskeligt at bedømme, hvor meget ekstra rabatydelser beløber sig til i absolutte tal. En opgørelse heraf forudsætter udregning af forskellen mellem de salgspriser, mejerisammenslutningerne kunne have beregnet efter det hidtidige godkendte system (maksimalpriserne*) og den godkendte rabatskala) og den faktisk opnåede salgspris. For mælkeproducenter, der hidtil fortrinsvis har leveret til konsummælkmejerier på **Sjælland**, er noteringen til producenten dog nedsat betydeligt i løbet af 1983 for at give selskaberne mulighed for at deltage i konkurrencen. Herved er disse producenters indkomster faldet.

*) Maksimalprissystemet blev ophævet i efteråret 1983.

Afsætningsforholdene på eksportmarkedet.

I modsætning til situationen på hjemmemarkedet har samarbejdet om prisfastsættelse og prisudligning for de enkelte eksportmarkeder hidtil stort set kunnet bevares. Der er dog også her tendens til, at samarbejdet brydes op til fordel for øget indbyrdes konkurrence. Hvor en øget konkurrence på hjemmemarkedet medfører en fordel for de danske forbrugere, kan øget indbyrdes konkurrence med ensartede produkter til de samme aftagere på eksportmarkederne føre til nedsat provenu for producenterne og til reduceret indtjening af fremmed valuta til Danmark.

Samarbejdet på eksportmarkederne om prisfastsættelsen på de enkelte markeder foregår i Smørekseportudvalget og Osteekseportudvalget, der har samtlige producenter af henholdsvis smør og eksportost som medlemmer. På mælkekonservesområdet er samarbejdet derimod mindre fast.

Omkring 95 pct. af smørekseporten fandt op til 1982 sted gennem Andelssmør A.m.b.a., der har smørproducerende mejerier som andelshavere. I slutningen af 1982 påbegyndte andre virksomheder eksport, især til Mellemøsten. Andelssmørs andel er derfor faldet til 83 pct.

Den danske ostesektor er væsentlig mere differentieret end smørsektoren. Der produceres henved 60 forskellige sorter, både som mærke- og bulk-varer.

Det er **bemærkelsesværdigt**, at de sidste årtiers markante stigning i osteekseporten og koncentration i produktionsforholdene indtil videre ikke har affødt nogen nævneværdig samling i eksportørleddet. Således repræsenterede den største enkeltkseportør 18 pct. af totalekseporten i 1982 mod 17 pct. i 1960.

5.4.2. Slagterisektoren.

Også i slagterisektoren er koncentrationen fortsat med nedlæggelse af mindre slagteanlæg. Virksomhederne er nu regionsdækkende. Desuden er der etableret mere eller mindre faste samarbejdsaftaler mellem visse selskaber.

I modsætning til mejeriindustrien offentliggør slagterisektoren endnu ikke regnskabsstatistik for branchen som helhed. Det kan derfor ikke oplyses, om selskaber med et stort råvaregrundlag generelt opnår de bedste resultater. En sammenligning af de enkelte virksomheders samlede resultat viser dog, at 4 ud af de 5 bedst placerede virksomheder hører til blandt de små og mellemstore slagter i selskaber. Der er til dels tale om typiske bulkvare-producenter med hovedvægten på bacon og udskæringer.

Tabel 5.22. Koncentrationsudviklingen i svineslagterierne.

Antal slagtninger	Antal selskaber		Andel af slagtninger	
	1975	1982	1975	1982
Over 1 mill.	2	5	25	51
0,5 - 1 mill.	5	8	23	42
0,2 - 0,5 mill.	11	3	42	7
0,0 - 0,2 mill.	10	3	10	1
Total	28	19	100	100
Antal slagtninger i alt (mill. stk.)			10,6	13,9

Kilde: Danske Slagterier.

Den midterste trediedel af selskaberne, rangeret i forhold til indtjeningen, omfatter hovedsagelig virksomheder med et stort til mellemstort råvaregrundlag og et bredt sammensat **færdigvaresortiment**, til dels af højt forædlede mærkevarer.

Afsætningsforholdene på hjemmemarkedet.

Da hovedparten af svinekødsproduktionen eksporteres, følger salgspriserne på hjemmemarkedet stort set udviklingen i eksportpriserne. Dette var tilfældet både under de meget høje priser i efteråret 1981 og under de meget lave priser i foråret 1983..

Konkurrencen mellem virksomhederne indbyrdes er ikke så skarp som på konsummælkområdet. Dette skyldes bl a., at der på svinekeødområdet ikke er tale om samme overkapacitet. Samtidig bevirker den regionale struktur i slagteribranchen, at de fleste slagterier har et naturligt opland.

Afsætningsforholdene på eksportmarkedet.

Den danske eksport af svinekødprodukter forestås såvel af de enkelte slagterier og forædlingsvirksomheder som af ESS-FOOD, der er ejet af slagterierne i fællesskab. Relationerne mellem salgsforeningen og dennes medlemskreds er bl.a. reguleret ved samarbejdsaftaler om levering og sortiment.

I både 1981 og 1982 disponerede ESS-FOOD over ca. 62 pct. af alle danske svin. Heraf udgjorde varer købt hos slagterierne ca. 25 pct., mens resten var anmeldt på forhånd. I 1983 er **salgsforeningens** andel faldet til ca. 45 pct. Købene er næsten ophørt og slagteriernes anmeldelser til ESS-FOOD er reduceret.

Tilmeldingerne af svin til ESS-FOOD varierer meget imellem de enkelte slagteriselskaber. Visse selskaber anmelder kun ca. 10 pct. af deres samlede produktion til salgsforeningen, mens andre slagterier stiller indtil 75 pct. til rådighed. Selskaber med en betydelig forædlingsproduktion, et forholdsvis veludbygget salgsnet i udlandet eller et koncentreret salg på hjemmemarkedet betjener sig mindst af ESS-FOOD.

Sortimentsbestemmelserne fastlægger en form for arbejdsdeling mellem medlemsvirksomhederne og ESS-FOOD. Ifølge bestemmelserne, som er forholdsvis komplicerede, har ESS-FOOD eneret på eksport af halve svin til alle lande og af baconsider og udskæringer på over 3 kg til Storbritannien. For andre produkter er eksporten fri. Konkurrencen mellem slagterierne er stigende, idet baconeksporten falder (androg kun 26 pct. af den samlede eksport i 1982 mod 43 pct. i 1972), mens produkterne i vækst (udskæringer) ikke er omfattet af de gældende bestemmelser.

Det japanske marked udgjorde i 1981 slagteriernes vigtigste marked for selvstændig disponering af udskæringer, mens ESS-FOOD indtog en dominerende stilling på EF-markedet. Med lukningen af det japanske marked i begyndelsen af 1982 begyndte slagterierne at afsætte de overskydende udskæringer på et i forvejen overfyldt kontinentalt EF-marked. Herved blev konkurrencen mellem salgsforeningen og de enkelte slagteriselskaber intensiveret. I 1983 synes en yderligere tilspidsning af den interne konkurrence at finde sted.

Tabel 5.23. Eksportens fordeling på ESS-FOOD og andre virksomheder 1.000 t. (1982).

	Storbritannien		Italien		Tyskland		Frankrig		Japan	
	ESS-FOOD	Andre	ESS-FOOD	Andre	ESS-FOOD	Andre	ESS-FOOD	Andre	ESS-FOOD	Andre
Sokød	-	- 2	-	1 3	9	2	1	0	0	0
Bacon	196	5 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0	0
Udskæringer	15	13	47	22	46	31	39	13	7	7
Øvrige varer	23	71	1	15	18	22	7	15	2	3
I alt	234	88	49	36	77	62	48	29	9	10

Øvrige varer omfatter blandt andet hermetiske konserverprodukter, som salgsforeningen i henhold til samarbejdsbestemmelserne er afskåret fra at eksportere.

Kilde; ESS-FOOD.

5.4.3. Sammenligning mellem den danske mejeri- og slagterisektor.

Selvom strukturudviklingen er forløbet hurtigt i de senere år i både mejeri- og slagterisektoren er forholdene i de 2 sektorer dog væsentligt forskellige.

Generelt set er mejeribranchen mindre homogen end slagterisektoren. Antallet af virksomheder er langt større i mejerisektoren, og forskellen i virksomhedsstørrelse er mere udtalt. I denne branche indvejer det største selskab godt 27 pct. af Danmarks totale mælkeproduktion, mens de resterende virksomheder har under 5 pct. hver. Den største slagterivirksomhed har til sammenligning kun 12 pct. af de totale slagtninger. Desuden er virksomhederne i slagteribranchen regionsdækkende, mens mejerisektoren har mere lokal struktur (undtagen den største virksomhed). Endelig er virksomhederne mere specialiserede i mejerisektoren. I slagteribranchen produceres de samme produkter i de fleste virksomheder.

Også når man ser på afsætningsstrukturen, er der forskel mellem de 2 brancher. Forskellen er dog mindst for bacon og smør. For disse produkters vedkommende har virksomhederne afgivet eksportretten til særlige afsætningsfirmaer. (Andelssmør og ESS-FOOD),.

Baggrunden herfor er, at begge produkter på deres hovedmarked Storbritannien har/havde en betydelig markedsandel samt, at produkterne gennem aggressiv markedsføring kunne differentieres fra andre landes produkter. En sådan markedsføring forudsætter, at produkterne fra de forskellige danske virksomheder er ensartede i kvalitet. Endelig forudsætter **strategien**, at de danske udbydere har kontrol over de mængder, der leveres til markedet. På denne måde kan der opnås højere priser på markedet end uden mængdetilpasning.

Mængdeudviklingen på det engelske marked har dog hverken for smør eller bacon været positiv. Således anvendtes f.eks. 5,5 mill. svin til bacon i 1962, og i 1982 kun 3,7 mill. svin. På samme måde er smøreksporten til Storbritannien faldet fra 97.000 tons i 1962 til 36.400 i 1982.

For både Andelssmør og ESS-FOOD har det betydet, at det har været nødvendigt at finde alternative afsætningsmarkeder. For Andelssmørs vedkommende er det stort set lykkedes at fastholde samlingen om afsætningen, mens det ikke er lykkedes for ESS-FOOD at overbevise de enkelte slagterier om, at et samlet udbud af svinekød på alle markeder kan føre til højere provenu for branchen som helhed.

Problemet omkring fordelingen af en "monopolgevinst" fra baconsalget ligner problemet vedrørende tilførslen af konsummælk til det sjællandske og storkøbenhavnske område. På begge markeder er der efter nogles opfattelse tale om, at provenuet (som alle ønsker del i) periodevis er større end ved alternativ afsætning.

En fordeling af "gevinsten" er lettest, når virksomheder foretrækker at lade specialiserede selskaber stå for afsætningen. Sådanne selskaber har større muligheder for prisdifferentiering til de enkelte markeder. I takt med virksomhedernes vækst og differentiering er det nemmere at trænge ind på markeder, som man anser for særlig givtige.

Baggrunden for de modstående interesser i f. eks. slagteribranchen er muligvis afregningssystemets indretning. Således måles f.eks. et slagteris "succes" på den relative efterbetaling til **producenterne**. Heraf følger, at en relativ "stor" efterbetaling også kan

opnås ved at reducere andre slagteriers mulighed for hjemtagning af større gevinster.

5.4.4. Sammenligning mellem den hollandske og den danske mejeri- og slagterisektor.

Mejerisektoren.

Holland er det eneste af de større mælkeproducerende lande i EF, hvor antallet af malkekøer er steget i løbet af 70'erne. Denne ekspansion er foregået i de større besætninger. Næsten 60 pct. af Hollands køer findes nu i besætninger med over 50 malkekøer mod kun ca. en trediedel i Danmark.

Mælkeindvejningen har udviklet sig som følger (1000 tons)

	1975	1979	1982
Holland	9.782	11.223	12.492
Danmark	4.718	5.025	5.017

Den hollandske mælkeproduktion er nu ca. 2½ gang større end den danske. I 1960 var forskellen ca. 20 pct.

Bl.a. takket været den store stigning i mælkeproduktionen og den mere koncentrerede produktion er de hollandske mejerier betydeligt større end de danske. I Holland udgjorde den gennemsnitlige indvejning således 75.000 tons pr. mejeri i 1979 sammenlignet med 21.000 tons i Danmark. Også for andre forarbejdningsvirksomheder er der store forskelle i størrelsen. Man må derfor forvente, at de hollandske virksomheder inden for f.eks. smørproduktionen, mælkepulverindustrien og for standardvarers vedkommende bedre er i stand til at udnytte stordriftsfordelene i produktionsleddet end de tilsvarende danske virksomheder.

Hollandsk mejeribrug er meget stærkere integreret end det danske. Integrationen er især forløbet på regionalt plan, således at Holland nu er opdelt i 4 store regionale andelsselskaber, der tilsammen indvejer ca. 11 mill. tons mælk. Det største selskab indvejer en mælkemængde svarende til to trediedel af Danmarks produktion, og det næststørste indvejer en mælkemængde svarende til ca. 40 pct. af den danske produktion.

Antallet af mejerier er på 10 år halveret, således at der i alt findes 141 virksomheder, der fremstiller mejeriprodukter. Integrationen på selskabsplan menes at have nået et foreløbigt mætningspunkt, mens der fortsat vil ske rationalisering på virksomhedsplan inden for de enkelte selskaber.

Godt 60 pct. af mælkeproduktionen eksporteres i forarbejdet form. De 4 store andelsselskaber sælger selv, eller gennem fællessalg, hele deres produktion. Dette indebærer, at tre fjerdedel af smør- og osteeksporten foretages af de 4 virksomheder. Andelen for konserverindustrien er mindre (ca. 40 pct.), idet de internationale mælkekonserverfirmaer - ligesom i Danmark - dominerer denne industri.

Slagterisektoren.

Danmark og Holland er de to lande i EF, der leverer de største mængder svinekød til **andre** lande. Der er dog forskel mellem de 2 lande, både hvad angår strukturen i produktionsleddet og strategien vedrørende afsætningen.

Danske slagterier har satset på produkter med stor ensartethed og en høj forarbejdningsgrad. Hollandske slagterier har derimod traditionelt været leverandører af råvarer til de mange europæiske slagtere og mindre og større forarbejdningsvirksomheder. De to lande har således produceret til forskellige markeder, og man har hidtil kunnet undgå en større direkte konkurrence mellem de to udbydere.

Strukturen i svine sektoren..

Den hollandske svineproduktion har gennem de sidste 20 år udvist en jævnt stigende tendens.

Tabel 5.24. Produktionen af svin pr. år (mill. stk.).

<u>År</u>	<u>Holland</u>	<u>Danmark</u>
1965	6,3	12,0
1970	8,8	11,3
1975	11,7	10,6
1980	15,6	14,1
1982	16,5	13,9

Kilde; ESS-FOOD.

I den hollandske svineproduktion lægges der større vægt på at fremstille en gris med de lavest mulige produktionsomkostninger. Kun en mindre del af produktionen anvendes til bacon. I Holland har slagtesvin en gennemsnitsvægt på godt 80 kg mod ca. 68 kg i Danmark. Samtidig er vægtspredningen større. Udgifterne til smågrise kan derfor fordeles på den større slagtevægt.

De hollandske svineproducenter anvender alternative fodermidler i stort omfang. Her har de fordel af den nære adgang til en stor international havn samt en veludviklet foderstofindustri. Den større anvendelse af alternative fodermidler har ikke haft en negativ indflydelse på effektiviteten.

Tabel 5.25. Effektivitetstal i hollandsk¹⁾ og dansk²⁾ svineproduktion.

	<u>Holland</u>		<u>Danmark</u>	
	1975/76	1981/82	1975/76	1981/82
Antal smågrise				
pr. arssø	15,6	17,4	13,0	17,2
Tilvækst pr. dag, gram	614,0	641,0	537,0	605,0
Kg foder/FE pr.				
kg tilvækst	3,28	3,09	3,33	3,23

1) Baseret på oplysninger fra 1.500 bedrifter tilknyttet Consulent-schap voor de Varkens en Pluimveehouderij.

2) Oplysninger fra bidragsregnskaber.

Det ses, at effektiviteten i dansk svineproduktion er lidt lavere end i Holland, men stigningstakten har i de senere år været større.

Afsætningsstrukturen.

I 1981 blev knapt 15 pct. af den hollandske svineproduktion eksporteret som levende svin og ca. 25. pct. som hele/halve kroppe. Den store eksport af levende svin skyldes producentledets effektivitet, noget uhensigtsmæssig indre markedsstruktur og konkurrencen fra udenlandske slagterier. Herved er den hollandske slagteribranche blevet trængt. På slagterierne er der færre medarbejdere i slagteprocessen end i Danmark, idet forarbejdningsgraden er lavere.

Tabel 5.26. Sammenligning mellem Hollands og Danmarks eksport. 1981.

	Storbri- tannien		Italien		Tyskland		Frankrig		Belgien /Lux.	
	Dan- mark	Hol- land	Dan- mark	Hol- land	Dan- mark	Hol- land	Dan- mark	Hol- land	Dan- mark	Hol- land
Levende svin, L000 stk.	-	-	-	322	95	932	1	623	2	454
	1000 tons									
Bacon	206		5	9	-	-				
Hele/halve svin	-			52	1	187			54	12
Udskæringer	27	-	47	94	41	38	37	25	2	11
Andre varer	90	29	16	3	47	14	23	4	5	6
Andre varer omfatter sokød, biprodukter, konserver og pølsemageri- varer.										
Kilde; ESS-FOOD.										

Den hårde konkurrence i den hollandske slagterisektor, hvor andels- og privatvirksomheder konkurrerer om opkøb og afsætning, har ført til overvejelser om en begyndende koordinering af eksportbe-
stræbelserne for det ferske kød. En sådan koordinering er kun mu-
lig i de områder, hvor hollandsk svineköd udgør en væsentlig del
af konsumet. Dette er tilfældet i visse regioner i Tyskland og
Frankrig og for ferskvarer i hele Italien.

En vurdering af, om de største ekspansionsmuligheder i fremtiden
ligger i forarbejdningsindustrien eller på ferskvaremarkedet, kan
næppe gennemføres. I tilfælde af økonomisk tilbagegang er der ten-
dens til, at forædlingsindustrien bliver klemt, og forbrugerne kø-
ber billigere fersk köd. På den anden side vil en tilbagevenden
til økonomisk vækst medføre, at fødevarernes forarbejdningsgrad i-
gen øges.« Endeligt er det usikkert, om Holland vil forsøge at træn-
ge ind på forarbejdningsmarkedet samtidig med afsætning af råvarer
på de kontinentale markeder.

5.4.5. Ændringer i detailhandelstrukturen.

Koncentrationsudviklingen i den danske forædlingsindustri er forlø-
bet i en periode, hvor også den danske detailhandel har undergået
en hastig strukturrationalisering. Der er herved blevet færre ind-
købere af fødevarer. Også af den grund har forarbejdningssektoren

set sig nødsaget til at slutte sig sammen for at kunne levere tilstrækkelige mængder til den enkelte kunde. Desuden kan det ikke udelukkes, at sammenslutningerne i industrien har været motiveret af et ønske om at forhindre, at grossist- og detailhandlen ved at forhandle med flere mindre producenter af fødevarer kunne opnå priser, som af producenterne kunne betragtes som værende for lave.

Ændringerne i detailhandelstrukturen er ikke en isoleret dansk udvikling. Også i andre lande er detailhandlen relativt koncentreret. For at kunne levere tilstrækkelige mængder må danske udbydere af fødevarer til udlandet derfor have en anseelig størrelse.

Forarbejdningssektoren distribuerer stort set selv de "tunge ferskvarer" (mælkeprodukter, kød, æg etc.) til detailhandlen. For fødevarer med længere holdbarhed (dybfrost, charcuterivarer) spiller distributionen gennem grossist en større rolle. Købene foregår dog centralt enten gennem grossist, indkøbsforening eller, i tilfælde af egentlige kæder, gennem en central indkøbsfunktion.

Koncentrationstendenserne i detailhandlen forventes at fortsætte. Enkelte prognoser viser, at dagligvarehandlen i Danmark i nær fremtid vil blive domineret af mindre end 5 kæder. Hvis dette bliver tilfældet, må det antages, at en sådan koncentration kan øve en betydelig indflydelse på prisdannelsen på fødevarer i Danmark. Samtidig vil en sådan udvikling betyde, at indkøberne bliver mere internationalt orienteret, og at importen af fødevarer til Danmark kan øges, såfremt danske landbrugsvarer ikke er konkurrencedygtige.

Koncentrationsudviklingen i detailledet vil muligvis give anledning til yderligere sammenlægning i den danske forarbejdningssektor, især hvis detailhandlen skal have mulighed for at købe tilstrækkelig store kvanta hos en enkelt leverandør. Koncentrationen i detailhandlen øver således pres på en fortsat strukturudvikling i den danske forarbejdningssektor.

Kapitel 6. Tilpasninger i landbrugssektoren.

6.1. Baggrund for tilpasninger.

6.1.1. Produktivitetsudviklingen.

I landbruget udnyttes produktionsfaktorerne stadig bedre. Udviklingen skyldes dels teknologiske fremskridt i videste forstand og dels den størrelsesøkonomiske effekt af strukturtilpasningen. De nævnte faktorer forekommer ofte i vekselvirkning og vil foruden at påvirke produktionsstrukturen også influere på arbejdsdelingen med andre erhverv. Nogle faktorer kan introduceres forholdsvis bredt og hurtigt andre langsommere, f.eks. i forbindelse med større investeringer eller ved generationsskifte. Produktivitetsudviklingen skyldes således især

- biologiske fremskridt f.eks. mere ydedygtige planter og husdyr og forebyggende sygdomsbekæmpelse,
- ny teknik. Mere effektive maskiner og mere rationelle bygninger,
- rå- og hjælpestoffer. Nye gødningstyper, nye kemiske midler til plantebeskyttelse, stråforkortning, ukrudtsbekæmpelse etc.,
- strukturudviklingen, hvor mindre produktive enheder nedlægges eller sammenlægges. Herved udnyttes størrelsesøkonomiske fordele. En betydelig del af stigningen i arbejdsproduktiviteten i landbruget har relation til denne proces.

Driftsledelsen er afgørende for, hvor hurtigt ny teknik indføres. Processen vil typisk vare **længst** for kapitalkrævende investeringer **med** lang levetid. Andre nydannelser f.eks. krydsningsprodukt ion i svineholdet og nye midler i plantebeskyttelse og sygdomsbekæmpelse slår hurtigere igennem.

En høj produktivitet er stærkt knyttet til god driftsledelse, men ikke nødvendigvis til en stor fysisk arbejdsindsats. I visse tilfælde kunne det tænkes, at produktiviteten ligefrem kunne stige,

hvis landmanden ansatte medhjælp og derved fik frigjort menneskelige ressourcer til bedre driftsledelse.

En af forudsætningerne for indførelse af ny teknik er, at landmanden ser en økonomisk fordel i investeringen.

Herudover afhænger landmandens motivation af kendskabet til og evnen til at administrere den nye teknik. Dermed spiller landmandens uddannelse en afgørende rolle. Desuden er forskningen og rådgivningen vigtige for produktivitetsudviklingen.

6.1.1.1. Effektivitetsudviklingen i EF.

Oplysninger om effektivitetsudviklingen i enkelte driftsgrene er sparsomme og internationale sammenligninger vanskelige at foretage og tolke. Et vist billede af udviklingen kan dog fås ved at betragte partielle mål som f.eks. høstudbytte pr. ha, mælkeydelse pr. ko, antal producerede svin pr. so etc. Den følgende omtale baseres på sådanne mål.

Den vigtigste afgrøde inden for planteproduktionen er korn. Udviklingen i kærneudbyttet i korn i EF-landene for perioden 1962 til 1981 er vist i tabel 6.1. Sammenholdt med gennemsnittet for EF lå høstudbyttet i Danmark højt i 60'erne. Stigningstakten har dog været betydeligt lavere således, at Danmark lå under gennemsnittet i slutningen af 70'erne.

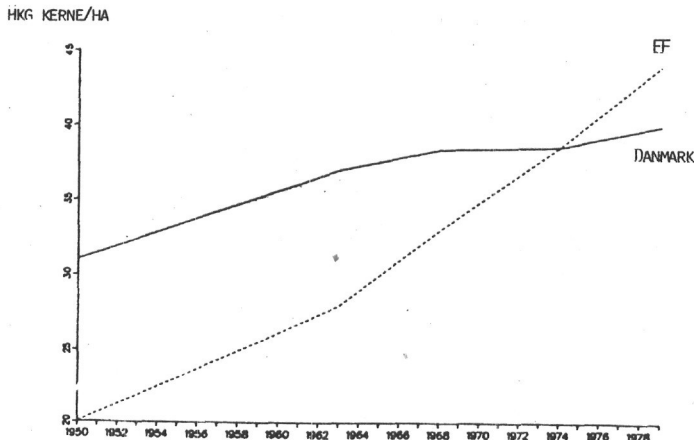
Tabel 6.1. Kærneudbytte af korn pr. ha og væksten heri.

	Kærneudbytte hkg/ha		Årlig vækstrate pct.	
	1962/66	1977/81	1962/71	1971/81
Tyskland	30,75	43,66	2,66	1,68
Frankrig	28,59	45,26	4,07	1,82
Holland	37,92	55,26	0,78	3,92
Storbritannien	36,40	46,66	0,45	2,51
Danmark	37,65	40,33	0,33	0,25
EF-10	28,68	42,16	2,94	2,02

Kilde: Beregninger foretaget af Statens Jordbrugsøkonomiske Institut på basis af oplysninger fra FAO.

Betragtes udviklingen i en længere årrække træder forskellen endnu tydeligere frem. **Langtidsudviklingen** er illustreret i nedenstående figur.

Figur 6.1. Kærneudbyttens niveauet i Danmark sammenlignet med EF.
Gennemsnit af arterne.

Kilde; FAO.

Baggrunden for denne udvikling er dels klimaforskelle, dels afgrødevalget. Foderet til Danmarks store svineproduktion har traditionelt været vårbyg, hvor udbyttens niveauet er stagneret siden begyndelsen af 1960'erne. Derimod har det internationale forædlingsarbejde medført stigende udbytter i f.eks. hvede og vinterbyg.

Tabel 6 2. Kornarternes andele af kornarealet i pct. og hkg kærne pr. ha (gennemsnit 1979-81).

	Hvede	Byg	Havre/Rug	Majs	hkg kærne/ha
	pct.				
Tyskland	32	39	24	2	44,2
Frankrig	46	27	6	18	46,6
Holland	61	25	13	-	56,9
Storbritannien	36	59	4	-	47,6
Danmark -	7	87	5	-	40,2
Sverige	17	45	35	-	36,0

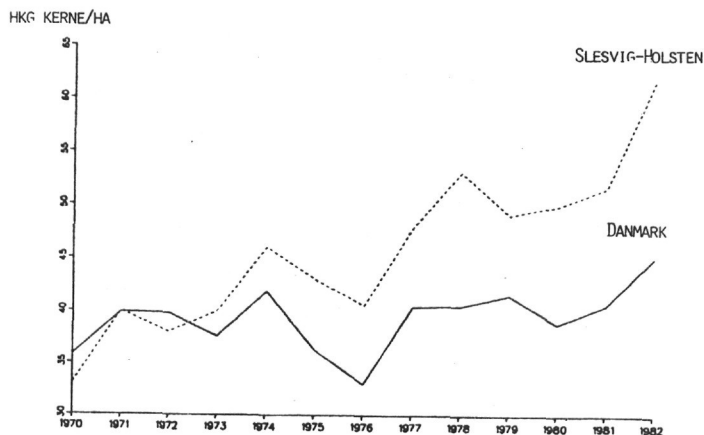
Kilde; FAO.

Forskellen i kornarternes udbredelse forklarer imidlertid ikke fuldt ud den lave udbyttetigning i Danmark. For de enkelte kornarter har udbyttetigningen, også været lavere i Danmark end i EF.

Stagnationen i Danmark skyldes dels inddragelse af mindre produktive arealer til korndyrkning dels afgivelse af mere produktive arealer til byudvikling. Hertil kommer sædskifteproblemer fremkaldt af den ensidige korndyrkning.

På den anden side viser figur 6.2, at et stigende ha-udbytte kan opnås i **områder** tæt ved Danmark. I Slesvig-Holsten dyrkedes i 1982 80 pct. af kornarealet med vintersæd mod 15 pct. i Danmark. Der er dog både til høst 1983 og især til høst 1984 sket en markant vækst i vintersædsarealet i **Danmark**, således var andelen af kornarealet med vintersæd i 1983 24 pct., og til høst 1984 skønnes vintersædsprocenten at nærme sig 40.

Figur 6.2. Kærneudbytte pr. ha i Danmark og Slesvig-Holsten (gennemsnit af kornarterne).

Kilde; Danmarks Statistik og Statistische Jahrbücher Schleswig-Holstein.

Det kan heller ikke **udelukkes**, at nye dyrkningsmetoder har vundet indpas tidligere i andre lande end i Danmark. Den meget kraftige stigning i høstudbyttet i England i 70'erne falder således sammen med indførelse af intensive former for hvededyrkning. Disse er først i de aller seneste år taget i anvendelse i Danmark.

Mælkeydelsen pr. ko i Danmark ligger på højde med de bedste EF-lande. Som gennemsnit for årene 1977-81 lå ydelsen på niveau med Holland, 8 pct. højere end i England og næsten 40 pct. over gennemsnittet i EF. Målt med stigningstakten lå Danmark også på niveau med de lande, vi normalt sammenligner os med.

Tabel 6.3. Mælkeydelsen pr. malkeko og væksten heri.

	Mælkeydelse kg 4 pct. mælk pr. ko		Årlig vækstrate i pct.	
	1962/66	1977/81	1962/71	1971/81
Tyskland ¹⁾	3436	4279	1,07	1,76
Frankrig ¹⁾	2541	3033	1,35	0,85
Holland	4070	5005	0,76	1,89
Storbritannien	3589	4650	0,79	2,46
Danmark	3911	5017	1,64	1,76
EF-10	2849	3620	1,29	1,80

1) Incl. ammekøer.

Kilde; Beregninger foretaget af Statens Jordbrugsøkonomiske Institut på basis af oplysninger fra OECD og FAO.

På svineholdets område er situationen knapt så favorabel. En sammenligning med andre EF-lande tyder på, at produktiviteten i dansk svinehold, der har været orienteret mod baconproduktionen, har ligget lavt. Siden midten af 70'erne er der imidlertid sket en betydelig stigning, således at Danmark i dag for antal smågrise pr. årsso omtrent ligger på niveau med Tyskland og Holland. Det højere niveau i Storbritannien er blandt andet influeret af, at store produktionsenheder er **relativt** stærkt repræsenteret. De statistiske opgørelser er dog usikre; især for Frankrig.

Tabel 6.4. Antal producerede slagtesvin pr. årssø (excl. søpolte og udsætersøer).

	<u>1976</u>	<u>1979</u>	<u>1982</u>	<u>Årlig vækstrate %</u>
Tyskland	15,4	15,2	15,3	- 0,27
Frankrig	14,2	18,4	18,9	+4,19
Holland	15,3	15,6	16,0	+ 0,43
Storbritannien	15,8	17,6	18,3	+ 2,72
Danmark	11,7	13,7	15,1	+ 4,35

Kilde; Danske Slagterier.

Inden for økseødsproduktionen er der ikke foretaget sammenligninger, men det formodes, at Danmarks produktivitsniveau på dette område er relativt lavt

6.1.1.2. Den samlede produktivitsudvikling i EF

Produktivitsudviklingen i det primære landbrug i EF-landene afspejler delvist effektivitsudviklingen. Ifølge en undersøgelse af Behrens og de Haen steg den gennemsnitlige bruttoproduktivitet i landbruget (inklusive gartneriet) 1,76 pct. årligt i 1963-75.

Den nævnte undersøgelse afslører store forskelle.. Højest lå Holland med en årlig vækst på 2,45 pct. og lavest Italien med 1,17 pct. For Danmark fandtes en produktivitsstigning på 1,47 pct., det vil sige under gennemsnittet. Dette skyldes delvist de få investeringer og produktionsstagnationen i landbruget i 1960'erne, hvor Danmark var uden for EF. Det er nemlig lettere at øge produktiviteten, når produktionen ekspanderer (bortset fra indkøringsproblemer).

Den relativt lave produktivitsstigning for Danmark er lidt mindre end beregnet af Statens Jordbrugsøkonomiske Institut. Dette institut har fundet, at bruttoproduktiviteten fra 1958/59 til 1979/80 steg 1,8 pct. om året i Danmark, og at bruttoarbejdsproduktiviteten steg 6,6 pct.

Selvom en umiddelbar sammenligning mellem de to undersøgelser ikke kan foretages (blandt andet på grund af forskellig undersøgelsesperiode og afgrænsning af landbrugsproduktionen) stemmer resultaterne rimeligt godt sammen.

Tabel 6 5. Gennemsnitlig årlig udvikling (pct.) i landbrugsproduktionen, faktorindsats og produktivitet. 1963-76.

	Tysk- land	Pran- krig	Hol- land	Storbri- tannien	Dan- mark	EF-9
Bruttoproduktion ¹⁾	1,46	1,90	3,77	1,26	0,30	1,96
Brutto- faktor inddags ¹⁾	- 0,56	0,29	1,28	- 0,14	- 1,15	0,18
Arbejdsindsats ¹⁾	- 6,8	- 3,6	- 3,2	- 3,8	- 4,9	- 3,4
Brutto- produktivitet ²⁾	2,02	1,61	2/45	1,41	1,47	1,76
Bruttoarbejds- produktivitet ³⁾	8,9	5,7	7,2	5,3	5,5	5,5

1) De gennemsnitlige årlige vækstrater er beregnet ud fra trendværdier af de pågældende mængdeindeks.

2) Bruttoproduktiviteten er forholdet mellem bruttoproduktionen og bruttofaktorindsatsen.

3) Bruttoarbejdsproduktiviteten er forholdet mellem bruttoproduktionen og arbejdsindsatsen. For Danmark og EF-9 er perioden 1963-75.

Kilde; R. Behrens og H. de Haen: Aggregate factor input and productivity in agriculture.

Det samlede billede er således, at Danmark ikke længere har et højere udbyttensniveau i store dele af landbrugsproduktionen end andre EF-lande. Dette gælder især inden for planteproduktionen. Men også inden for svineproduktionen er der behov for effektivitetsforbedringer for at nå op på niveau med andre EF-lande. Desuden ser det ud til, at den samlede produktivitetsudvikling, i hvert fald i perioden 1963-75, har ligget under den gennemsnitlige stigning i EF.

6.1.2. Udviklingen i effektivitet og dækningsbidrag i Danmark.

Den danske udvikling i den tekniske effektivitet og i indtjening fremgår af regnskabsoplysninger fra landbrugsbedrifterne. Materialet stammer fortrinsvis fra Landboforeningernes driftsøkonomiske virksomhed og omfatter alle indberettede bidragsregnskaber med sommerstatus. Materialet afspejler udviklingen på landsbasis.

De enkelte gennemsnitstal dækker over en betydelig spredning mellem forskellige grupper. Spredningen skyldes dels rent tilfældige forhold, og dels forskelle i det faste anlæg (jord/bonitet, bygninger, maskiner) og i driftsledelsen.

Dækningsbidraget omfatter driftsudbyttet med fradrag af de direkte produktionsomkostninger. Dækningsbidraget skal dække fortjenesten og de faste omkostninger, herunder aflønning af kapital og arbejde.

Et højt dækningsbidrag er forudsætningen for en god økonomi. Dækningsbidragets størrelse skal imidlertid ses i sammenhæng med bedriftens faste omkostninger og finansieringsforhold. Er der investeret eller finansieret for dyrt, eller er de løbende udgifter til vedligeholdelse og arbejdskraft for store, kan slutresultatet på trods af et højt dækningsbidrag alligevel blive dårligt.

Udviklingen i gennemsnitstallene.

Udbytterne på det vegetabilske område varierer stærkt og afhænger delvist af klimaet. Udbytterne er normalt større i vintersæd end i vårsæd.

Efter tørkeårene 1975 og 1976 har dækningsbidraget i planteproduktionen været ret konstant indtil 1981. I dette år og især i 1982 opnåedes gode udbytter. Vinterhveden gav i gennemsnit en trediedel større dækningsbidrag end byg på god jord. Især i 1982 var forskellen markant. Størst dækningsbidrag gav fabriksroer.

Mælkeydelsen steg 1,3 pct. pr. år igennem perioden, dog afbrudt af en nedgang i 1979/80 og 1980/81. For slagtekalvenes vedkommende konstateredes en utilfredsstillende udvikling med stigende foderforbrug pr. kg tilvækst. Årsagen hertil kan være, at opfedning af ungtyre på mange ejendomme er en biproduktion. Det må forventes, at mere specialiserede slagtekalveproducenter har en bedre effektivitet end gennemsnittet.

For soholdet er effektiviteten steget fra et lavt niveau for alle effektivitetsmål (flere og større kuld pr. årssø, og mindre dødelighed). Fremgangen skyldes først og fremmest krydsningsproduktion og tidligere fravæning. Andelen af krydsningssøer var således steget til 60 pct. i 1981/82.

Tabel 6 6. Udviklingen i udbytte og i dækningsbidrag for markafgrø--
der.

	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982 ^{1>}
Byg, god jord hkg/ha	43	39	47	47	47	43	42	50
Dækningsbidrag, 100 kr.	28	32	40	42	44	43	45	59
Vinterbyg hkg/ha				53	52	50	59	67
Dækningsbidrag, 100 kr.			...	48	47	48	58	71
Vinterhvede hkg/ha	56	50	58	56	55	49	59	74
Dækningsbidrag, 100 kr.	41	40	54	54	54	49	67	91
Vårraps hkg/ha	19	18	22	20	25	18	21	24
Dækningsbidrag, 100 kr.	22	23	36	34	50	33	44	60
Fabriksroer hkg/ha	333	313	415	371	388	392	426	494
Dækningsbidrag, 100 kr.	47	52	74	73	85	86	100	121
Nettoavl FE pr. ha								
Foderroer	7729	7115	9177	7991	8453	8201	8815	10292
Græs og grøntfoder	5072	4626	5130	5320	5347	5393	5675	5617

1) Foreløbige tal baseret på ca. to trediedele af det normale antal regnskaber.

FE = 1 foderenhed.

Kilde; Landboforeningernes driftsøkonomiske virksomhed.

I slagtesvineproduktionen har der ligeledes været en effektivitetsfremgang, dog ikke så markant som for soholdet. I betragtning af, at der indgår 63 pct. krydsningssvin i analysematerialet er effektivitetsniveauet ikke imponerende højt.

For slagtekyllingers vedkommende er slagtealderen afkortet med 4,5 dage, samtidig med at vægten pr. kylling er forøget med 70 g. Foderforbruget pr. kg. tilvækst er faldet med 2 pct. i gennemsnit pr. år.

På trods af effektivitetsforbedringer var dækningsbidraget inden for den vigtige svinesektor stort set uændret fra 1975/76 til 1980/81. Dette gjaldt også i ungtyreproduktionen, mens indtjeningen i malkekvægholdet steg mere jævnt.

I 1981/82 steg den løbende indtjening i kvæg- og svineholdet markant. Denne udvikling fortsatte for kvægholdet i 1982/83, mens dækningsbidraget i svineholdet faldt.

Den svigtende udvikling i dækningsbidraget for svin heir, især for landmænd, der i begyndelsen af perioden investerede i tiltro til stigende priser, medført store underskud.

Tabel 6.7. Udviklingen i den tekniske effektivitet og i dækningsbidrag i husdyrbruget.

	75/76	76/77	77/78	78/79	79/80	80/81	81/82	82/83 ¹⁾
<u>Køer, store racer</u>								
Kg 4 pct. mælk pr. årsko	5187	5238	5400	5489	5413	5331	5614	5917
Dækningsbidrag, kr. pr. ko	2672	2361	3406	3633	3720	4318	5831	7024
<u>Slagtekalve</u>								
FE pr. kg tilvækst	4,84	4,86	4,99	5,25	5,28	5,33	5,46	5,52
Tilvækst pr. kalv, kg	300	292	312	320	332	334	335	347
Dækningsbidrag, kr. pr. kalv	714	512	871	806	800	779	1144	1420
<u>Søer og smågrise</u>								
Antal grise pr. årsko	13,0	13,1	14,1	14,9	15,9	16,4	17,2	17,9
Fravænningsalder, dage	56	51	48	45	43	41	39	37
Dækningsbidrag, kr. pr. so	1609	1200	1780	1656	1664	1490	2815	2719
<u>Slagtesvin</u>								
FE pr. kg tilvækst	3,33	3,37	3,38	3,34	3,28	3,26	3,23	3,10
Daglig tilvækst, g	537	537	549	555	565	580	607	630
Dækningsbidrag, kr. pr. gris	94	95	98	88	99	104	147	118
<u>Slagtekyllinger</u>								
Foderforbrug pr. kg tilvækst	2,12	2,04	2,05	2,03	2,04	2,01	1,90	1,87
Dækningsbidrag, øre pr. kylling	46	50	41	46	63	70	65	52

1) Foreløbige tal baseret på ca. to trediedele af det normale antal ejendomme.

Kilde; Landboforeningernes driftøkonomiske virksomhed og Landsudvalget for fjerkræ.

Variationer i resultaterne.

De gennemsnitlige tal dækker over en betydelig variation. Generelt er der en snæver positiv sammenhæng mellem det tekniske udbytte og dækningsbidragets størrelse.

For planteprodukternes vedkommende er der en væsentlig variation i udbyttene (30-50 pct.)# hvoraf det største udbytte gav dobbelt så stort et dækningsbidrag som det laveste. Forskelle i driftsledelse er den vigtigste forklarende faktor. Dette gælder også inden for kvægholdet.

For svineproduktionens vedkommende springer den store forskel i dækningsbidraget i smågriseproduktionen i øjnene. Også i slagtesvineproduktionen er forskellene markante. Forskelle i produktionssystemer, krydsninger og fravænningsalder er afgørende.

Opdelt efter stigende besætningsstørrelse viser materialet, at de største so- og svinebesætninger har den bedste effektivitet og højeste dækningsbidrag. Fra de mindste besætninger med 18 årssøer til den største gruppe med 218 årssøer steg antallet af smågrise pr. årsko fra 14,9 til 18,0. Dækningsbidraget pr. årsko var 60 pct. større i de største besætninger end i de mindste.

Årsagen til det større dækningsbidrag er mere effektive produktionssystemer, en større andel af krydsningssøer og SPF-søer. Endvidere er fravænningsalderen lavere.

Eierimod steg hverken mælkeproduktionen pr. årsko eller dækningsbidraget med stigende besætningsstørrelse (32 til 135 årskøer). Besætninger under dette niveau havde derimod et klart lavere udbytte og dækningsbidrag.

Tabel 6.8 Det tekniske udbytte opgjort i 5 grupper efter stigende dækningsbidrag¹⁾. 1981/82.

Gruppe	1	2	3	4	5
Byg på god kornjord hkg/ha	35	38	42	45	46
Dækningsbidrag, 100 kr./ha	27	35	41	48	57
Hvede hkg/ha	42	49	56	61	70
Dækningsbidrag, 100 kr./ha	36	50	60	71	84
Vårrops hkg/ha	17	18	20	21	25
Dækningsbidrag, 100 kr./ha	24	34	42	50	60
Fabriksroer hkg/ha	343	387	403	444	493
Dækningsbidrag, 100 kr./ha	59	79	94	107	130
Køer store racer, kg 4 pct. mælk pr. årsko	5255	5508	5662	5790	6076
Dækningsbidrag, kr./ko	3967	5067	5836	6664	7894
Soholdet ²⁾ , antal grise pr. årsko	15,1	16,2	17,3	18,2	20,1
Dækningsbidrag, kr./so	1722	2296	2744	3229	4095
Slagtesvineproduktion²⁾					
FE pr. kg tilvækst	3,40	3,25	3,18	3,06	3,04
Daglig tilvækst, g	572	582	610	628	625
Dækningsbidrag, kr./gris	95	128	148	168	218

1) Gruppe 1 og 5 kan være atypiske.

2) Datamaterialet for svineholdet er oprindeligt opdelt i 10 undergrupper. Her er valgt 2., 4., 6., 8. og 10. undergruppe.

Kilde: Landboforeningernes driftøkonomiske virksomhed.

I slagtekyllingeproduktionen er dødeligheden, kassationen, slagtealderen og foderforbruget pr. kg tilvækst højest i den dårlige gruppe, medens vægten ved slagtning er lavest. Som følge heraf er dækningsbidraget pr. slagtekylling 70 pct. lavere end hos den bedste gruppe.

(S.1.3. Potentielle muligheder for teknisk/biologiske forbedringer
i de enkelte driftsgrene.

I den fremtidige udvikling i landbrugets produktion og struktur spiller effektivitetsudviklingen på primærbedrifterne en helt central rolle.

I det følgende afsnit er de potentielle muligheder for teknisk/biologiske forbedringer inden for de enkelte driftsgrene søgt vurderet. Der er taget bestik af resultaterne fra de mest effektive producenter samt af forsknings- og forsøgsresultater. Derimod er der ikke taget stilling til, om en forbedring af et givet effektivitetsmål er økonomisk fordelagtig for samfundet eller for den enkelte landmand. Det må forventes, at den mest økonomiske produktion vil foregå på et lavere udbyttelniveau end det maksimalt opnåelige.

Den animalske produktion.

Kvæghold og grovfoder.

Produktivitetsstigninger i kvægholdet kan ske inden for såvel grovfoderproduktionen som mælke- og **køddproduktionen**. Inden for mælkeproduktionen er ydelsen i den bedste sjettedel af de kontrollerede besætninger konstant 25 pct. højere end i gennemsnitsbesætningerne. Denne forskel beror i stor udstrækning på bedre fodring og pasning.

Det må forventes, at den gennemsnitlige ydelse på landsplan vil kunne øges til godt 6.000 kg mælk i 1990 (5.400 kg i 1981/82) alene ved avlsmæssige foranstaltninger.

En forbedret fodringsstrategi med større anvendelse af grovfoder kan betyde et engangsløft i mælkeproduktionen på 500-1.000 kg mælk pr. årsko. Kun ca» halvdelen af landets køer fodres efter dette princip.

Kvaliteten af den daglige pasning øver stor indflydelse på mælkeydelsen. Der er i praksis registreret forskelle på ca. 800 kg mælk

pr. årsko som følge af selv relativt små forskelle i pasningskvaliteten.

I gennemsnit dør 14 pct af småkalvene inden de er 3 tndr. gamle. Gennem bedre sundhedsstyring skulle det være muligt at reducere den store dødelighed.

Endelig viser resultater fra de bedste landbrug, at det skulle være muligt at forøge tilvæksten for ungtyre med 20 pct. i gennemsnitsbedrifterne. Hertil kommer avlsarbejdet, som stadig forøger vækstmulighederne.

Den manuelle del af arbejdsbehovet i kvægholdet udgør en relativ stor andel. 50 køer plus opdræt kræver i bindestalde en daglig arbejdsindsats på 8 timer. Hertil kommer arbejde ved dyrkning af grovfoder (2-mands bedrift).

I løsdriftsstalde, hvor mælkeydelsen normalt er lavere, er det muligt for en mand at passe ca. 65 køer plus opdræt, lidt afhængig af fodringens mekanisering. Ved høj mekanisering vil 150 køer plus opdræt kræve 16 timer dagligt (3 mand ved staldarbejdet).

Grovfoderet omfatter primært roer og græs. Afhængig af lokalitet og vandingsmuligheder varierer udbytterne stærkt. I gennemsnit ligger nettoudbyttet af roer på 8000-9000 foderenheder pr. ha, mens nettoudbyttet af græs, sædskiftegræs, vedvarende græs, helsæd, lucerne m.v. ligger på 5000-6000 FE pr. ha.

I sortsforsøg under Statens Planteavlsforsøg og på enkelte ejendomme under Helårsforsøg med Kvæg er der opnået ca 50 pct. større udbytter end gennemsnitstal fra praksis. Årsagen til de store forskelle skyldes dels dyrkningsmæssige forhold, dels de ret store tab, der kan konstateres i landbruget.

Svinehold.

I svineholdet foregår der en hurtig ændring af produktionssystemerne, hvorved effektiviteten forbedres. Der er mulighed for fortsat

udvidelse af krydsningsproduktionen, ligesom fravænningsalderen kan reduceres. Desuden kan der arbejdes på at reducere den store pattegrisedødelighed (ca. 14 pct.). Teoretisk skulle det være muligt at nå op på 25 grise pr. årsso. Landsgennemsnittet for bedrifter med dækningsbidragsregnskaber er knapt 18 grise.

Inden for slagtesvineholdet er det muligt at forbedre effektiviteten betydeligt. Forskellen mellem gennemsnitstal fra regnskabsbrugene og de bedste forsøgsresultater (Yorkshiregrise under afkomspøverne) er 25 pct. for foderforbruget pr. kg. tilvækst og 70 pct. for den daglige tilvækst.

I de moderne staldanlæg er det fysiske arbejdskraftbehov allerede i dag meget begrænset, og det er vanskeligt at pege på yderligere rationaliseringer. Overvågning, registrering, kontrol og daglig styring omfatter en væsentlig del af arbejdet. På disse områder vil indsatsen på mange bedrifter med fordel kunne øges.

I moderne staldanlæg vil der kunne passes 100 søer og gylte med en 4-timers arbejdsdag. Med en mindre planteproduktion ved siden af vil denne størrelse svare til en 1-mands bedrift. Ved denne besætningsstørrelse er de væsentligste arbejdskraftmæssige stordriftsfordele udtømte.

For slagtesvineproduktionens vedkommende vil man med en 8 timers arbejdsdag kunne passe 2000 slagtesvin svarende til en årsproduktion på 6000-7000 svin.

Fjerkræhold.

Inden for fjerkræholdet omsættes avlsarbejdet hurtigt til praksis, idet produktionen foretages af meget få landmænd i en stærkt konkurrencebetonet sektor. Der er derfor kun en mindre spredning i produktionseffektiviteten mellem bedrifterne. Fremgangen i effektiviteten afhænger af avl og forbedret foder.

I ægproduktionen med burdrift og automatisk ægindsamling vil en besætningsstørrelse på 20.000 høner give fuldtidsbeskæftigelse til én person. Inden for slagtekyllingeproduktionen kan én mand passe

100.000 kyllinger pr. hold ($6\frac{1}{2}$ hold pr. år). Der synes ikke umiddelbart af være mulighed for yderligere arbejdsrationaliseringer i fjerkræholdet.

Planteproduktion.

I planteproduktionen er udviklingen præget af betydelige variationer fra år til år og fra bedrift til bedrift. Derfor er det vanskeligt at sammenligne forsøgsresultater med gennemsnitsresultater fra almindeligt landbrug. I stedet henvises til en undersøgelse*), hvor man ud fra den tilgængelige viden om de forhold, der styrer planteproduktionen, har simuleret afgrødeudbytter for en årrække. Herved er opnået resultater for potentielle udbytter under teoretisk optimale forhold.

Resultaterne viser udbyttmuligheder på det dobbelte af det nuværende niveau - for kartofler tre gange så store og for **grovfoder**-produktionen endog op til 4 gange de gennemsnitlige udbytter.

Vandtilførslen i sig selv er af stor betydning for udbyttets størrelse. Det gælder naturligvis først og fremmest på jord af ringere kvalitet. Herudover er især kvælstofforsyning og plantebeskyttelse begrænsende faktorer. Udvikling af egentlige dyrkningssystemer, som det kendes i andre lande, er væsentlige for øgede udbytter.

De klimatiske forhold vil dog betyde, at det næppe i praksis vil være muligt at opnå så høje udbytter. En mere intensiv udnyttelse af den viden, man allerede i dag har om planteproduktionen, vil ved øget anvendelse af gødning og kemikalier dog kunne øge udbytterne betydeligt. Desuden vil der kunne opnås væsentlige resultater ved nedsættelse af tabet ved konservering og lagring af grovfoder.

*) Aslyng, H. C. og Søren Hansen (1982): Water Balance and Crop Production Simulation. Hydroteknisk Laboratorium, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, København.

Sammenfatning.

En gennemgang af mulighederne for teknisk biologiske forbedringer viser, at der alene ved udnyttelse af den i dag foreliggende viden om produktionsforholdene er mulighed for betydelige stigninger i produktionen pr. enhed. Dette gælder især inden for svinehold, kvæghold og planteproduktion, mens der inden for fjerkræholdet er mindre afstand mellem det aktuelle potentiale og det i praksis opnåede. Desuden vil det ved fortsat forskning og forsøg være muligt at øge potentialet yderligere.

På arbejdskraftsområdet vil der med den nyeste produktionsteknik kun være begrænsede muligheder for yderligere rationaliseringer af det manuelle arbejde. Derimod spiller overvågning, kontrol og styring en stadig større rolle og edb-teknikken kan her medvirke til rationaliseringer.

Udnyttelsen af de potentielle produktionsmuligheder kræver imidlertid ofte nyinvestering i produktionsanlæg (stalde, installationer, maskiner m.v.).

Også andre områder er af betydning. Landmandens uddannelse og efteruddannelse er af betydning for evnen til at håndtere nye produktionssystemer. Desuden er rådgivningen vigtig for udbredelse af kendskab til de nye produktionsmetoder.

De her nævnte forhold medfører, at de teknisk/biologiske muligheder ikke kan forventes gennemført på alle landbrug fra den ene dag til den anden.

6.1.4. Nogle fremtidige udviklingstendenser.

Til forskel fra megen industri tager det lang tid at omlægge produktionen inden for landbrugserhvervet. Dette gælder især for husdyrproduktionen, som er præget af store investeringer i faste anlæg. Ændringer i arealanvendelsen er hurtigere at gennemføre, og der kræves kun få investeringer.

Arealanvendelsen.

Udviklingen i udbytterne for de enkelte afgrøder har i de aller seneste år medført et ændret afgrødevalg. Arealerne med vårbyg er faldende, og vinterafgrøderne med et højere dækningsbidrag ekspanderer voldsomt (ca. 400.000 ha i 1983 mod ca. 200.000 ha i 1981). I 1984 forudses en yderligere stigning (måske til 650.000 ha). Herved dækker vintersæden ca. 40 pct. af kornarealet mod 80 pct. i Slesvig-Holsten.

Ved dyrkning af vinterafgrøder vil jorden blive plantedækket om efteråret. Herved reduceres vandgennemslivningen og dermed risikoen for udvaskning af nitrat til dybere liggende jordlag.

Øget dyrkning af vinterafgrøder forudsætter en mere intensiv anvendelse af gødning, plantebeskyttelsesmidler og af kemisk vækstregulering. Der kræves en god driftledelse til at håndtere den mere komplicerede dyrkningsteknik, ligesom der er større risiko for at påvirke miljøet.

Hvede, vinterbyg og vinterraps lykkes bedst på den gode jord og i den sydlige del af landet. De mere marginale områder forventes i overvejende grad stadig anvendt til grovfoder- og vårsædsdyrkning. Øget dyrkning af vinterafgrøder vil således ikke medføre forbedrede indkomster i disse områder. Samtidig er de nævnte områder mest dyrkningsusikre. På længere sigt kunne man overveje alternativ produktion (skov) på sådanne jorder.

Den animalske produktion.

Inden for det animalske område vil svinekød og mælk med tilhørende oksekødsproduktion fortsat være helt dominerende. **Effektivitetsudviklingen** inden for disse sektorer vil derfor være særdeles vigtig for dansk landbrugs konkurrenceevne på længere sigt.

Den danske ægsektor har næppe større udvidelsesmuligheder, mens slagtekyllingesektoren kan forventes at fastholde og evt. udbygge sin produktion. Andre fjerkræarter (ænder, kalkuner) har ikke kunnet få fodfæste i væsentligt omfang i Danmark.

Derimod er der sket en udvidelse af pelsdyrholdet på landbrugsejendommene. Pelsdyrproduktionen er fortsat stærkt knyttet til udviklingen i fiskerierhvervet, men der arbejdes på at udvikle alternative og billige fødeemner.

I 1982 var der ca. 3000 producenter af pelsskind, heraf ca. halvdelen på landbrugsejendomme. Produktionen på disse ejendomme svarer til arbejdsindsatsen for ca. 800-1000 fuldtidslandmænd, hvilket er mere end for fjerkræproduktionen. Samtidig er produktionsværdien større (1,15 mia. kr. i 1982 mod 0,85 mia. kr. for fjerkrækød). Forskellen øges, når man ser på valutaandtjeningen for de 2 sektorer.

Inden for den animalske produktion må man forvente effektivitetsstigning i svineproduktionen. Selvom engangsløftet ved anvendelse af udenlandske svineracer er ved at klinge ud, er der i denne sektor stadig muligheder for øget produktivitet både vedrørende antal smågrise pr. årssø og vedrørende foderudnyttelsen. Specielt må det antages, at foderudnyttelsen uden væsentlige investeringer kan øges betydeligt ved bedre driftsledelse. Derimod er stigningen i antal smågrise pr. årssø stærkere relateret til bygningsinvesteringer (smågrisestalde etc.). Der kan dog også opnås en væsentlig effektivitetsstigning i eksisterende stalde.

6.1.5. Sammenfatning.

Den foranstående analyse viser, at

- produktivitetsudviklingen i Danmark sammenlignet med andre EF-lande har været forholdsvis svag,
- der er stor spredning i effektiviteten på de enkelte ejendomme,
- Danmark ikke længere har et højere udbyttelniveau end andre EF-lande,
- der er stor forskel mellem den potentielle tekniske effektivitet og det aktuelle niveau på landbrugsbedrifterne,
- især de animalske produktionsenheder vil i fremtiden blive væsentlig større end gennemsnittet idag,
- især heltidsbedrifterne har behov for tilpasningsinvesteringer til den større produktion.

Som led i en nødvendig omkostningsreduktion er der derfor behov for en stærkere produktivitetsfremgang i de fleste produktionsgrene i landbrugserhvervet. Behovet understreges af den internationale konkurrencesituation og den sandsynlige udvikling i EF's landbrugspolitik.

6.2. Tilpasningsmuligheder på den enkelte bedrift.

Udviklingen inden for landbrugssektoren indebærer, at der på den enkelte ejendom løbende må ske tilpasninger til ændrede forhold. Der kan være tale om ændringer i produkt- og faktorprisrelationer, ændringer i teknologi og ændringer i institutionelle og samfundsøkonomiske forhold. I de senere år har der været tendens til en relativ lavere stigningstakt i produktpriserne. Der må derfor ske løbende produktivitetsforbedringer, såfremt indtjeningen skal kunne opretholdes eller forøges.

På kort sigt vil tilpasningerne bestå i at effektivisere produktionen inden for de bestående rammer.

På længere sigt vil kravet om tilpasning blive påvirket af den langsigtede udvikling i prisrelationerne. Med forventning om fortsat faldende realpriser på landbrugsprodukter vil en forøgelse af landmandens indtjening forudsætte, at produktionen øges i forhold til indsatsen.

På de fleste landbrugsbedrifter har en enkelt person ansvaret for et produktionsanlæg med betydelig omsætning. Dette stiller omfattende krav til landmandens ledelsesmæssige og faglige kundskaber.

I dette afsnit skitseres nogle af mulighederne for at tilpasse produktionen, og hvilke krav disse tilpasninger stiller.

6.2.1. Større nyinvesteringer.

En tilpasning kan bestå i etablering af en større husdyrproduktion på en bedrift. Dette vil i mange tilfælde være den eneste mulighed for at opnå fuldtidsbeskæftigelse på bedriften.

I det følgende skal kort. gengives resultaterne af eksempler på større investeringer i husdyrhold. Der er tale om et komplet produktionsanlæg, og der kræves en arbejdsindsats svarende til 1 1/2 - 2 helårsarbejdere. Der er forudsat en relativt høj produktionseffektivitet, svarende til den bedste fjerdedel af danske landmænd.

Beregningerne er foretaget under forudsætning af tre samfundsøkonomiske alternativer:

- Alternativ I. Inflation 5 pct. og rente 10 pct.
- Alternativ II. Inflation 10 pct. og rente 18 pct.
- Alternativ III. Som I, men med en konkurrenceevneforbedring i forhold til udlandet, som indebærer lavere lønstigning og højere produktprisstigning.

Resultatet udtrykkes som forbrugsmuligheden efter skat, dvs. det beløb i 1982/83-priser, som investeringen kan aflønne brugeren med i gennemsnit over 25 år. I dette beløb er indbygget en årlig realstigning på 2 pct., svarende til lønudviklingen i det øvrige samfund.

Der skal tages hensyn til, at en sådan investering er forbundet med en betydelig risiko og et stort økonomisk ansvar. Investeringen bør derfor kunne give et afkast, der er højere, end hvad der alternativt kan opnås uden for bedriften.

Resultatet ses i tabel 6.9. Det skal understreges, at de nævnte tal er afhængige af de valgte forudsætninger, herunder selve produktionsanlægget.

Ved anvendelse af traditionel finansiering er store investeringer i animalsk produktion generelt ikke rentable under de forudsatte betingelser. Kun under forudsætning af en generel **konkurrenceevneforbedring** (alternativ III) kan investeringer i svinehold yde højere afkast end den alternative indtjening.

Investeringer af denne art er meget kapitaltunge og er derfor meget følsomme over for størrelsen af realrenten. Dette kommer til udtryk i forskellen mellem alternativ I og II, hvor realrenten er 5 pct. og 8 pct.

Tabel 6.9. Forbrugsmulighed efter skat ved store investeringer i animalsk produktion. Kr./time i 1982/83-priser.

	Traditionelle lån		Indekslån	
	1) Kvæghold	2) Svinehold	1) Kvæghold	2) Svinehold
	kr./time			
Alternativ I	0	32	13	25
Alternativ II	- 25	- 2	11	15
Alternativ III	20	52	25	31
Sammenlig- ligningsindkomst 3)	40		40	

1) Omfatter staldanlæg til 70 køer med opdræt og kræver 4000 timer/år.

2) Omfatter staldanlæg til 100 søer med slagtesvin og kræver 3000 timer/år.

3) Svarende til 70 kr./time før skat.

Kilde; Statens Jordbrugsøkonomiske Institut.

Beregninger understreger dette forhold, idet en ændring af renten på blot ét procentpoint vil påvirke forbrugsmuligheden med 7 kr./time for kvæghold og 10 kr./time for svinehold.

Anvendes indeksfinansiering er renten lavere, nemlig 3,5 pct., og dette vil i nogle tilfælde forbedre rentabiliteten. Er der mulighed for at udnytte de skattemæssige fradrag (høj skatteevne), vil det modsatte være tilfældet. Det skyldes, at en mindre del af **låne-**ydelsen er fradragsberettiget, således at der betales mere indkomstskat. De viste eksempler er derfor ikke rentable, uanset hvilket alternativ der vælges.

Der er en betydelig risiko og usikkerhed forbundet med så store investeringer. Usikkerheden beror på, om forventningerne til prisniveau og produktionseffektivitet kan opfyldes.

I den store investering i svinehold ovenfor skal eksempelvis prisniveauet for svinekød blot sænkes med 1,8 pct. eller 25 øre/kg, for at ejerens arbejdsaf lønning ændres mærkbart (10 kr./time). Det samme udsving i privatforbrugsmulighed fremkommer, såfremt antal-

let af grise pr. årsso og producerede slagtesvin er 3,8 pct. lavere end beregnet.

Disse forhold skyldes, at der kræves en særdeles stor omsætning i forhold til den indsatte arbejdskraft. I eksemplet vil et privatforbrug på 80.000 kr./år udgøre blot 4,5 pct. af omsætningen på 1,8 mill. kr.

Investeringer i kvæghold er mere arbejdsintensive end i svinehold, og forholdet er knap så udtalt. I dette tilfælde vil privatforbruget være 6,5 pct. af omsætningen på 1,3 mill. kr.

Bedriften er især følsom over for udsving i priser eller mængder kort efter, at investeringen er fuldført. På dette tidspunkt er kapitalomkostningerne på anlægsfinansieringen mest tyngende.

6.2.2. Mindre tilpasningsinvesteringer.

Ai: det foregående fremgår, at det er særdeles vanskeligt at opnå rentabilitet i store investeringer, ligesom disse er forbundet med en betydelig risiko.

I praksis er der oftest allerede et produktionsapparat på ejendommen. Kapaciteten kan da udbygges ved mindre tilpasninger af det bestående anlæg, evt. som led i en etapevis udbygning, og risikomesnerne vil herved være reduceret.

Også landmandens alder og arbejdsevne samt hans forventninger til ejendommens videreførelse efter et generationsskifte kan spille ind. Er planlægningshorisonten af disse grunde kort, vil normalt kun mindre investeringer have interesse.

Forholdene på den enkelte bedrift er helt afgørende for tilpasningsinvesteringernes retning og omfang. De økonomiske forhold vil ligeledes være stærkt individuelt afhængige, og det er ikke muligt at opstille generelle udtryk for rentabiliteten. Erfaringer viser dog, at der i en del tilfælde kan være tale om meget fordelagtige investeringer.

I det følgende skitseres nogle muligheder for tilpasninger inden for de enkelte driftsgrene. Det skal tilføjes, at der i mange tilfælde er tale om overgang til mere komplicerede produktionssystemer, som stiller større krav til driftsledelsen end den hidtidige driftsform.

I kvæghold kan der være mulighed for at udvide besætningen ved at udnytte bygninger, som ikke for tiden finder anvendelse i driften. Projektet kan bestå i at flytte ungkreaturer og goldkøer ud i en ubenyttet ladebygning. Herved bliver der plads til flere malkekøer i kostalden.

Kvægholdet er normalt afhængigt af, at der på ejendommen foregår en produktion af grovfoder (roer og græs). Grovfoder af god kvalitet er en forudsætning for at opnå en høj ydelse. Mange steder kan man med fordel foretage investeringer i foderopbevaring og dermed reducere foderomkostningerne.

På den lette jord vil man ofte foretage kunstvanding af grovfoder-arealerne. Udbyttet forøges og bliver mere stabilt fra år til år. De årlige variationer i bedriftens indtjening reduceres herved.

Inden for svinehold har der i de senere år fundet en kraftig udvikling sted på flere felter. Krydsningsavl har vundet stor udbredelse. Sammenlignet med ren landrace opnås større produktion, hurtigere tilvækst og bedre sundhed på bekostning af en mindre nedgang i kødkvaliteten.

Der har samtidig været arbejdet med en bedre staldudnyttelse i forbindelse med indførelse af nye former for teknik og specialisering af staldanlæggene. Af typiske tilpasningsinvesteringer med henblik på bedre staldudnyttelse kan nævnes ombygning til mindre pladskrævende farestier og indsættelse af etagestier i smågrisestalde. Ny udfodringsteknik i slagtesvinestalde giver samtidig plads til flere grise og sikrer en større og mere ensartet vækst.

Der er ligeledes muligheder for investeringer i anlæg til behandling og opbevaring af foder, hvilket kan reducere foderomkostningerne. Den nyeste teknologi ved kornopbevaring er gastætte siloer.

Her kan kornet opbevares uden tørring. Herved spares energi, og det bliver muligt at opkøbe korn direkte fra marken. Dette sparer transport og andre omkostninger i forhold til traditionel omsætning af korn.

Fælles for alle nævnte eksempler er, at der i en årrække har fundet en kraftig udvikling sted på disse felter. I mange tilfælde anvendes de nye systemer kun af en mindre del af producenterne, og der er derfor stadig et stort investeringsbehov. Fremkomsten af ny teknik må fortsat forventes at ske hurtigt i svineproduktionen.

Inden for planteproduktionen er der gode muligheder for udbytteforøgelser ved at anvende nye metoder og ny teknik inden for f.eks. plantebeskyttelse.

Et godt sædskifte har fået større interesse. Ved at veksle mellem afgrøderne forøges udbyttet i forhold til ensidig drift. Nogle afgrøder som raps og ærter har desuden den virkning, at udbyttet for de efterfølgende 2-3 afgrøder forøges.

Vintersædsafgrøder har fundet en væsentlig større plads i planteavlen i de senere år. Udbyttet er højere end i vårsæd, især i kraft af en længere vækstsæson. Det ændrede afgrødevalg har fundet sted i takt med udviklingen af ny teknik, fremkomst af nye sorter og nye plantebeskyttelsesmidler.

På maskinsiden opnås ligeledes fordele ved en mere rationel udnyttelse. Der er mange muligheder for at foretage tilpasninger på mekaniseringsområdet og derved påvirke omkostningernes størrelse. Det gælder valg af maskinstørrelse og -type, anvendelse af maskinstation, reduktion af vedligehold og energiforbrug gennem bedre pasning, etc.

6.2.3. Arealharmoni i intensivt husdyrhold.

Arealharmonien i intensivt husdyrhold udgør et særligt tilpasningsproblem. Det drejer sig om de problemer, der knytter sig til en koncentration af husdyrholdet i forhold til jordtilliggendet.

Det gælder især kvægbedrifternes foderforsyning, hvor ensidig grovfoderdyrkning kan give sædskifteproblemer og vanskeligheder med at skaffe tilstrækkeligt foder. Der knytter sig ligeledes betydelige problemer til afsætning og håndtering af husdyrgødningen, hvor et lille jordtilliggende kan medføre overdosering med deraf følgende planteavlsmæssige og miljømæssige risici.

Ved et **areal** til liggende på 1 ha og derover pr. årsko med opdræt vil der normalt ikke være problemer med via eget areal at kunne forsyne besætningen med grovfoder, få sædskiftet til at fungere og få afsat husdyrgødningen. Men øges besætningen væsentligt ud over 1 årsko pr. ha, må en større og større del af arealet anvendes til grovfoder, og afsætningen af gødningen vanskeliggøres.

Det anførte gælder ikke på samme måde for svin og fjerkræ, idet det anvendte foder ofte købes, og dermed er disse husdyrgrene ikke i nær samme grad bundet til arealet. Men foderomkostningerne vil være højere ved indkøb end ved egenproduktion. Afsætning af husdyrgødning kræver imidlertid et vist arealgrundlag, og derved bliver arealharmoniproblemet også af betydning for fjerkræ- og svinebesætninger.

Det må forventes, at der fra bedrifter med stort husdyrhold i forhold til arealet vil fremkomme et pres for at skaffe større **areal**-underlag. For mange bedrifter vil arealudvidelse være betingelsen for, at de senere kan udvide besætningen, f.eks. som forudsætning for at kunne holde medhjælp.

6.2.4. Forbedring af driftsledelse.

I de foregående afsnit er beskrevet nogle af de muligheder for på kortere eller længere sigt at opretholde eller forbedre bedrifternes indtjening. Dette kræver imidlertid opfyldelse af en række betingelser, først og fremmest vedrørende afsætning, prisudvikling og det generelle erhvervsklima. Ligeledes er det nødvendigt med en stor forsknings- og forsøgsaktivitet og en effektiv videnformidling til landmanden via rådgivningstjeneste og uddannelsesstilbud.

Men i sidste ende skal disse muligheder føres ud i livet på den enkelte bedrift, og her kommer landmandens evner som driftsleder ind. Før dette diskuteres nærmere, skal begrebet driftsledelse forsøges indkredset.

Arbejdsopgaverne i landbruget opfattes traditionelt som bestående i, hvad der har direkte tilknytning til produktionen, som f.eks. fodring, malkning, høst. Hertil kommer imidlertid en række mere **teknisk-administrative** opgaver, eksempelvis registrering, tilsyn, kontrol og planlægning. Udover dette omfatter driftsledelse mere overordnede opgaver i forbindelse med styring af bedriftens samlede økonomi. Det kan dreje sig om økonomiske analyser og budgetter samt overvejelser om mere langsigtede ændringer i produktionsanlæg og produktionssystemer. Dette vil typisk omfatte investeringsbeslutninger.

Set i et historisk perspektiv har der naturligvis altid været udført driftsledelsesopgaver. Disse områder er imidlertid blevet mere væsentlige i takt med, at bedrifterne er blevet større og mere specialiserede, og at landmanden på bedriften selv har skullet udføre den væsentligste del af det fysiske arbejde.

Den dygtige driftsleder er blevet i stand til at gennemføre en større produktion med færre ressourcer, herunder arbejdskraft. På den anden side er der blevet flere muligheder for at begå fejl. Konsekvenserne af fejltagelserne bliver mere alvorlige i takt med det stigende produktionsomfang. Arbejdsaflønnen til ejeren udgør en stadig mindre del af bedriftens samlede omsætning, og der er herved en mindre margin til at afbøde eventuelle udsving i indtægterne. Alle disse forhold gør, at driftsledelse bliver en stadig mere central del af landmandens arbejdsopgaver.

De mest udbredte hjælpemidler er årsregnskaber, som bl.a. udarbejdes for at opfylde lovgivningskrav. Der udarbejdes hvert år ca. 70.000 regnskaber under de landøkonomiske foreninger, og ca. halvdelen af disse udarbejdes som et egentligt driftsregnskab. Dette suppleres hos et mindre antal landmænd med mere fremadrettede analyser omfattende budgetter og budgetkontrol.

Der er i de senere år udviklet nye værktøjer til brug for driftslederen. Edb-teknologien har fundet stor anvendelse, og bogføring udføres på et stort centralt anlæg, hvorfra resultaterne formidles til konsulent eller landmand. De nyeste tanker går ud på at placere edb-terminaler hos den enkelte landmand, hvorfra der sendes information til og fra det centrale edb-anlæg. Endvidere er nogle, navnlig større bedrifter, interesseret i at anskaffe eget edb-anlæg.

På de produktionstekniske områder findes også et stort antal tilbud. Der kan være tale om kontrol af produktionsomfanget, f.eks. mælkeydelse eller kødtilvækst. Der foretages kontrol af fodertildelingen for kortere eller længere perioder. Der føres lister over dyr, som skal underkastes særlig behandling, f.eks. løbning eller faring. Endelig udføres inden for planteproduktionen en omfattende planlægning af aktiviteter i marken, såsom gødskning eller sprøjtning. I de senere år er tillige udviklet metoder til en detaljeret registrering af tekniske data fra planteavlen på den enkelte bedrift.

Driftsledelsen er blevet en væsentlig del af landmandens opgaver. Det er imidlertid et almindeligt indtryk, som også er bekræftet gennem undersøgelser, at langt fra alle landmænd gør en tilstrækkelig indsats på dette felt. Dette synes i særlig grad at gælde den økonomiske styring af bedriften. Undersøgelser viser, at der ofte er vanskeligheder med at forstå og overskue de økonomiske sammenhænge. Regnskaber og budgetter anvendes dermed ikke efter hensigten. Det er meget væsentligt, at der er styr på totaløkonomien og forståelse for de krav til indtjening og finansiering, som stilles i en moderne landbrugsbedrift. I modsat fald opstår der let likviditetsproblemer, når der sker udsving i indtjeningen og når nødvendige reinvesteringer skal foretages.

Der er således et stort behov for at arbejde videre på disse områder. Der må udvikles enkle og bedre værktøjer for driftsledelsen, især på det overordnede niveau. Samtidig skal landmændene gennem rådgivning og efteruddannelse lære at udnytte disse muligheder bedre.

6.3. Overvejelser vedrørende eksporten af danske landbrugsvarer.

6.3.1. EF og tredielandsmarkeder•

Afhængigheden af tredjelande.

Danske landbrugsprodukter eksporteres i stigende grad til markeder uden for EF; andelen til tredielande er øget fra 35 pct. i 1975 til 42 pct. i 1981., I 1982 faldt andelen lidt.

Baggrunden for den store eksport til tredielande er hovedsagelig at

- Danmark før EF-medlemsskabet måtte satse på markeder uden for det oprindelige fællesskab,
- Danmarks høje sundhedsmæssige status giver adgang til visse tredielandsmarkeder, der kun er tilgængelige for Danmark, Storbritannien og Irland,
- eksport til enkelte tredielande i forbindelse med ydelser af eksportrestitutioner giver et højere provenu,
- efterspørgslen i visse tredielande er steget stærkere end i EF.

Ved vurdering af afsætningsmarkederne er stabiliteten i afsætningen sammenholdt med indtjeningens størrelse af afgørende betydning. Her er der forskel mellem EF og tredielandene. EF-markederne er bl.a. karakteriseret af følgende:

- et stort, stabilt marked på 270 millioner indbyggere,
- en stagnerende efterspørgsel efter de fleste produkter,
- en stærk og stigende konkurrence.

En forøgelse af markedsandele forudsætter derfor ofte fortrængning sk konkurrence for velkendte produkter eller introduktion af nye.

Heroverfor står visse tredielandsmarkeder med

- voksende importbehov for enkelte produkter,
- voksende konkurrence for at forsyne disse markeder.

Eksport fra EF til tredielande forudsætter i de fleste tilfælde ydelse af eksportrestitutioner. Her er det et problem, at EF endnu ikke har en klar langsigtet eksportpolitik, men til en vis grad anser eksport til tredielande som aflastning af det interne marked. Desuden forøges afsætningsrisikoen på grund af politisk ustabilitet i visse aftagerlande.

Der kræves større fleksibilitet i afsætningen til tredielande end til EF-lande og alt andet lige større indtjening pr. enhed. Det bør understreges, at en tilstrækkelig stabil indtjening på hovedmarkederne er en nødvendig forudsætning for investeringer hos primærproducenterne.

Vilkårlige importrestriktioner, som kan optræde på tredielandsmarkeder, er i væsentligt omfang forhindret på EF's interne marked.

Danmark er mest afhængig af eksport til tredielande, når denne måles i forhold til den nationale produktion. Frankrig har også en forholdsvis stor tredielandseksport men hovedsagelig af korn og vin. Storbritanniens eksport består især af drikkevarer, korn og kornprodukter og tobak. Holland har derimod i større grad satset på fællesmarkedslandene, og eksporten til tredielande er spredt på mange markeder.

Tabel 6.10. EF-landenes andel af EF's landbrugsproduktion og af eksporten af landbrugsvarer og levnedsmidler. 1981.

	Andel af produk- tion	Andel af eks- port til EF- lande	Andel af eks- port til tre- dielande
Tyskland	17,9	14,5	14,8
Frankrig	26,0	21,4	28,9
Holland	8,2	25,4	14,4
Storbritannien	13,4	8,6	14,1
Irland	2,2	3,8	3,2
Danmark	3,9	7,8	8,0
Andre lande	28,4	18,5	16,6
EF-10	100,0	100,0	100,0

Kilde: Landbrugsministeriet. Beregninger foretaget på basis af oplysninger fra EF-kommissionen.

Den danske afhængighed er størst for vigtige animalske produkter som svinekød, ost og fjerkræ. For oksekøds vedkommende er afhængigheden knap så stor, idet eksporten til tredielande hovedsagelig består af varer fra interventionslagrene. For de førnævnte produkter er Danmarks afhængighed langt større end andre EF-landes.

Tabel 6.11. EF-landenes eksport til tredielande i pct. af den totale forsyning på det nationale marked (produktion + import). Høstår og kalenderår 1981.

	Korn	Oksekød	Svinekød	Smør	Ost	Fjerkræ
Tyskland	9	7	1	15	4	7
Frankrig	26	8	1	22	4	24
Storbritannien	6	2 ¹⁾	0 ¹⁾	4	2	1 ¹⁾
Holland	8	13	3	37	12	17
Irland	1	20	1	28	3	0
Danmark	5	20	22	19	45	41

1) 1980.

Kilde; Landbrugsministeriet. Beregninger foretaget på basis af oplysninger fra EF-kommissionen.

Afhængigheden af enkelte tredielande.

Den danske eksport af svinekød og ost til tredielande er koncentreret på ret få markeder. I 1982 eksporteredes ca. 65.000 tons feta-ost til Iran. Denne mængde svarede til en trediedel af den danske osteeksport (25 pct. af hele produktionen). Der har været korttids-svingninger i afsætningen til dette marked, og også enkelte afbrydelser. De i den seneste tid indgåede kontrakter peger i retning af en fortsat vækst i eksporten til dette land.

Nye markeder for feta er under opbygning (Ægypten 8.900 tons i 1982, andre mellemøstlande 8.600 tons og Grækenland 6.800 tons). Det vil næppe være muligt på kort sigt at sprede eksporten til andre markeder yderligere.

Eventuelle vanskeligheder med leverancerne til Iran vil derfor betyde, at mælken i stedet skal anvendes til smør og skummetmælkspulver. Her vil den opnå en lavere pris.

De danske ostemejerier kan heller ikke på kort tid omlægge til andre oste, der kan afsættes til lønnende priser i f.eks. EF.

Den danske svinekødseksport er knapt så afhængig af tredielandsmarkederne som osteeksporten. Således aftog Japan 10 pct. af eksporten i 1981 og USA 6 pct.

I lighed med eksporten af feta til Iran er fortjenesten ved svinekødseksport til Japan normalt højere end ved alternativ anvendelse. Under udbruddet af mund- og klovesygen i Danmark i 1982/83 måtte eksporten af svinekød med kort varsel omlægges til EF-landene, hvilket medførte prisfald på EF-markederne og lavere afregning til producenterne.

Afhængigheden af restitutioner.

Eksport til tredielande er også afhængig af ydelse af restitutioner.

Som omtalt medfører den stramme budgetsituation i EF samt det handelspolitiske pres på EF's landbrugspolitik, at man ikke kan forvente øgede restitutioner til udvidelse af markedet.

Hidtil har restitutionsniveauet været ret stabilt. Det kan dog ikke udelukkes, at hensynet til budgettet kan resultere i større variationer i fremtiden.

Eksportrestitutionerne udgør ikke samme andel af eksportprovenuet af alle produkter. For eksempel udgjorde den gennemsnitlige restitutionsydelse for feta-eksporten til Iran 44 pct. af det samlede eksportprovenu (salgspris plus restitution) i 1982. For andre oste var restitutionsandelen mindre.

Tabel 6.12. Gennemsnitlige eksportpriser og restitutioner for udvalgte produkter, 1981 og 1982.

	Eksport- pris F.O.B.	Restitution	I alt	Heraf resti- tutionsyd- sens andel
	kr./kg			pct.
<u>Svinekød, 1981</u>				
Brystflæsk, Japan	20,21	1,56	21,77	7
Kam, udbenet, Japan	29,49	3,05	32,54	9
Mørbrad, Japan	45,02	3,05	48,07	6
Salamipølser, Japan	17,72	4,94	22,66	22
<u>Ost, 1982</u>				
Feta, Iran	8,51	6,59	15,10	44
Danbo, Japan	12,95	7,41	20,36	36
Danbo, Schweiz	21,45	7,41	28,86	26
Danablue, Sverige	25,14	7,16	32,30	22
Smør, Saudi Arabien	17,19	9,30	26,49	35
Skummetmælkspulver, Indien	11,81	3,28	15,09	22
Skummetmælkspulver, Filippinerne	8,23	3,28	11,51	28

Kilde: Landbrugsministeriet.

Den store eksport til tredielande medfører for dansk landbrug en særlig sårbarhed over for pludselige ændringer i eksportvilkårene. Dette gælder både ændringer i eksportmulighederne til de enkelte importlande og ændringer i restitutionsniveauet.

På den anden side kan der på visse tredielandsmarkeder i perioder opnås en mere lønnende afsætning, som giver mulighed for større afregning til producenterne.

En stor eksport til tredielande kan imidlertid medføre risiko for, at eksportindsatsen på EF-markedet bliver mindre intens. En sådan eksport bør derfor ikke omfatte en for stor andel af produktionen, især hvis eksporten er koncentreret på ustabile markeder.

Der er derfor behov for nøje at sammenholde **korttidsgvinster** ved øget afsætning til tredielande med risikoen for at sætte langsigtede afsætningsinteresser på EF-markedet over styr.

6.3.2. Svinekødsmarkedet.

Det europæiske svinekødsmarked er stærkt konkurrencebetonet med hovedvægt på priskonkurrence. En udvidelse af dansk svinekødseksport forudsætter derfor konkurrenceevne både i producent- og i forarbejdningsled. Hidtil har begge led været karakteriseret af forholdsvis høje omkostninger, som dog delvist er blevet honoreret af højere salgspriser for bl.a. bacon. Med det faldende baconmarked er der behov for tilpasninger i den danske svinekødssektor, således at produktionen bliver mere konkurrencedygtig, også på markeder med lavere priser.

Tilpasning på bedriftsplan er allerede undervejs, og der er opstået en øget erkendelse af, at et konkurrencedygtigt producentled er en helt nødvendig betingelse for konkurrencedygtige salgspriser. (Afhregningen til producenten svarer til 85-95 pct. af slagtekroppens salgspris). Undersøgelser har vist, at det er op til 15 pct. billigere at producere svinekød ved anvendelse af treracede svin end af renracede. Det anslås, at ca. 60 pct. af slagtesvinene i dag er krydsningsprodukter.

Desuden er der mulighed for at producere kødet billigere ved at øge slagtevægten (68 kg i Danmark mod ca. 80 kg i de fleste kontinentale lande). En sådan forøgelse reducerer omkostningerne i produktionsleddet med 2-3 pct. pr. kg. Til gengæld er de tungere grise ikke velegnet til baconproduktion eller til afsætning til Japan.

Der er også opstået stigende interesse for en større vægtspredning, idet sortering efter vægt kan foretages billigere på slagterier end hos producenten. På den anden side vil det medføre en større variation i kødkvaliteten end i dag.

Prognoser fra branchen peger i retning af, at Danmark i 1980'erne vil kunne øge svinekødsproduktionen, selv under skærpede konkurren-

ceforhold i EF. Det forudses bl.a., at Danmark ved fortrængningskonkurrence vil kunne afsætte væsentligt mere til Tyskland. Til gengæld vil Danmark møde stærkere konkurrence i Italien. Eksporten til Frankrig skulle samtidig kunne opretholdes eller udvides, idet importbehovet til dette marked formentlig vil øges. Eksporten til Storbritannien forventes derimod at falde svagt.

Den forventede danske konkurrenceforbedring skyldes dels den vægt, man i de aller seneste år har tillagt produktivitetsudviklingen i svineholdet og dels et teknisk velfungerende slagteriled. I prognoserne er desuden forudsat, at omkostningerne i slagteriledet reduceres ved en mere effektiv organisation.

Det europæiske marked.

Det europæiske svineködsmarked består af

- ferskködsmarkedet til grossist,
- ferskködsmarkedet til konsum og
- råvaremarkedet til forædlingsindustrien

Ferskködsmarkedet til grossister er præget af stærk priskonkurrence på halve kroppe til videre opskæring. Dette bulkmarked skönses ikke særligt interessant for dansk svineköd på længere sigt.

Som følge af den teknisk effektive slagteriindustri har Danmark hidtil med succes især satset på leverancer til forædlingsindustrien ved at tilskære standardiserede, veltilpassede **råvarer**.

I denne produktion er det ikke af samme vigtighed, som ved fremstilling af svineköd til Storbritannien og Japan, at anvende den lette gris.

Et vækstområde kan desuden tænkes at være direkte leverance til supermarkeder og cateringssektoren, især i Tyskland. På dette marked må der på længere sigt kunne opbygges (evt. gennem langtidsholdbare produkter) visse præferencer for dansk svineköd på lignende måde som for bacon i Storbritannien. Markedsføring af disse produkter kræver, foruden store salgsselskaber, teknisk ekspertise, som i dag besiddes i det danske slagteriled. Distribution eller

salg af egne mærkevarer gennem grossist er dog omkostningskrævende i en opbygningsfase.

Dansk markedsføring.

Den skærpede konkurrencesituation mellem ESS-FOOD og de enkelte slagterier **har** ført til, at 5 slagteriselskaber har meldt sig ud af ESS-FOOD fra 1. januar 1984. De 5 selskaber slagtede tilsammen ca. en trediedel af Danmarks svineproduktion i 1981-82. Selskaberne har dog ikke alle leveret en stor andel af produktionen til ESS-FOOD, idet de enten har koncentreret sig om stærk forædling af svinene, satset på hjemmemarkedet eller på forskellige udskæringer til eksport.

Når de 5 slagteriselskaber forlader ESS-FOOD pr. 1. januar 1984 vil **ESS-FOOD's** andel af totalmodtagelsen blive reduceret fra ca. 45 pct. i gennemsnit i 1983 til ca. en trediedel, **med** mindre de resterende selskaber i større udstrækning end hidtil ønsker at benytte ESS-FOOD som eksportorgan.

Baggrunden for udmeldelserne af ESS-FOOD er forskellig, men generelt har det været hævdet, at fordelingen af provenuet fra det engelske baconmarked, som i 1982 og 1983 under afspærringen under mund- og klovesygen har været mere lønnende end alternativ afsætning, ikke var retfærdig. Disse slagterier har således følt, at slagterier med en begrænset baconproduktion ikke får del i merprovenuet, selvom de gennem eksport til andre markeder har været med til at holde baconprisen oppe. I stedet ønskes provenuet fordelt efter for eksempel antal slagtninger.

Konsekvenserne af et manglende samarbejde på eksportmarkederne er på nuværende tidspunkt vanskelige at forudse. Den fremtidige eksportstruktur er endnu ikke endelig fastlagt.

På det kontinentale og det japanske marked har de slagterier, der i 1984 er tilknyttet ESS-FOOD, valgt at markedsføre en større andel af eksporten gennem dette selskab. Hvis de 5 slagterier, der har udmeldt sig af ESS-FOOD, kan optræde samlet på eksportmarkederne, reduceres antallet af danske udbydere af svinekød.

Hvis derimod de enkelte slagterier ønsker at øge den selvstændige eksport og overtage de mængder, som hidtil har været leveret af ESS-FOOD, vil det danske udbud af svinekød blive mere fragmenteret end i dag.

Stigende specialisering i de enkelte selskaber kan imidlertid skabe bedre mulighed for opdyrkning af nye nicher.

Det forventede udbudsforhold på det engelske baconmarked er mere klart. Her vil ESS-FOOD i modsætning til tidligere skulle konkurrere med andre danske udbydere af bacon. Spørgsmålet er derfor, om dansk bacon fortsat kan være prisførende. Er dette ikke tilfældet, må man forvente, at det danske provenu af baconsalget vil falde, og at baconmarkedet vil få en mere snæver sammenhæng med det kontinentale svineködsmarked.

For producenter af svinekød og for den samlede valutaandtjenning må en deling af baconmarkedet i Storbritannien på flere udbydere forekomme mindre hensigtsmæssig. Specielt på dette marked er der gennem en central markedsføring opnået en stabil afsætning til priser, der i gennemsnit har ligget over alternativ afsætning. Hvis dette ikke fortsætter, må man forvente, at danske producenter som helhed vil miste provenu.

En samling af eksportbestræbelserne til det kontinentale marked kan på en række områder være ønskelig. På disse markeder er den danske markedsandel begrænset og kunderne er store. Dette gælder især, hvis der eksporteres mere forædlede produkter til konsum. Indbyrdes dansk konkurrence kan ikke her være til fordel for den danske svineködssektor.

6.3.3. Markedet for mejeriprodukter.

Den danske osteproduktion og -eksport er steget markant i de senere år. Næsten hele forøgelsen skyldes stigende produktion af feta.

Tabel 6.13. Dansk osteeksport, 1.000 t.

	<u>1975</u>	<u>1979</u>	<u>1982</u>
Hård, fast, halvfast ost	72	81	87
Skimmelost	10	12	13
Smelteost	2	8	6
Frisk ost	7	10	10
Feta ¹⁾	9	33	82

1) Excl. saltlage (11 pct.).

Kilde: Danmarks Statistik og Mejerikontoret.

Den danske produktion af mere **håndværksprægede** ostetyper er derimod kun udvidet marginalt. Det er således ikke lykkedes at få udvidet afsætningen af ost til EF - et marked på ca. 3,5 mill. tons årligt, hvoraf godt 25 pct. passerer landegrænserne. Den tyske osteimport var i 1981 250.000 t, den italienske 230.000 t og Storbritanniens 140.000 t. Herudover importerer Italien i øjeblikket 1,5 mill. tons frisk mælk pr. år, hovedsagelig fra Sydtyskland.

Den danske eksport af mejeriprodukter har hidtil været ret koordineret gennem centrale udvalg. Der er dog visse tegn på en begyndende svækkelse i samarbejdet vedrørende smøreksporten. For et standardprodukt som smør er et samlet eksportsamarbejde vigtigt.

6.3.4. Landbrugsprodukternes forædlingsgrad.

Eksporten af animalske landbrugsvarer kan inddeles i følgende forarbejdningsgrader:

Råvarer: Levende dyr til slagtning. Kød i hele og halve kroppe.

Standardvarer; Engrospakninger af smør ost, mælkekonserver og kødkonserver, samt rå- og halvfabrikata til anden forædlings- og forarbejdningsvirksomhed.

Stærkere forarbejdede varer og mærkevarer. Detailpakkede produkter eller andre produkter, der kan identificeres af den endelige forbruger, og for hvilke der gennemføres en aktiv markedsføringsindsats. Det drejer sig om bacon, detailudskæringer af kød, samt detailpakninger af smør, ost, mælk, konserver m.v.

En forøgelse af råvarernes forædlingsgrad vil alt andet lige medføre en større valutaandtjening og en øget beskæftigelse i forarbejdnings- og forædlingsleddet. For producenterne vil en forøgelse af forædlingsgraden naturligvis kun være fordelagtig, hvis de mere forædlede produkter indbringer en merpris, der mindst er i stand til at dække meromkostningerne ved forarbejdningen. I mejerisektoren synes der at være en tendens til, at virksomheder med højt forædlede produkter betaler bedst for de indleverede råvarer. I slagterisektoren er billedet knap så entydigt.

Set over en længere årrække har der været en udvikling fra **råvare-**afsætning, over standardvarer til stigende afsætning af stærkere forædlede varer. Samtidig søger man at udvikle egentlige mærkevarer.

Tabel 6.14. Eksportudviklingen for svinekød 1.000 tons. Produktvægt.

	1978	1980	1982
<u>Fersk og frosset kød</u>			
Hele, halve kroppe	28	44	20
Skinke med ben	41	81	67
Stykker med ben ¹⁾	30	54	73
Stykker uden ben	55	90	117
<u>Saltet</u>			
Baconsider og midterstykker	213	183	165
Kamme og stykker heraf, med ben	...	1	10
Kamme uden ben	2	4	14
<u>Tørret eller røget</u>	7	5	11
<u>Kødprodukter</u>			
Pølser m.m.	15	18	20
Skinke og bove, over 3 kg	47	42	56
Skinke og bove, under 3 kg	8	7	10
Skinke og bove, tilberedte	...	8	9
Luncheon meat	24	28	34
Chopped pork	16	18	18
Kam og stykker heraf	5	5	2
Andre produkter	8	10	30

1) Inkl. brystflask.

Kilde; Danmarks Statistik.

Inden for svinekødseksporten har der været en væsentlig ekspansion i afsætningen af udskæringer både med og uden ben.

Også vedrørende kødprodukterne har der kunnet konstateres en positiv udvikling. Dette skyldes delvis en temporær forøgelse af skinkeeksporten til USA i 1982 og en forøget eksport af luncheon meat og andre produkter. For sidstnævnte produktgruppers vedkommende ligger eksportstigningen især på varer med et forholdsvis lavt kødindhold.

Inden for eksporten af mejeriprodukter kan der ikke konstateres nogen klar ekspansion i eksporten af stærkere forædlede; varer eller i produkter i mindre pakninger.

Tabel 6.15. Eksportudviklingen for mælk og mejeriprodukter, 1000 t. Produktvægt.

	1978	1980	1982
Mælk og fløde	57	38	32
Valle	1	6	16
Skummetmælkspulver	34	21	30
heraf i småpakninger	0	0	0
Sødmælkspulver	70	73	67
heraf i småpakninger	49	65	54
Kondenseret mælk	10	11	11
heraf i småpakninger	3	2	1
Smør	88	72	77
heraf i småpakninger	71	60	57
Skimmelost	11	12	13
Smelteost	5	8	6
Anden ost	116	153	189
heraf havarti	22	21	20
heraf danbo	35	30	31
heraf feta	26	64	92
heraf andre oste	321	38	46

Kilde: Danmarks Statistik.

Det overvejende billede er således, at den danske landbrugseksport hovedsagelig består af standard- og stærkere forædlede varer og kun i ringere udstrækning af egentlige mærkevarer.

6«4. Overvejelser vedrørende den danske forarbejdningssektor.

Strukturudviklingen i den danske forarbejdningssektor er nået et stade, hvor det kniber med sammenholdet på eksportmarkedet. Desuden er konkurrencen mellem de enkelte virksomheder på det danske marked skærpet.

Baggrunden for den skærpede konkurrencesituation skyldes bl.a.,

at virksomhederne i flere brancher har nået en størrelse, hvor man er i stand til selvstændig markedsføring i ind- og udland,

at hver enkel virksomhed må maksimere salget for at udnytte kapaciteten i det tekniske anlæg,

at der løbende sker koncentration i grossist- og detailhandel.

Den traditionelle danske forarbejdningsselskab producerede standardvarer (smør, bacon), som blev solgt gennem et fælles salgsselskab. Her koncentrerede hver enkelt virksomhed sig om at udføre forarbejdningsselskabets funktion så effektivt og billigt som muligt. Dette var den eneste mulighed for at øge indtjeningen og dermed betalingen til producenterne.

I dag har virksomhederne flere muligheder. Man kan forsøge at reducere omkostningerne i produktionen, påvirke salgsprisen eller udvikle nye produkter med højere indtjening.

6.4.1. Virksomhedernes handlingsparametre.

Inden for landbrugets forarbejdningsselskaber har virksomheden ikke selv den fulde kontrol over hvilke **råvaremængder**, der skal behandles. De fleste andelsvirksomheder er bundet til at modtage de mængder, andelshaverne leverer. Inden for mælkeproduktionen kan der konstateres typiske sæsonudsving, og også svineproduktionen varierer. Endnu større variationer kan konstateres vedrørende slagtinger af kvæg. Alle virksomheder har derfor en reservekapacitet, som medfører højere enhedsomkostninger for hele produktionen.

Nye undersøgelser viser, at kapacitetsudnyttelsen i mejerisektoren er forbedret siden 1976.

Tabel 6.16. Kapacitetsudnyttelsen i mejerisektoren. Gennemsnitstal.

	<u>1976</u>	<u>1982/83</u>
Modtagelsestanke	64	73
Centrifuger	58	91
Syrningstanke	40	39
Smørkærner	62	65
Smørpakkemaskiner	47	57
Osteriudstyr	70	79
Ostesaltningsudstyr	78	61
Lagring af ost	86	71
Tappemaskiner til konsummælk	58	65
Tanke til surmælk	18	29

Kilde; De Danske Mejeriers Fællesorganisation.

Der er nu en mere rimelig udnyttelse af modtagelseskapaciteten af mælk på mejerierne. Ændringen skyldes formodentlig dels en ændret sæsonvariation i mælkeproduktionen og dels bedre planlægning af nyinvesteringer. Inden for smørproduktionen er udnyttelsen fortsat ret lav, hvilket skyldes ønsket om reservekapacitet, hvis svigten af afsætning af andre produkter medfører behov for større produktion. Kapacitetsudnyttelsen af osteriudstyr er også forbedret, mens udnyttelsen af lagerkapaciteten er faldet. I konsummælkproduktionen er udnyttelsen også forbedret, selvom den sammenholdt med det ret stabile forbrug af konsummælkprodukter forekommer at være alt for lav.

Inden for svineslagterierne er der ikke udført kapacitetsundersøgelser siden 1976. Dengang var slagtekapaciteten ca. 14 mill. svin, mens det daværende antal slagtninger var ca. 10 mill. stk.

Den størst mulige udnyttelse af kapaciteten er imidlertid af største vigtighed for indtjeningens størrelse. Dette gælder især efter nyinvesteringer med store faste omkostninger. Fra virksomheder med

lav kapacitetsudnyttelse udgår der et stærkt horisontalt pres mod andre virksomheder for sammenlægning og nedlæggelse af overflødig kapacitet. Presset forstærkes af landbrugets strukturudvikling, hvor f.eks. mælkeproduktionen koncentrerer sig i visse egne af landet.

Virksomheder med lav kapacitetsudnyttelse kan også forbedre udnyttelsen ved at forøge salgsvolumenet. For den enkelte virksomhed er det lettest og mest effektivt at reducere salgsprisen. Markedet for mange landbrugsvarer er imidlertid begrænset, hvorfor salgsmængden fra andre udbydere reduceres tilsvarende. Dette imødegås ved at reducere salgspriserne yderligere. Nogle virksomheder vil efterhånden forlade markedet på grund af for ringe indtjening, og ligevægten vil med tiden blive genoprettet - evt. på et lavere prisniveau, da virksomhederne med de højeste enhedsomkostninger formentlig først vil forlade markedet.

Virksomhederne kan også opnå en større kapacitetsudnyttelse ved at forøge råvaregrundlaget. Forarbejdningsevne har især mulighed **herfor**, hvis landmændenes produktion generelt stiger. Det er således endnu ikke særligt almindeligt her i landet at tegne kontrakt om ekstra mængde hos de enkelte producenter. Dette benyttes kun inden for fjerkræsektoren og for visse specialafgrøder. I forbindelse med specialiseringen inden for svinekødssektoren kan der imidlertid forventes større anvendelse af dette system, som kan være til fordel for både virksomhed og producent.

Endelig er det muligt at reducere enhedsomkostningerne ved at anvende billigere ingredienser (mel, vand etc.) i produktionen. En sådan udvikling har især kunnet konstateres inden for blandede produkter, f.eks. charcuterivarer, hvor det er sværere for forbrugerne objektivt at konstatere forskelle i kvalitet. Udviklingen på dette område er i Danmark nået til et stadium, hvor der er behov for i fællesskab at søge kvaliteten højnet og skabe en større genemsigtighed på markedet.

Salget.

De fleste vigtige landbrugsvaremarkeder for bulk- og standardvarer er karakteriseret af fuldkommen eller næsten fuldkommen konkurrence. Der er kun snævre muligheder for at forøge salgsprisen over gældende markedspris.

På markeder, hvor danske virksomheder ikke har en væsentlig markedsandel, må de tilpasse mængderne uden mulighed for at påvirke salgspriserne. Dette er den normale situation på de kontinentale markeder.

Tabel 6.17. Danmarks markeds- og importandele for svinekød og ost.
(1981).

	Storbri- tannien	Frankrig	Tyskland	Italien	USA	Japan
			pct.	-		-
<u>Svinekød</u>						
Markedsandel	40 ¹⁾	3	3	5	15	
Importandel	68 ¹⁾	20	18	21	20	31
<u>Ost</u>						
Markedsandel	6	-	4	1	1	6
Importandel	15	1	13	3	14	12

1) For bacon.

Erhverver en enkelt virksomhed derimod en dominerende markedsposition, vil den i større udstrækning kunne påvirke markedsprisen. Dette er lykkedes for de danske salgsorganisationer for smør og bacon på det britiske marked, hvor man har kunnet opnå en overpris for de danske varer. (Den danske markedsandel for smør var 13 pct. i 1981, og importandelen var 19 pct.).

Produktudvikling.

Ved produktudvikling er der mulighed for at differentiere egne produkter fra andre udbyderes. Hvor produktudviklingen går så langt

som udvikling af egentlige mærkevarer, opnår producenterne mulighed for at skabe præference for produktet gennem reklame direkte over for forbrugeren. Mærkevareproducenten har derfor mulighed for at opnå højere priser end sælgere af standardvarer.

Produktudvikling er imidlertid særdeles kostbart at udføre, og mærkevarer er dyre at introducere.

For mange fødevarer eksisterer der regionale smagsforskelle i EF. Disse er velegnet til nicheproduktion.

Herudover findes der et stort og voksende marked for fødevarer af en ekstra høj smagskvalitet. På dette marked, hvor salgsprisen er af mindre betydning for salgets størrelse, har man fra dansk side relativt få produkter. Men for at udnytte fordelene herved kræves imidlertid en koordineret salgsindsats.

6.4.2. Behovet for tilpasninger•

Et effektivt fungerende forarbejdnings- og afsætningsled er vigtigt for både producent og forbruger. Salgspriserne for landbrugsvarer er ofte udefra **givne**, og der er kun begrænsede muligheder for at påvirke disse fra dansk side. Samtidig afholdes forarbejdningsleddets omkostninger, før afregningen til producenterne udregnes. Forarbejdnings- og afsætningsleddet må derfor arbejde effektivt for at optimere betalingen til landmanden og holde forbrugerpriserne nede.

På baggrund af udviklingen inden for forarbejdningsleddet må der konstateres behov for tilpasninger i flere forhold:

Især er der behov for at genoptage eller effektivisere samarbejdet mellem virksomhederne, navnlig vedrørende salgsindsatsen på eksportmarkederne. På disse markeder er det af samfundsøkonomisk betydning at maksimere indtjeningen, mens en mindre indtjening på hjemmemarkedet må forventes at komme de danske forbrugere til gode.

De fleste danske forarbejdningsvirksomheder har kun få muligheder for på eksportmarkederne at påvirke markedspriserne væsentligt i opadgående retning. Det er derimod lettere for den enkelte virksomhed at sænke priserne som led i konkurrencen. Det er derfor af stor betydning gennem samarbejde og kontrol over mængderne at skabe prisdisciplin på markedet og reducere den indbyrdes konkurrence mellem danske udbydere.

Den primære opgave for det fremtidige salgssamarbejde vil fremdeles blive en optimering af de forskellige markeder. Formen for salgssamarbejde bør bestemmes af, at optimeringsopgaven formentlig er ved at skifte karakter i takt med produktudviklingen. Virksomhedernes selvstændige eksportinitiativer er en væsentlig forudsætning for opdyrkning af nye eksportmarkeder - især for mærkevarer.

Eksportsamarbejdet bør derfor primært udnytte de i fællesskab opbyggede præferencer for danske standardvarer specielt på markeder, hvor dansk landbrug har en betydelig markedsandel.

For at genoplive samarbejdsviljen er det nødvendigt, at ejerne af forarbejdningsvirksomhederne, d.v.s. landmændene, kan se de langsigtede fordele ved samarbejdet og disponere derefter.

For de fleste landbrugsprodukters vedkommende er der overkapacitet i forarbejdningsleddet. Dette medfører automatisk øgede enhedsomkostninger, som i en konkurrencesituation afspejler sig i et strukturpres. Kun inden for fjerkræsektoren har hensynet til kapacitetsudnyttelsen medført kontraktproduktion. Det må konstateres, at kontraktproduktion i visse tilfælde ville kunne sikre en bedre udnyttelse af anlæggene og dermed lavere enhedsomkostninger, end det er tilfældet idag.

For at formindske problemerne vedrørende manglende udnyttelse af kapaciteten er det nødvendigt at planlægge strukturudviklingen i fællesskab. Planlægningen skal især omfatte nyinvesteringer i regionerne, således at der skabes glidende nedlægning af nedslidte anlæg eller anlæg med begrænset råvareunderlag.

Hvor omfattende en sådan planlægning kan blive vil afhænge af, om der inden for den enkelte branche skabes et egentligt økonomisk forpligtende samarbejde. Et forpligtende samarbejde kunne i begyndelsen omfatte salgsfunktioner for senere at blive udbygget til at planlægge strukturudviklingen. Ved en sådan rationalisering vil omkostningsniveauet blive reduceret og konkurrenceevnen styrket.

Heroverfor vil det kunne hævdes, at hvis konkurrencen helt afskaffes, indebærer det samtidig en række risici - f.eks. i form af øget bureaukratisering, ringe omkostningsbevidsthed og manglende motivation til at identificere og efterkomme forbrugerpræferencer gennem produktudvikling og -tilpasning.

Selv om de fleste danske fødevarersektorer vil møde konkurrence på eksportmarkederne, er dette ikke i sig selv nogen garanti for, at markedskræfterne vil fremtvinge den effektivitet og det initiativ, der normalt kræves for, at en virksomhed kan overleve på et frit marked. Et fuldt integreret fødevarsystem er netop karakteriseret ved, at forarbejdnings- og afsætningsleddet ikke møder nogen konkurrence på råvaremarkedet. Der findes kun én aftager til de mange primærproducenters udbud af råvarer. De økonomiske følger af lav effektivitet i de efterfølgende led vil derfor kunne overvælttes på primærproducenterne i form af lavere råvarepriser. Dette er allerede delvist tilfældet idag, hvor landmanden ofte er bundet til i flerårige perioder at afsætte hele sin produktion til en bestemt andelsvirksomhed.

Det er dog muligt gennem opdeling af koncernen i omkostningssteder eller profitcentre at sikre konkurrence på effektiviteten mellem de forskellige enheder i en stor virksomhed. Forudsætningen herfor er, at der sker en decentralisering af beslutningsprocessen inden for de generelle rammer, der i helhedens interesse udstikkes af koncernledelsen.

Dermed kan producenterne, selv i et stort branchedækkende økonomisk samarbejde, kontrollere effektiviteten i de enkelte forarbejdningsvirksomheder, forudsat disse offentliggør gennemskuelige regnskaber.

Herudover er der behov for en videregående udvikling af nye produkter. Kun hvis man til stadighed har nye produkter til markedsføring, kan man undgå rollen som råvareleverandør eller leverandør af halvfabrikata. Udvikling og introduktion af nye produkter kan være så omkostningskrævende, at opgaven kun magtes af større virksomheder. Der er dog også mulighed for, at produktudviklingsopgaver løses af flere virksomheder eller evt. flere brancher i fællesskab, hvis der kan opstilles en for alle parter tilfredsstillende samarbejdsaftale.

Sammenfattende har producenterne behov for

- større samarbejde imellem virksomhederne om salget, især vedrørende standardvarer, eventuelt sluttende med et økonomisk forpligtende samarbejde,
- større forståelse for samarbejdets nødvendighed blandt de primære producenter,
- på en harmonisk måde at reducere overskudskapaciteten i forarbejdningsindustrien,
- i fællesskab at planlægge strukturudviklingen,
- at intensivere produktudviklingen henimod helt nye mærkevarer,
- at sikre de nødvendige incitamenter til en høj effektivitet i forarbejdningsleddet,
- at understøtte kreative kræfter i forarbejdningsindustrien til fremme af produktudviklingen.

Kapitel 7. Arbejds- og miljøforhold.

7.1. Landmandsfamiliens sociale situation.

7.1.1. Arbejdssituationen.

Antallet af beskæftigede i primærlandbruget falder fortsat og udgør kun ca. 150.000 personer svarende til ca. 119.000 helårsarbejdere. Kun ca. 13 pct. af bedrifterne har fast medhjælp.

Ca. 72 pct. af alt landbrugsarbejde i Danmark udføres af landmanden, 10 pct. af ægtefællen og resten af ansat arbejdskraft. Landmandsfamilien arbejder tilsammen ca. 1.800 timer om året i bedriften. Dette gennemsnit dækker over en stor variation og inkluderer deltidslandmænd, der kun i begrænset omfang arbejder i landbruget.

De faste medhjælpere findes på de større heltidsbedrifter, hvoraf 20-25 pct. har medhjælp. Flertallet af danske landmænd udfører derfor arbejdet alene.

Samtidig er indkomsten fra lønarbejde uden for bedriften stigende. Dette gælder ikke alene landmanden; både landmanden og hustruen arbejder i stigende grad i andre erhverv.

En del af udearbejdet er deltidsarbejde. På de mindre ejendomme er det hovedsagelig landmanden, der har udearbejde, mens hustruen på de lidt større gårde står for den største del af lønindkomsten. I gennemsnit af alle ejendomme i 1981/82 udgjorde lønindkomsten for landmanden 21.500 kr., og hustruens indkomst var 16.800 kr. Specielt for heltidsbrugene bidrager hustruen med væsentlige beløb. Ofte er disse indkomster nødvendige for at sikre husstanden en tilstrækkelig levestandard.

Samtidig med at de yngre brugere yder den største arbejdsindsats i bedriften, har andre familiemedlemmer også de fleste arbejdstimer uden for gården.

Tabel 7.1. Arbejdsindsats, produktionsform, brugeralder. Heltids-
brug 1981/82.

Alder	Planteproduktion			Kvægproduktion			Svineproduktion		
	under 35	45-54	over 65	under 35	45-54	over 65	under 35	45-54	over 65
<u>Arbejdsindsats i timer:</u>									
Bruger	1980	1969	1357	2523	2121	1700	2445	2034	1681
Familie	267	290	244	385	461	233	209	403	360
Leje arb.	1015	591	902	882	497	744	708	622	2173
I alt	3262	2850	2503	3790	3079	2677	3362	3059	4214
<u>Lønindtægt, 1000 kr.</u>									
Bruger	1	3	5	1	0	3	5	1	2
Familie	32	19	6	26	11	4	40	19	0

Kilde: Statens Jordbrugsøkonomiske Institut.

Det samlede billede er, at navnlig de yngre brugere har en lang arbejdsdag. I husdyrholdet drejer det sig for landmænd under 45 år om 2200-2500 timer/år, eller 6-7 timer hver dag året rundt. Omregnes til 225 arbejdsdage, som er normalt for lønmodtagere, andrager arbejdstiden 10-11 timer i gennemsnit. Ved en sammenligning med andre erhverv bør det dog erindres, at der i landbruget ikke er transport til og fra arbejdspladsen. Selv med denne faktor medregnet, er der næppe tvivl om, at familiens arbejdssituation - specielt i husdyrholdet - i mange tilfælde er hårdt presset. Herudover kan der - afhængig af driftsform - være spidsbelastningsperioder, navnlig omkring forårs- og høstarbejdet.

Dyrene kræver desuden pasning hver dag året rundt. Det begrænser mulighederne for ferie og fridage og sociale aktiviteter. Andre befolkningsgrupper, som også har en hård **arbejdsbelastning**, oplever ikke samme bundethed i produktionen.

Den hidtidige nedgang i medhjælperantallet og den stigende erhvervsfrekvens både for landmanden og hans hustru tegner et billede af landbrugsbedrifterne som en stadig mere ensom arbejdsplads. I en sådan situation kan landmandsfamilien og dermed landbrugsproduktionen blive sårbar over for ydre påvirkninger - ikke alene i tilfælde af sygdom, men også over for de sociale spændinger, der kan opstå som følge af kontrasten mellem de forskellige livsformer og indtryk, som familiemedlemmerne udsættes for på deres forskellige arbejdspladser.

Løsningen på mange af disse problemer kunne være at ansætte mere medhjælp både til gavn for landbruget og til afhjælpning af arbejdsløsheden. En sådan udvikling er måske på vej, hjulpet af forskellige tilskudsordninger. Det er dog klart, at kun de større, mere specialiserede bedrifter har mulighed herfor. Samtidig giver det mulighed for bedre driftsledelse.

7.1.2. Samspillet mellem landbrugserhvervet og andre befolkningsgrupper.

I forbindelse med landmandsfamiliens trivsel er det vigtigt, at det nære samfund omkring landbruget fungerer tilfredsstillende. Og så her er der sket en væsentlig forandring i takt med landbrugets strukturudvikling. Mange landsbyer har mistet det traditionelle serviceapparat for landbruget (lokale indkøbsfaciliteter, håndværkere, skoler, biblioteker m.v.). Landsbyens indbyggere arbejder længere væk. De manglende muligheder for at finde beskæftigelse i dette miljø forringer landbrugsfamiliernes muligheder for at supplere indkomsten.

Samtidig er landsbyens overlevelse afhængig af landbruget og dets økonomiske situation. En hurtig strukturudvikling i landbruget reducerer befolkningsunderlaget for det lokale serviceapparat og dermed indtægtsgrundlaget for landkommunerne. I den forbindelse er det vigtigt at sikre, at mindre landbrugsejendomme, hvor størstedelen af jorden er solgt fra, stadig anvendes som boliger. Ligeledes kræver et rimeligt velfungerende landsbymiljø et offentligt transportnet. Dette skal fastholdes, selvom det ud fra en snæver trafik-

økonomisk betragtning kan være underskudsgivende for det offentlige.

Landmandsfamiliens trivselsmuligheder er generelt gode. Boligen og arbejdspladsen er integreret, og der er mange muligheder for familiesammenhold. Desuden skifter arbejdet karakter over året.

Trivselsmulighederne er dog ofte snævert knyttet til indtjeningens størrelse. En vis minimumsindtjening er under alle omstændigheder nødvendig, ellers kommer bedriftens overlevelse i fare.

I de senere år har det været svært for mange bedrifter blot at opretholde den nødvendige minimumsindtjening. Der har således ikke været tilstrækkelige økonomiske ressourcer til at opfylde landmands familiens behov for kulturelle aktiviteter etc. på linie med andre befolkningsgrupper.

I forbindelse med den økonomiske krise i landbruget har de sociale forhold påkaldt sig særlig interesse. Det har været fremført, at en landmandsfamilie som regel er mere følelsesmæssigt knyttet til erhvervet eller til en speciel ejendom end andre. Samtidig tjener ejendommen som bolig for familien. I tilfælde af tvangsauktion opstår der derfor særlige boligmæssige problemer for familien. Det sociale sikkerhedsnet er desuden indrettet på fortrinsvis at yde hjælp til lønmodtagere. Selvstændige har sværere ved at få hjælp fra det sociale system.

7.1.3. Konsekvenser for strukturudviklingen.

Samspillet mellem landmanden og andre befolkningsgrupper må i de kommende år forventes at undergå væsentlige forandringer i takt med den hastige strukturudvikling. Mange flere landmandsfamilier vil blive på gården og efterspørge mere arbejde i nærheden af hjemmet til supplerende indkomsten. Til disse deltidslændmænd er der behov for arbejdspladser i lokalsamfundene.

Herudover vil der blive udbudt mange mindre landejendomme, hvor hovedparten af jorden er blevet sammenlagt med større gårde. Disse ejendomme anvendes i stigende grad som beboelse for befolknings-

grupper uden for landbruget. For at få disse ejendomme solgt og for at skabe et ordentligt miljø i landdistrikterne skal de have et mindre jordtilliggende. Sådanne ejendomme er også velegnede til ældre landmænd, der har lyst til at reducere arbejdsbyrden.

Landmandsfamiliens arbejdssituation vil også fremover være af afgørende betydning for familiens trivsel. Selv om nogle landmænd er parate til at påtage sig en stor arbejdsbyrde, vil der i stigende omfang opstå ønsker om ferie og afløsning under sygdom.

Vikarordninger har i de senere år vundet indpas i landbruget. Ordningerne anvendes især ved sygdom etc. Øget anvendelse under landmændenes efteruddannelse og i forbindelse med korte ferier etc. må også påregnes. Skal enkeltmandsbruget fortsat være dominerende er det vigtigt for husdyrbrugets fastholdelse og udvikling, at vikarordningerne fortsætter og udbygges.

Problemerne vedrørende arbejdsforholdene i landbruget lægger pres på strukturtilpasningen henimod enheder, der giver mulighed for at holde medhjælpere. Der er her tale om enheder, der er væsentligt større end den nuværende gennemsnitlige landbrugsbedrift. Det er også vigtigt for de unge landmænds uddannelse, at der opretholdes et tilstrækkeligt antal bedrifter med mulighed for medhjælp.

7.2. Balancen mellem naturressourcers udnyttelse til landbrugsproduktion og anden anvendelse.

I takt med den voksende interesse for natur- og miljøspørgsmål er debatten om balancen imellem udnyttelsen af det åbne land og de hertil knyttede ressourcer til landbrug eller til andre formål skærpet.

Jorden vandet og lyset er grundlæggende produktionsfaktorer for landbrugsproduktionen. For at sikre produktionen og bevare jordens produktionsevne er det i et moderne landbrug nødvendigt til stadighed at tilføre gødningsstoffer, regulere vand forholdene (dræning og vanding) samt anvende kemikalier til ukrudts- og skadedyrsbekæmpelse. I forbindelse hermed kan det ikke undgås, at landbrugsdrift - ligesom anden erhvervsvirksomhed - påvirker miljøet. Tillige be-

lastes landbrugsjorden med affaldsstoffer fra andre samfundsaktiviteter (tungmetaller, affald fra energiproduktionen etc).

Det danske landskab er helt overvejende et kulturlandskab formet af landbrugsdriften (ca. 70 pct. af landets jord). Internationalt set er denne andel høj. Det giver dansk landbrug et særligt ansvar for forvaltningen af det åbne land. Forvaltningen er dog ikke overladt til landbruget selv. Samfundet har en interesse i at bevare kvaliteten af naturressourcerne. Denne interesse udmøntes, ligesom over for andre erhvervsgrupper, ved forskellige indgreb og reguleringer af erhvervet.

Balancen mellem landbrugets muligheder for udvikling og samfundets interesse i miljøspørgsmål er især aktuell på vandkvalitetsområdet, vandforsyningsområdet og vedrørende anvendelsen af landbrugsjorden. Det samme afvejningsproblem findes dog i forbindelse med anvendelse af f.eks. forskellige bekæmpelsesmidler og veterinærmedicin.

7.2.1. Vandkvalitet og vandforsyning.

Grundvandet til anvendelse i hele samfundet befinder sig hovedsageligt under landbrugsarealerne, som også gennemstrømmes af åer og vandløb. En eventuel negativ påvirkning fra landbrugsaktiviteter vil derfor også have betydning uden for **erhvervet**. Især anvendelse af gødning påkalder sig her interesse.

Tilførslen af handelsgødning og husdyrgødning er en nødvendig erstatning for de plantenæringsstoffer, der bortføres med afgrøderne. Men blot dette at dyrke jorden medfører en vis udvaskning - først og fremmest af kvælstof. Når jorden gødes optimalt, forøges udvaskningen dog kun ganske lidt.

Utilsigtet udvaskning af nitrat er lettere at begrænse, hvor der alene bruges handelsgødning. Derfor er det vigtigt at undgå at tilføje mere staldgødning, end planterne har brug for. Der er givet en del besætninger, der ikke selv har et tilstrækkeligt jordtilliggende til at kunne overholde dette. Overskydende mængder bør anvendes rationelt hos andre landmænd.

Landbrugsbedriftens påvirkning af både grund- og overfladevandet er ikke undersøgt til bunds. En rapport herom forventes at foreligge medio 1984. Viser det sig, at landbrugsdrift i væsentligt omfang påvirker grund- og overfladevandet, melder spørgsmålet sig om reguleringer. I forbindelse med intensivt husdyrhold kan det således tænkes, at der må fastsættes maksimumgrænser for anvendelsen af husdyrgødning. Hvis det bliver aktuelt med reguleringer, kan det få en vis indflydelse på landbrugsdriften i de berørte områder af landet.

Adgang til regulering af vandforsyningen er ofte en forudsætning for opretholdelse af produktionen. Det skønnes, at op imod halvdelen af Danmarks agerjord er drænet, mens endnu 15-20 pct. har behov herfor. En sikker og optimal dyrkning af den overvejende del af landbrugsjorden forudsætter således, at afvandingsforholdene er regulerede. Fastlæggelse af snævre kvalitetskriterier for vandløbenes kvalitet kan på længere sigt tænkes at begrænse mulighederne for dræning.

Både nylægning og erstatning af gamle dræn er kostbar at gennemføre for den enkelte landmand, ligesom investeringen har en lang tidshorisont. På grund af samfundets interesse i en stor landbrugsproduktion - også på længere sigt - yder det offentlige tilskud til dræningens gennemførelse. I modsat fald kan man næppe forvente investeringerne gennemført i tilstrækkeligt omfang.

Der er samtidig behov for vsmning af især de lette jorder. Siden tørkeårene 1975 og 1976 er der derfor investeret store beløb i vandingsanlæg. Styringen af vandtildelingen på visse jordtyper er meget væsentlig for dyrkningssikkerheden, som især er vigtig for de intensive kvæghold. Tilførsel af den optimale vandmængde i dyrkningssæsonen er også afgørende for afgrødernes udnyttelse af de tilførte plantenæringsstoffer, der ellers vil kunne udvaskes i vintersæsonen. En undersøgelse viser, at landbrugets normale potentielle vandingsbehov (alle afgrøder forudsættes optimalt forsynet med vand) er 1,4 mia. m vand pr. år for hele landet. Kun ca. halvdelen af landbrugsarealet har normalt behov for vanding. Vandindvindingen til markvanding udgjorde i 1981 ca. 420 mill. m .

Ifølge vandforsyningsloven foretages der en prioritering af vandressourcens anvendelse. De fleste steder prioriteres vand til husholdningen højest, herefter følger vand til miljøhensyn, og endelig vand til erhvervsbrug. Dette forhold kan i visse områder medføre, at der sker begrænsninger i den tilladte mængde til markvandning.

Det er endnu ikke muligt at bedømme i hvilken **udstrækning**, disse forhold på længere sigt vil influere på landbrugets aktivitetsmuligheder.

7.2.2. Anvendelse af landbrugsjorden.

Balanceproblemet vedrørende anvendelse af landbrugsjorden knytter sig især til hvilken jord, der skal overgå til anden anvendelse. Meri også samfundets interesse i at bevare særlige værdifulde naturområder påvirker landbrugssektoren.

Siden 1938 er det dyrkede landbrugsareal faldet fra 3,3 mill. ha til 2,9 mill. ha. Nedgangen har været størst på øerne og omkring de store byer, der ofte ligger, hvor der er gode naturgivne forudsætninger for landbrugsdrift. Hermed er det hovedsagelig den mest frugtbare landbrugsjord, der er gået tabt. Desuden er der overgået jord til råstoffsyrning, affaldsdeponering og rekreative formål.

For at sikre særlig værdifulde landbrugsområder påbegyndtes i 1978 en klassificering af landbrugsjorden, og fra 1982 udarbejdes der landbrugsplaner i amterne. Herved er landbrugssektoren og dens interesser inddraget i planlægningsarbejdet på lokalt plan, hvilket på længere sigt er vigtigt for landbrugets udvikling.

Landbrugsdrift har traditionelt været et forholdsvis frit og ureguleret erhverv. I forbindelse med moderne landbrug med sammenlægninger, drænings- og afvandringsaktiviteter kan der opstå konflikt mellem samfundets interesse i at bevare det nuværende kulturlandskab og hensynet til den **landbrugsmæssige** udvikling.

Undertiden vælges det at gennemføre fredning. Denne kan være mere eller mindre vidtgående - spændende fra egentligt forbud mod dyrkning, opførelse af bebyggelse mv. til større eller mindre indskrænkninger i dyrkningsformerne og i anvendelsen af gødning, bekæmpelsesmidler m.v. Ofte vil fredninger dog omfatte områder, der landbrugsmæssigt er mere marginale (heder, enge etc.)« For visse af disse områder må man forvente øget overgang til f.eks. **skov**-drift eller anden ekstensiv anvendelse. En sådan udvikling vil formentlig forudsætte offentlig hjælp i en overgangsperiode. Landmandens funktion vil i disse tilfælde i større grad end i dag få karakter af naturforvalter - en udvikling, som allerede ses i visse regioner i andre EF-lande.

7.2.3. Forurenende virksomhed.

Et traditionelt landbrug med vekslende afgrøder og selvforsyning af foderstoffer påvirker kun miljøet marginalt. I takt med den stigende specialisering er denne balance inden for den enkelte ejendom forrykket. Herved kan der opstå gener for omverdenen. Dette vil især gælde for store husdyrenheder, hvor gødning, affald, ensilagesaft og spildevand skal behandles omhyggeligt for ikke at give problemer. Dette er ikke altid tilfældet i dag, hvor nogle af de intensive husdyrproducenter har for lidt jord. Desuden kan der opstå **lugtgener**, især når bedriften er beliggende i eller tæt ved landsbyer. På den anden side må beboerne i landsbyerne også forvente og acceptere dette som en naturlig del af "livet på landet".

Manglende efterlevelse af miljøreglerne medfører i første omgang påbud om afhjælpende foranstaltninger. Hvis forureningen ikke afhjælpes, kan fortsat drift forbydes, eller virksomheden kan kræves fjernet. For at sikre sig herimod kan en landbrugsvirksomhed kræve godkendelse. Oprettelse af særligt store enheder (svinefarme, fjerkræfarme og pelsdyrfarme) skal derimod altid forhåndsgodkendes. Med den stigende specialisering kan man forvente, at flere landbrug vil ønske godkendelse.

7.2.4. Økologisk landbrug.

Anvendelsen af vækstfremmende hjælpemidler (gødning, bekæmpelsesmidler m.v.) har medført, at økologisk jordbrug - uden anvendelse af ovennævnte hjælpemidler - er blevet mere udbredt. Produktionen fra disse landbrug afsættes gennem alternative distributionskanaler og til højere pris pr. enhed. Den højere pris skal dække de meromkostninger, der påføres produktionen ved de økologiske dyrkningsprincipper.

Selvom det må forventes at det økologiske jordbrugssystem vinder større udbredelse, vil det næppe på kortere sigt opnå nogen markant indflydelse på landbruget eller dets produktion.

7.2.5. Ernæringspolitik.

Kostforandringer medfører øget krav til viden vedrørende sammenhængen mellem fødevarernes ernæringskvalitet, befolkningens sundhedstilstand og de primære landbrugsprodukters kvalitet. Der er her et stort behov for et bredt, tværfagligt forsknings- og udviklingsarbejde.

Det er klart, at jordbrugsforskningens ekspertise og kompetence især vedrører egenskaber ved råvarerne, herunder hygiejne og frihed for uønskede og skadelige stoffer. Men forbindelsen mellem råvareproduktionen og den fortsatte behandling af produkterne frem til den endelige forbruger må nødvendigvis styrkes. Der er behov for øget viden om kvalitet, holdbarhed, fysiologiske tilpasninger, tilpasning til industrielle funktionskrav o.s.v.

Hidtil har levnedsmiddelforskningen først og fremmest været koncentreret om effektiviteten i fremstillingen af levnedsmidler. Det vil være relevant at satse mere på forskning vedrørende de rigtige ernæringsmæssige kvaliteter.

De ernæringsmæssige overvejelser må forventes at blive fastlagt i en egentlig dansk ernæringspolitik. Denne vil formodentlig indeholde visse ernærings- og kvalitetskrav til levnedsmidlerne. En sådan politik vil derfor påvirke landbrugets udviklings- og afsætningsmu-

ligheder på hjemmemarkedet. Ernæringspolitikken bør derfor koordineres med den egentlige landbrugspolitik.

7.3. Miljøhensyn og landbrugssektoren.

Balancen mellem hensynet til landbrugserhvervets udvikling som et konkurrencedygtigt erhverv og samfundets krav om rent miljø giver anledning til problemer. Samfundet er interesseret i, at landbrugssektoren opfylder de samme miljøkrav som andre sektorer her i landet. Desuden har landbruget, der intensivt dyrker Danmarks jord, et væsentligt ansvar for ressourcerne jord og vand. Ikke alene er bevarelse af jordens produktivitet og ydeevne og vandets kvalitet på langt sigt afgørende for landbrugets eksistens, men også resten af samfundet har en overvældende interesse heri. Samtidig stilles der krav til landbrugserhvervet om bevarelse af landskabets rekreative værdi.

For at forhindre forvridning af den internationale konkurrencesituation - især inden for industrien - vedtog man i 1974 princippet om, at forurenende virksomheder selv skal betale for forureningen.

Dette princip gælder også for landbrugssektoren i den udstrækning, forureningen kan henføres til en enkelt virksomhed af en vis økonomisk størrelse. Imidlertid må princippet modificeres, når det drejer sig om små virksomheder med et kollektivt ansvar for forureningen. Her kan generelle påbud og reguleringer ændre en given forurening, ligesom det offentlige må træde til ved forureningens afhjælpning.

1 erkendelse af den store forurening, der foregår uden for landbrugssektoren, har andre sektorer i større udstrækning end landbruget været nødsaget til at ændre produktionsmetoder etc. for at reducere indflydelsen på miljøet. En sådan tilpasning af landbrugsproduktionen, der i overvejende grad består af bundne biologiske processer, er ikke mulig. Derimod må det forventes, at bedre håndtering af husdyrgødning og optimering af plantedyrkningen i fremtiden kan forbedre landbrugets indflydelse på miljøet.

Det er ikke muligt at afgøre, i hvilken udstrækning miljøkrav til landbrugssektoren påfører erhvervet ekstra omkostninger. I den udstrækning, kravene påhviler alle landmænd, medfører disse ikke konkurrenceforvridning mellem landbrugsproducenterne. Hvis derimod de danske regler er væsentligt strammere end tilsvarende regler i udlandet, er det klart, at dansk landbrugs konkurrenceevne påvirkes i negativ retning.

Fastlæggelse af eventuelt strammere miljøkrav til landbruget bør ikke gennemføres uden hensyn til landbrugets betydning i det danske samfund. Dette forhold taler for, at miljø- og landbrugspolitikken i højere grad bør være komplementerende og koordineret således, at også landbrugspolitikken tager hensyn til miljøet.

I den nuværende internationale konkurrencesituation vil det være uheldigt, hvis landbrugserhvervet pålægges yderligere nationale krav. Miljøkrav, som kræver nyinvesteringer i anlæg eller som begrænser produktionsmuligheden/ kan lettere accepteres, hvis de gennemføres på en harmonisk måde i alle EF-lande samtidig.

Kapitel 8. Landbrugspolitiske overvejelser.

De landbrugspolitiske overvejelser i nærværende kapitel omfatter især økonomiske forhold i landbruget og det apparat, der skal hjælpe landmændene med at øge produktiviteten. Udvalget har således ikke behandlet emner som landbrugs- og støttelovgivningen. Et kort resumé af den hidtidige landbrugspolitik på dette vigtige område er dog skitseret i det efterfølgende afsnit.

8.1. Jordpolitikens mål og midler.

Den overordnede målsætning for jordlovgivningen er at sikre en hensigtsmæssig udvikling af jordbrugserhvervene, ved

- at værne dyrkningsjorderne og sikre en forsvarlig udnyttelse heraf,
- at værne og fremme det selvejede familiebrug som den overvejende besiddelsesform inden for jordbruget.

De nævnte mål søges opnået såvel gennem landbrugslovens planlægnings-, struktur- og erhvervelsesbestemmelser som gennem støttelovgivningen.

Udviklingen i de seneste årtier har medført en stigende inddragelse af landbrugsjord til byformål, vejanlæg og lignende. Gennem landbrugslovens bestemmelser om landbrugsplanlægning tilstræbes det at friholde de jorder, der karakteriseres som dyrkningssikre for inddragelse til ikke-jordbrugsmæssige formål.

Det selvejede familiebrug sikrer efter den gældende opfattelse bedst spredningen af ejendomsretten og et rimeligt udkomme for landbrugsbefolkningen. Også ønsket om at fastholde en intensiv udnyttelse af jorden og at opretholde en stor animalsk produktion har ligget bag ønsket om selvejat.

Holdningen til forpagtning, især gårdforpagtninger, har i overensstemmelse hermed været forbeholden. Det er således den almindelige opfattelse, at forpagteren mangler interesse i mere langsigtede investeringer. Desuden vil der mellem forpagter og ejer kunne opstå

interessekonflikter, der keim hæmme en rationel udnyttelse af ejendommen, ligesom forpagteren kan stå i en svag social position. En særlig lovgivning kunne dog sikre disse forhold.

Ønsket om at sikre selvejet har endvidere givet sig udtryk i en meget restriktiv holdning til selskabs- og fondseje inden for jordbruget. Disse ejerformer kan føre til, at ejendomsretten til landbrugsjorden bliver koncentreret i et uønsket omfang samt give anledning til fjerneje, og selskabs- og fondseje vil mere varigt kunne drage landbrugsjorden ud af den almindelige omsætning.

Finansieringsproblemerne i forbindelse med generationsskiftet i selvejet samt de betydelige kapitalkrav ved intensive produktionsformer har imidlertid i de seneste år medført en begrænset liberalisering i holdningen til nogle fællesskabs- og selskabsformer i planteskole-, væksthushavneri- og pelsdyrsektoren. Desuden er der mulighed for, at også visse former for **inter es sent** skabetr kan erhverve landbrugsejendomme. En særlig form gælder de såkaldte andelsbrug. Disse er dog få i antal.

Drift og omsætning af landbrugsjord styres gennem landbrugsloven. Heri er der fastsat regler om, at landbrugsjorden skal drives erhvervsmæssigt forsvarligt, og at en landbrugsejendom kun kan suppleres med jord, der ligger hensigtsmæssigt for en samlet drift. Endvidere er der fastsat grænser for den enkelte ejendoms størrelse og antallet af ejendomme, som kan forpagtes, drives og ejes af samme person. Selskaber kan ikke erhverve eller forpagte landbrugsejendomme uden tilladelse. Endelig stilles bopæls- og kvalifikationskrav til forpagtere og erhververe af landbrugsejendomme; herved tilstræbes, at landbrugsjorden fortrinsvis besiddes af egentlige, uddannede landmænd, der har deres hovedbeskæftigelse ved jordbrug.

Landbrugslovens regler suppleres af en række støttelove, der ved økonomiske incitamenter tilpasser bedriftsstrukturen, fremmer udviklingen af bæredygtige familiebedrifter samt forbedrer bedrifternes jordtilliggende og bygninger. De nævnte love bygger med enkelte undtagelser ligesom landbrugsloven på et krav om landmandsuddannelse og jordbrug som hovedbeskæftigelse. Der kan nævnes:

- Udlånsloven, hvorefter der blandt andet ydes lavtforrentede lån til køb af **suppler** ings jord til mindre landbrug **se** jendonrme og til etablering af gartnerier,
- Jordfordelingsloven, hvorefter der med henblik på at forbedre ejendomsarronderingen omlægges jordarealer mellem landbrugsejendomme,
- Grundforbedringsloven, hvorefter lån i pengeinstitutter og realkreditinstitutter, der optages til visse grundforbedringsarbejder, kan ydes mod pant forud for andre privatretlige hæftelser, og i øvrigt skal ydes på særlige vilkår,
- Lov om dræning og vanding, hvorefter der kan ydes statstilskud til dræningsarbejder og udførelse af mekaniske vandingsanlæg på jordbrugs- og skovarealer,
- Moderniseringsloven, hvorefter der på grundlag af EF-regler ydes støtte i form af rentetilskud og garantier for lån, der optages med henblik på bedriftsmoderniseringer, og
- Lov om støtte til yngre jordbrugere, hvorefter der for at lette generationsskiftet og forbedre de yngre jordbrugeres økonomiske muligheder for at erhverve egen bedrift, ydes etableringstilskud og lavtforrentede lån i forbindelse med unge landmænds førstegangsetablering.

Nogle alvorlige afgrødeskader som følge af ekstraordinære vejrforhold har i de senere år nødvendiggjort en række kortvarige støtteforanstaltninger. Disse har omfattet dels tørkeramte landmænd (1975, 1976 og 1983), dels frostskaderamte frugtavlere og gartnere (1981) og endelig skovejere berørt af stormfald (1982).

Primært for at opretholde den animalske produktion er der også gennemført en række midlertidige, selektive støtteforanstaltninger. Målgruppen har været landmænd, der i de senere år har erhvervet en landbrugsejendom eller foretaget større driftsmæssige investinger, som på grund af det høje renteniveau og prisforholdene har vist sig at være urentable. Gennemførelsen af disse foranstaltninger er tillige sket under hensyn til, at landbrug er et kapitalkrævende erhverv, der blandt andet på grund af høj fremmedfinansiering er meget følsomt over for konjunktursvingninger.

Foranstaltningernes umiddelbare formål har været at forbedre landmændenes likviditetsmæssige situation, men sigtet har også været at medvirke til at fastholde den erhvervsaktive befolkning i landdistrikterne. Hvis foranstaltningerne ikke var blevet gennemført, ville det have medført endnu flere tvangsauktioner i landbruget og risiko for en stærkt forceret strukturudvikling.

Netop problemerne omkring strukturudviklingen og dens konsekvenser melder sig med stigende styrke. Dette gælder både det overordnede spørgsmål vedrørende selvejets fremtid og finansieringen af generationsskiftet og styringsmekanismerne i landbrugslovgivningen vedrørende f.eks. **sammenlægningsgrænser**, nedlægningen af mindre landbrugsejendomme, erhvervelseskriterier etc.

Der er desuden problemer vedrørende en mere harmonisk jordfordeling i tilknytning til intensiv husdyrproduktion. Også forholdene vedrørende naturfredning miljøbeskyttelse og selve livskvaliteten i landdistrikterne hører med i dette kompleks. På lidt længere sigt medfører strukturudviklingen derfor behov for overvejelser vedrørende den nuværende lovgivnings tilstrækkelighed.

8.2. Den fælles landbrugspolitik.

8.2.1. Overvejelser vedrørende en revision af den fælles landbrugspolitik.

Den alvorlige udvikling inden for EF-budgettet, den handelspolitiske udvikling og overskudssituationen har medført behov for en samlet løsning af de vigtigste aktuelle spørgsmål inden for EF-samarbejdet. Det drejer sig om

- tilpasningen af den fælles landbrugspolitik under bevarelse af de grundlæggende principper, udvidelsen med Spanien og Portugal samt den i forbindelse hermed nødvendige tilpasning af fællesskabsregler for landbrugsprodukter fra middelhavsområdet, udvikling af en fælles politik på andre områder og
- udvidelse af EF's finansieringsramme.

Kommissionen har derfor fremlagt forslag om rationalisering af landbrugspolitikken. Hovedelementerne er: en restriktiv prispolitik, udvidet anvendelse af garantitærskler med tilhørende medansvar for landmændene, sanering af sær- og præmieordninger, en afviklingsplan for de monetære udligningsbeløb, en revision af Fællesskabets import på præferencevilkår samt et loft over landbrugsudgifternes andel af EF's samlede budget.

8.2.1.1. Udbudsbegrænsende indgreb.

Forsigtig prispolitik.

Ved en forsigtig prispolitik holdes de årlige prisforhøjelser lavere end omkostningsstigningen med fradrag af produktivitetsforbedringer for den gennemsnitlige bedrift. Det vil sige, at kun landmænd med produktivitetsstigning over gennemsnittet vil kunne opretholde realindkomsten.

En restriktiv **prispolitik** må antages at medføre krav om flere særordninger, om direkte indkomststøtte til mindre producenter og om stigende national støtte.

Fastsættelse af tilstrækkeligt små prisforhøjelser vil medvirke til at reducere presset på landbrugsbudgettet. Samtidig vil en forsigtig prispolitik lette de handelspolitiske problemer. Denne politik er administrativt enkel.

Endelig vil en forsigtig prispolitik være til fordel for forbrugerne.

En restriktiv prispolitik er derfor Kommissionens foretrukne løsning.

Det må således forventes, at medmindre der foretages væsentlige indgreb til begrænsning eller omlægning af produktionen, vil EF i de nærmeste år af budgetmæssige grunde være tvunget til at føre en forsigtig prispolitik.

Medansvarsafgifter og garantitærskler.

En særlig udformning af den forsigtige prispolitik er en generel raedansvarsafgift, hvis provenu indbetales til EF's budget. For producenterne er virkningen den samme som en lavere pris, mens forbrugerprisen bliver højere. Dette system er indført for mælk.

I en anstrengt budgetsituation kunne finansiering via generelle medansvarsafgifter eventuelt tænkes anvendt i større omfang. En række lande mener dog, at de største producenter skal betale en højere afgift, og at producenter i ugunstigt stillede områder skal undtages.

Et skridt i retning af en stærkere udbudskontrol med fastholdelse af medansvarstanken er indførelsen af garantitærskler for landbrugsprodukterne. Disse tærskler er indført for korn, raps, forarbejdet frugt og grønsager samt mejeriprodukter.

Overskridelse af tærsklerne medfører lavere prisstigninger for de pågældende produkter det følgende år.

Produktionskvoter.

I tilfælde af stor overskudsproduktion begrænser garantitærskler ikke produktionen tilstrækkeligt hurtigt. Dette skyldes, at de mest effektive producenter har så lave marginale omkostninger, at selv relativt lave priser ikke reducerer udbuddet. Derimod kan de marginale overskydende mængder være ganske kostbare at afsætte for Fællesskabet således, at den reelle værdi af disse produkter i visse tilfælde nærmer sig nul.

Flere lande uden for EF har påbegyndt egentlige kvoteringer af mælkeproduktionen hos den enkelte landmand eller mejeri. Inden for Fællesskabet har man hidtil kun kendt egentlige produktionskvoter for sukker.

Betænkelighederne vedrørende produktionskvoter skyldes især, at kvotering har tendens til at hæmme strukturudviklingen, formindske produktivitetsstigningen og forringe den internationale konkurren-

oeevne. Den manglende strukturudvikling medfører på længere sigt behov for større prisstigninger. Samtidig vil en kvotering - især fordelt på den enkelte bedrift - medføre betydelige administrative problemer. Endelig vil kvotering kunne rejse spørgsmålet om balancen mellem nationale overskuds- og underskudsområder i EF.

På den anden side kan man ved anvendelse af kvoter gennemføre større årlige prisstigninger end uden mængdekontrol, idet man sparer udgifter til fjernelse af overskudsproduktionen. Forbrugerpriserne vil blive højere end ved en forsigtig prispolitik.

En kvotering medfører samtidig, at konkurrencen mellem landmændene begrænses stærkt. Et sådant system er derfor til fordel for de producenter, som på grund af manglende effektivitet og høje omkostninger ellers ville have størst sandsynlighed for at blive udkonkurreteret. Kvotering vil også være en fordel for allerede etablerede landmænd.

Edrekte produktionskvotering for alle landbrugsprodukter er ikke i øjeblikket sandsynlig i EF. Kvotering kan tænkes indført for enkelte produkter, hvor overskuddet i EF er særlig stort samtidig med, at verdensmarkedet er begrænset. Det gælder især for mælk.

Omlægning af produktionen.

EF-støtte til omlægning af produktionen fra overskuds- til underskudsprodukter er anvendt for mælk, vin, frugt, protein til foder samt som krav i visse regionale udviklingsprogrammer.

Sådanne omlægninger fungerer tilfredsstillende, så længe EF ikke er selvforsynende med de fleste produkter. I øjeblikket har EF en lav selvforsyningsgrad af især vegetabiliske proteiner og træ. Det må forventes, at selv en begrænset omlægning til proteinafgrøder vil have positive virkninger.

Kommissionen har stillet forslag om tilplantning af marginale arealer med skov, ligesom foranstaltninger af denne karakter efterhånden indgår i de fleste regionale programmer.

De markedsmæssige fordele for landbrugsprodukterne reduceres dog af, at kun egentlig marginale jorder kan forventes tilplantet med skov.

De vigtigste ulemper ved skovtilplantning er de betydelige etableringsomkostninger pr. ha og den langsomme omsætning af kapitalen.

Det må dog forventes, at skovpolitikken får stigende betydning i fremtiden for på den måde at trække ressourcer ud af landbruget med fastholdelse af den regionale beskæftigelse.

Begrænsning af import på præferencevilkår.

Begrænsning af importen på præferencevilkår og af kornsubstitutter kunne forøge efterspørgslen efter EF's egne produkter og dermed forbedre handelsbalancen.

Det er imidlertid ikke sandsynligt, at der kan opnås enighed herom, idet EF dels af hensyn til sin egen eksport (herunder også af industriprodukter) og dels af generelle udenrigspolitiske og bistandsmæssige grunde ønsker importen opretholdt.

Størstedelen af præferenceimporten er desuden bundet i GATT eller i bilaterale aftaler. Ændringer vil derfor kræve kompensation i form af importliberalisering af andre produkter.

8.2.1.2. Afsætningsfremmende indgreb.

Eksportrestitutioner.

Restitutioner fastsættes primært ud fra forskellen mellem EF's markedspris og verdensmarkedsprisen, men der tages også hensyn til markedssituationen i EF, budgettet og de internationale relationer. Som tidligere omtalt udgør restitutioner en væsentlig del af EF's landbrugsudgifter.

Restitutionssystemet medfører, at der bortset fra mindre forskelle på grund af markedsføring, handelsforbindelser og kvalitet hjembringes samme pris ved eksport som ved intern afsætning. Samtidig

forbedres den interne markedsbalance. Restitutionerne for bulkvarer er dog i perioder så lave, at eksport ud af EF ikke gennemføres.

Fremme af intern afsætning.

For visse produkter fremmes den interne afsætning gennem forbrugs-subsidier for smør, olivenolie, skolemælk etc. Disse subsidier er normalt mere udgiftskrævende end tilskud til eksport ud af EF. Konkurrerende lande på verdensmarkedet foretrækker dog dette system. Desuden reduceres forbrugerpriserne i EF.

8.2.1.3. Sammendrag.

Det overordnede problem vedrørende finansieringsforholdene vil formentlig betyde, at landbrugspolitikken i EF i de kommende år vil **være** karakteriseret af

- en forsigtig prispolitik for de fleste landbrugsvarer med faldende realpriser til følge,
- større anvendelse af direkte produktionsbegrænsende instrumenter, herunder evt. kvoteringer af enkelte overskudsprodukter,
- favorisering af underskudsprodukter,
- favorisering af ugunstigt stillede regioner,
- risiko for en vis renationalisering af landbrugspolitikken for de producenter, der ikke er i stand til at opretholde indkomsten,
- en større tendens til, at EF deltager i en international koordineret oplagringspolitik for visse bulkvarer (korn, sukker) og
- tilskyndelse til at forbedre kvaliteten, der dog kun i begrænset omfang vil kunne forbedre markedslikevægten.

Det forventes således ikke, at importbegrænsende foranstaltninger udvides i **væsentligt** omfang eller at specielle støtte- og særordninger bliver væsentligt reduceret. Samtidig kan der blive problemer med at opretholde eksportrestitutioner især for varer, som er i overskud i såvel EF som på verdensmarkedet. Udvidelse af markedet ved støtte til intern afsætning kan formentlig næppe gennemføres i større omfang.

på baggrund af disse forventninger kan det næppe undgås, at der er risiko for, at de danske fordele af den fælles landbrugspolitik bliver beskåret. Dette gælder såvel markeds- som strukturpolitikken.

8.2.2. Den danske indstilling til EF's fælles landbrugspolitik.

Med den store afhængighed af EF's landbrugspolitik bygger den officielle danske indstilling til den fælles landbrugspolitik fortsat på:

- at opretholde de grundlæggende principper om fri samhandel med fællesskabspræference, fælles finansiering og lige konkurrencevilkår,
- at pris- og markedspolitikken fortsat skal være hovedinstrumenterne til sikring af indkomsterne i landbruget,
- at udgifterne på landbrugsbudgettet styres af landbrugspolitikken og ikke omvendt,
- at midlerne på landbrugsbudgettet anvendes så effektivt som muligt og
- at de nødvendige tilpasninger i landbrugspolitikken sker under bevarelse af de grundlæggende principper.

Fra dansk side går man principielt ind for, at tilstrækkelige budgetmidler søges tilvejebragt gennem en hævnning af momsloftet. Bidraget hertil bør fordeles efter de nugældende regler.

I en situation, hvor landbrugsbudgettet ikke kan finansieres på anden måde, kan det være nødvendigt at acceptere generelle medansvars- og produktionsafgifter.

Det må accepteres, at det er nødvendigt at føre en forsigtig prispolitik i de nærmest kommende år, især for varer med garantitærskler og produktionsmål, og hvor der ikke er fastsat produktionskvo-ter. Det må tilstræbes, at der er budgetmidler til at sikre gennemførelsen af aftalte prisstigninger for de husdyrproduktioner og for de planteprodukter, som der ønskes omlægning til.

Produktionsbegrænsning kan i en overgangsperiode være en nødvendig løsning for mælk og visse specielle produkter, men generel kvotering af alle produkter bør afvises.

På længere sigt kan overskudsproduktionen reduceres ved omlægning til oliefro- og proteinafgrøder samt skovtilplantning af marginale jorder.

Der bør indføres en kvalitetspolitik; denne vil samtidig kunne dæmpe produktionen. På grund af det generelt høje veterinære og sundhedsmæssige stade i Danmark har forskellige nationale krav som regel ikke virket særlig hæmmende på den danske landbrugseksport, men har snarere; betydet fordele i forhold til andre eksportørlande.

Der må påregnes en vis stigning i udgiften til regionale udviklingsprogrammer, men det bør tilstræbes, at der ikke herved fremmes en produktion af produkter med permanent overskud, og den generelle strukturudvikling må søges opretholdt.

De stigende udgifter til præmier og særordninger indebærer fare for, at der ikke vil være tilstrækkelige midler på budgettet til at opretholde de grundlæggende principper. Udgifterne til disse ordninger må derfor søges begrænset mest muligt.

Præferenceimporten forøger de mængder, der skal eksporteres og dermed udgifterne på landbrugsbudgettet. Af handels- og bistandspolitiske grunde er det ikke realistisk at undgå denne import, men ordningerne må ikke være mere omfattende end højst nødvendigt.

Intern afsætningsfremme medfører normalt forholdsvis større budgetudgifter end restitutioner. Kun for mejeriprodukter synes de interne afsætningsordninger at være berettigede og i dansk interesse.

Der bør inden for landbrugsbudgettet reserveres tilstrækkelige midler til restitutioner, især til forarbejdede husdyrprodukter. Eksportpolitikken må i øvrigt søges tilrettelagt på en sådan måde, at produkter med vedvarende overskud afsættes direkte. Interventionsopkøb anvendes bedst til udjævning af cykliske svingninger i pro-

duktionen og til støtte af privat oplagring til udjævning af mere kortvarige variationer.

På det veterinære område må det nuværende niveau ved indførsel af levende dyr og fersk kød til Danmark fastholdes, således at afsætningen til tredielande ikke bringes i fare.

Fra dansk side kan man gennem krav om opfølgning af forbud mod konkurrenceforvridende national støtte og krav om afvikling af positive monetære udligningsbeløb arbejde for mere lige konkurrencevilkår.

8.3. Nogle overvejelser vedrørende finansierings- og skatteforhold.

8.3.1. Krav til egenkapital. Skattetekniske løsninger.

Der er i landbruget ofte tale om stor omsætning i forhold til arbejdsindsatsen. Ifølge tabel 8.1 stiger omsætningen fra 2,5 gange arbejdsaflønnen ved malkekøer til 9 gange arbejdsaflønnen ved ægproduktion.

Hvis omsætningen er stor i forhold til arbejdsaflønnen, vil selv en lille procentvis ændring i priserne påvirke det beløb, der er til rest for privatforbrug.

Tabel 8.1. Forholdstal for udvalgte driftsgrene, hvor arbejdsaflønnen er sat til 100.

	Malkekøer	Søer og smågrise	Korn	Slagtesvin	Høns
Omsætning	250	380	500	655	900
Arbejdsaflønni	100	100	100	100	100
Kapitalindsats	535	470	1900	710	555
Ændring i arbejdsaflønni					
ved prisændringer på 10 pct.					
pct.	25	38	50	66	90

Kilde; Statens Jordbrugsøkonomiske Institut.

Når dertil koraner, at der i landbruget ofte vil være tale om store variationer i omsætningen på grund af svingende priser og udbytte, vil landmændenes indkomster være meget sårbare.

Denne sårbarhed mindskes imidlertid betydeligt, hvor der er tale om en god konsolidering - det vil sige en høj egenkapital.

Jo større egenkapital des bedre kan en svingende indkomst absorberes.

Sårbarheden over for svingende indtægter er især udtalt i forbindelse med etablering og ved store investeringer. Derimod vil der som regel være mindre risici ved mindre investeringer i form af løbende etapevise udbygninger.

Der kan tænkes forskellige muligheder til forøgelse af landbrugets egenkapital.

For det første er det vigtigt, at unge landmænd allerede ved etablering er i besiddelse af en rimelig egenkapital. Her kan især peges på forbedrede etableringskontomuligheder, som vil animere til større opsparing hos unge og samtidig forbedre deres etablerings-situation.

For det andet er det vigtigt, at etablerede landmænd får mulighed for at opbygge en rimelig egenkapital. En løsning, der kan anvendes ved kortvarige udsving er en konjunkturudligningsfond. Når henlagte beløb hæves i dårlige år, medregnes det hævede beløb fuldt ud i dette års indkomst. Ordningen skærer toppen af skattesystemets progression og beskattningen bliver herved mere jævnt fordelt.

En **konjunkturudlignings** fond vil i nogen udstrækning råde bod på ulempen ved, at egenkapitaldannelsen i personligt ejede virksomheder beskattes hårdere end i virksomheder organiseret i selskabsform.

En virksomhedsskatteordningen kan også være en løsning, idet den tager sigte på at ligestille drift i personlig virksomhed og i et selskab. Ordningen går ud på, at den del af virksomhedens skatte-

pligtige indkomst, der forbliver indestående i virksomheden, beskattes med selskabsskattesatsen, mens den del, som ejeren tager ud af virksomheden, beskattes efter de sædvanlige regler for beskatning af personlig indkomst.

En mere fundamental løsning kan ske ved indførelse af ens marginalskat for alle. Herved vil spørgsmål om adskillelse af renter af privat og erhvervsmæssig gæld tillige principielt være løst.

8.3.2. Finansiering.

Landbrugets finansieringsproblemer har i de senere år været gjort til genstand for udvalgsbehandling *). I denne sammenhæng skal der peges på nogle enkelte aspekter.

Det er fortsat klart, at en sænkning af realrenten vil være et vigtigt bidrag til en forbedring af landbrugets investeringsøkonomi. Det må samtidig understreges, at det markante fald i den nominelle rente - selv med uændret realrente - betyder en meget væsentlig likviditetslettelse navnlig for de landmænd, der er etableret efter, at rentefaldet har fundet sted.

Generationsskiftefinansieringen er mindre belastende, såfremt ejendoms prisniveauet står i et rimeligt forhold til bedriftens afkastningsevne på langt sigt.

De sidste 3-4 års sammenlagte fald på 35-40 pct. i priserne på landbrugsejendomme har givet generationsskiftedebatten en mindre fremtrædende placering. Prisfaldet har betydet, at etableringsvilkårene er blevet forbedret markant sammenlignet med forholdene før 1979.

De traditionelle låneformer inden for rammerne af det danske realkreditsystem har dog belastet etableringsfasen økonomisk, og be-

*) Finansieringsproblemer i landbruget, - en teknisk gennemgang, 1981. Jordbank- og indekslån i landbruget, 1982.

lastningen har især været udtalt i perioder, hvor der på generationsskiftetidspunktet har eksisteret betydelige inflationsforventninger. Dette forhold underbygges af, at førstegangsetablerede normalt ikke kan gøre brug af skattesystemet i samme omfang som allerede etablerede. Derfor bliver den reale rente efter skat væsentlig højere end for andre.

Adgangen til at fremføre underskud kan dog i nogen udstrækning bidrage til at modvirke likviditetsbelastningen.

Kapitalfremskaffelse til finansiering af de fremtidige reinvesteringer og eventuelle nettoinvesteringer forekommer ikke umiddelbart at frembyde større selvstændige problemer. Omfanget af investeringerne vil alene være afhængige af rentabilitetsudsigterne, som dog med de nuværende markedsudsigter ikke på kortere sigt giver grundlag for væsentlig optimisme for de større investeringers vedkommende.

*

Efterspørgslen efter kapital fra andre erhverv i perioden siden 1975 kan ikke **sige** s at have været medvirkende til kapitalknaphed for landbrugserhvervet. Tværtimod har lavkonjunktoren dæmpet investeringslysten i byerhvervene og dermed låneefterspørgslen. Problemet har snarere været den "for høje" pris på kapital, hvilket kan tilskrives de økonomisk politiske hensyn til **betalingsbalanceunderskud/udlandsgæld**, den udenlandske renteudvikling samt de da gældende forventninger til fortsat inflation.

En styrket egenkapitaldannelse og løbende egenfinansiering ville **være** ønskelig, men må ses i snæver sammenhæng med de generelle økonomiske vilkår, generationsskiftefinansieringen og skattereglerne.

En stor del af landbrugets investeringer er på grund af investeringsobjektets levetid langfristet finansieret det vil sige typisk via realkreditlån. En stor del af landbrugets gæld er derfor fast forrentet. Lånevilkårene - rente- og afdragsvilkår gældende for hele lånets løbetid - fastlægges allerede på låneoptagelsestidspunktet således, at inflationsforventningerne allerede fra dette tidspunkt vil **være** bestemmende for rente- og afdragsvilkårene.

Rentefaldet, der indtrådte i slutningen af 1982, vil landbruget ikke for den faste gælds vedkommende nyde godt af, bortset fra i tilfælde af nye lånoptagelser. For låntagere med variabelt forrentede lån (eksempelvis kassekreditter i pengeinstitutter eller leverandørgæld) har rentefaldet derimod slået igennem, fortrinsvis gennem en nedsættelse af ydelsen.

Betragtes alene kapitalmængden må erhvervets kapitalbehov siges at være større end andre erhvervs. Imidlertid må man tillige undersøge forbruget af kapital, det vil sige spørgsmål om kapitalgodernes levetid.

Som nævnt i kapitel 3 vil der ved nominel finansiering i perioder med høj inflation ske en kraftig likviditetsbelastning i de første år efter investeringen. Et således opstået underskud kan få alvorlige økonomiske konsekvenser for bedriftens økonomi, hvis rentefradragene på grund af lavt indkomstgrundlag ikke kan udnyttes skattemæssigt. Under forudsætning af fortsat inflation vil låneydelsen for et sådant lån imidlertid falde kraftigt reelt set. Til forskel herfra vil låneydelsen for et indekslån være mindre likviditetsbelastende men reelt set falde betydeligt langsommere.

Generelt må det fastslås, at det er væsentligt for landmandens planlægning og **budgettering**, at finansieringen kan foregå på så overskuelig vis som mulig. Oprettelsen af Dansk Landbrugs Realkreditfond i sin tid skal ses i lyset heraf. Finansiering ved hjælp af varegæld har eksempelvis været både dyr og uoverskuelig. Finansiering i realkreditinstitutioner og pengeinstitutter må derfor foretrækkes.

8.4. Overvejelser vedrørende uddannelse, rådgivning og forskning.

Som det fremgik af kapitel 6.1 er der gode muligheder for yderligere produktivitetsstigninger i dansk landbrug. Her er samspillet mellem forskningsresultater, formidling af disse og landmandens uddannelse helt central for den hastighed, hvormed produktivitetsniveauet stiger.

I denne forbindelse er:

- landmandens uddannelse og efteruddannelse af stor betydning for evnen til at håndtere de produktionssystemer, der er en betingelse for at kunne opnå forbedrede resultater. Uddannelsen spiller også en rolle for motivationen for at modtage/søge rådgivning,
- rådgivningen af betydning for kendskabet til nye produktionsmetoder og til anvisning af styringsprogrammer, der kan forbedre udnyttelsen af produktionspotentiallet. Denne funktion får øget betydning i takt med, at stigende produktivitet vil bero på udnyttelsen af kendskab til komplicerede teknisk/biologiske sammenhænge,

forsknings- og forsøgsaktiviteten af afgørende betydning for den hastighed, hvormed der vil ske produktivitetsfremskridt. Op-gaverne drejer sig såvel om udvikling af metoder til praktisk udnyttelse af de potentielle muligheder som om forskning med henblik på udvidelse af potentiallet. Inden for begge områder er der behov for øget indsats, såfremt de omtalte forbedringer skal kunne realiseres i produktionen.

Også samfundet har en stor interesse i at bidrage til en høj effektivitet i landbruget. Dette skyldes dels hensynet til landbrugets internationale konkurrenceevne og dels hensynet til indkomsterne i landbruget. Når indkomsten i landbruget er tilstrækkelig, nedsættes behovet for selektive støtteforanstaltninger.

Fra samfundets side hjælpes produktivitetsudviklingen gennem støtte til landmændenes uddannelse, støtte til landbrugets konsulent-tjeneste og gennem offentlig jordbrugsforskning og -forsøg. Indsat-sen på disse områder er betydelig og udgør mere end udgifterne til de permanente landbrugsstøtteordninger. Det offentliges udgifter til konsulenttjenesten (inkl. gartneri og skovbrug) og nettoudgif-terne til Landbrugsministeriets forsknings- og forsøgsinstitutio-ner udgjorde ialt 404 mill. kr. i 1982. Udgifterne til landbrugs-skolerne beløb sig til ca. 85 mill. kr.

Der er således af mange grunde tale om et særdeles vigtigt område, ikke alene for den enkelte landmands muligheder for tilpasning på kort og langt sigt, men også for samfundet.

8.4.1. Uddannelse af landmænd.

Landmændenes uddannelse er en blanding af praktisk arbejde som medhjælpere på landbrugsejendomme og mere teoretiske kurser på landbrugsskoler. Uddannelsen, der er udviklet over en lang periode, tager sigte på, at eleven enten skal være selvstændig landmand eller funktionær med et selvstændigt ansvarsområde. Dette svarer til den overordnede målsætning om at værne og fremme det selvejede familiebrug som den overvejende besiddelsesform inden for jordbruget.

Uddannelsens praktiske afsnit omfatter ialt 3 års arbejde ved forskellige driftsgrene (kvæg-, svin-, markdrift) på mindst 2 forskellige landbrug. Her skal praktiske færdigheder indlæres. Specialisering og avanceret teknik har gjort det nødvendigt, at en del af denne praktik indlæres på grundskolen, men rutinen må stadig opnås i praktik. For at gøre uddannelsesstederne til så gode lærepladser som muligt har rådgivningstjenestens ungdomskonsulenter udviklet uddannelsesprogrammer, hvor den praktiske uddannelse kan suppleres.

Den teoretiske uddannelse er delt i 2 eller 3 ophold på landbrugsskole. For elever uden forkundskaber til landbruget tilbydes et særligt 8 ugers forskoleophold før praktik. For unge med større forkundskaber startes direkte med 6-12 mdr.'s praktik. Derefter fortsætter uddannelsen med 18 ugers landbrugsskoleundervisning (grundkursus).

Efter endnu et praktikophold på 24-30 mdr. indeholder uddannelsen et 6 mdr.'s fagligt-teknisk kursus efterfulgt af et 3 mdr.'s driftslederkursus. Herefter er den formelle landmandsuddannelse afsluttet med udstedelse af et bevis for uddannelsen. I 1982/83 blev der udstedt 1061 beviser. Beviset er en forudsætning for en videregående uddannelse som bl.a. landbrugstekniker.

Pr. 1. januar 1983 gennemførtes landmandsuddannelsen på 26 landbrugsskoler, hvoraf 21 havde grundkurset. I 1982 var søgningen til landmandsuddannelsen følgende:

Forskole	85 elever
Grundskole 18 uger	2011 elever
Grundskole 9 uger	151 elever
Fagligt-teknisk kursus	1233 elever
Driftslederkursus	1220 elever

Desuden fulgte ialt 236 elever forskellige overbygninger på uddannelsen (hovedsagelig landbrugsteknikere).

Med den fortsatte strukturudvikling i landbruget må det forventes, at der på længere sigt vil være 30-40.000 heltidsbedrifter. Med et generationsskifte på ca. 30 år pr. ejendom svarer det til et behov for ca. 1500 pladser pr. år på fagligt-tekniske- og driftslederkurser. Herudover er der behov for godt 2000 grundskolepladser. Det eksisterende antal pladser er stort set dækkende.

Landbrugsskolerne er selvejende institutioner ligesom højskolerne. Dette bevirker, at det offentlige refunderer op til 85 pct. af skolens undervisningsrelevante udgifter (formodentlig ca. 50 pct. af de totale udgifter). Resten dækkes ved elevbetaling. Undervisningens indhold godkendes af Landbrugsskolerådet.

Variationen i landmændenes teoretiske uddannelse fremgår af en ældre undersøgelse, foretaget af Danmarks Landbounngdom, omfattende et udsnit af de landmænd, der havde etableret sig i perioden 1971-75.

Blandt dem, der havde etableret sig med over 10 ha, havde 69 pct. haft et landbrugsskoleophold, mens det for ejere af mindre landbrug og deltidslanmænd begrænsede sig til 16-18 pct. Den senere udvikling giver grund til at tro, at begge tal er steget, men der findes ikke dokumentation herfor.

I uddannelsen er der ingen formelle krav til videnniveauet eller praktiske færdigheder for udstedelse af det afsluttende bevis. Man må derfor forvente en betydelig variation i kundskaberne blandt nyuddannede landmænd.

I lighed med 7 andre undervisningsområder er der på jordbrugsområdet oprettet en EFG-uddannelse for gartneri, skovbrug og landbrug.' EFG-uddannelsen sigter primært på at faguddanne medhjælpere, og den egentlige landmandsuddannelse kan kun gennemføres på landbrugsskolerne. I EFG-systemet gennemføres en blandet teoretisk/praktisk basisuddannelse på 40 uger, hvoraf de sidste 10 uger er specialiseret undervisning i enten gartneri, landbrug eller skovbrug. I 1982/83 gennemførte 364 basisuddannelsen (ca. 60 pct. geirtnere, 25 pct. landbrug og 15 pct. skovbrug). Elever, der efter basisåret vælger landbrug, henvises til landmandsuddannelsen, som for disse elever begynder med et 9 ugers grundkursus i stedet for de normale 18 uger. Desuden findes en særlig EFG-uddannelse for maskinbrugere (maskinstationer) og for dyrebrugere (dyreparker m.v.).

Unge landmænd og ufaglærte medarbejdere deltager i betydeligt omfang i korte kurser, som tilbydes på specialarbejderskolerne.

Rekrutteringen til landmandsuddannelsen er hidtil overvejende sket fra landbrugsmiljøet. Imidlertid viser andre samfundsgrupper stigende interesse for landmandserhvervet (40 pct. af grundskoleeleverne i 1982 kom fra hjem, hvor forældrene ikke var beskæftiget i landbruget).

Den bredere rekruttering vil formodentlig medføre større behov for en vis foruddannelse inden praktikperiodens påbegyndelse, idet landmændene næppe i mange tilfælde vil have tid til at lære medhjælperen praktiske færdigheder. I landmandsuddannelsessystemet søges dette behov opfyldt af forskolekurser af 8 ugers varighed. Disse tilbydes for tiden på 5 af landbrugsskolerne i månederne juli, august og september.

Det er vigtigt, at tilstrækkelig mange deltager i disse kurser. Det er også vigtigt, at eleverne på landbrugsskolerne får øget forståelse for de økonomiske sammenhænge. Ligeledes er der behov for en stærkere sammenkædning af praktiktid og skoletid. En af vejene hertil kunne være et tættere samarbejde mellem landbrugsskoler og ungdomskonsulenter og en styrkelse af ungdomskonsulenttjenesten.

Samtidig bør det overvejes at styrke de unge landmænds almene uddannelse f.eks. gennem tilskyndelse til højskoleophold el. lign., idet landmandsuddannelsen er blevet meget faglig og driftsøkonomisk orienteret.

Efteruddannelse.

Mulighederne for en effektiv efteruddannelse på længere sigt er afhængig af en god grunduddannelse, idet det ikke inden for efteruddannelsens korte tidsrammer er muligt at bibringe deltagerne alle relevante informationer.

Hidtil har landmændenes efteruddannelse især foregået i lokalforeninger som korte efteruddannelseskurser. Hver vinter deltager oa. 8.000-10.000 landmænd i disse korte kurser.

Behovet for en forbedret efteruddannelse af landmænd er erkendt og nærmere belyst i betænkning nr. 951/1982 om landmændenes efteruddannelse m.v. Heri anføres det som ønskeligt, at hver selvstændig Landmand og medhjælpende ægtefælle kan komme en uge på landbrugsskole hvert 2.-3. år.

Betænkningens konklusioner er fulgt op med Landbrugsministeriets lov om tilskud til efteruddannelse inden for jordbrugserhvervene.

Der åbnes herved mulighed for en væsentligt øget indsats på efteruddannelse sområdet. Inden for en årlig ramme på knap 4 mill. kr. refunderes kursusudgiften. I øjeblikket svarer dette beløb til ca. 4.000 deltagere på efteruddannelseskurser af en uges varighed. I tilfælde af flere deltagere nedsættes refusionen pr. elev.

Kursusformen med en uge på landbrugsskole har udviklet sig stærkt i de seneste år fra en beskedent begyndelse i 1979-80 med 50 elever til 150 elever i 1980-81, 300 elever i 1981-82, 800 elever i 1982-83 og forventeligt 2.000 elever i kursussæsonen 1983-84.

Stigningen i indeværende kursussæson understøttes af den nye efteruddannelseslov. Foruden de 90 ugekurser med 2.000 elever forventes

gennemført 25 dagkurser på over 30 timer med andre 750 deltagere. For finansåret 1984 er der søgt om forhåndsgodkendelse af 130 ugekurser med ca. 3.300 deltagere foruden 60 dagkurser med ca. 1.100 deltagere. Derudover forventes aktiviteten på de korte kurser i foreningerne videreført.

Stigningen i tilgangen til efteruddannelsen har krævet ibrugtagning af nye kursusfaciliteter flere steder i landet. Og hvis stigningen fortsætter vil der være behov for etablering af flere kursusinstitutioner med samme tilskudsmuligheder som de øvrige landbrugsskoler. I efteruddannelsesbetænkningen blev det anført, at det ville være ønskeligt, at mellem 20.000 og 30.000 landmænd årligt kunne komme en uge på efteruddannelse.

For yderligere at lette deltagelsen i efteruddannelsen har Landbrugsministeriet desuden tilført vikarordningen flere midler således, at der kan opnås støtte til vikar under efteruddannelsen.

Det må anses for nødvendigt, at denne ramme fastholdes. Hvis mange landmænd deltager i efteruddannelsen, bør det overvejes at forbedre den finansielle ramme.

Efteruddannelsen af landmænd er under opbygning og kan derfor endnu ikke vurderes. Der er skabt en ramme, som gennem et samvirke mellem landbrugsskolerne og konsulenterne giver mulighed for at sikre landmændene en helt nødvendig efteruddannelse.

8.4.2. Rådgivningstjenesten.

Konsulentvirksomheden rådgiver landmændene om produktionsmetoder og økonomiske sammenhænge, og yder tillige en omfattende service med hensyn til databehandling, resultatformidling m.v. Under rådgivningen foregår der samtidig en vis uddannelse af landmanden.

Konsulenttjenesten skal kunne rådgive både de mest avancerede landmænd og mere traditionelle bedrifter. Desuden skal tjenesten kunne vejlede deltidslandmænd og landmænd, der ønsker at forlade erhvervet. Der stilles derfor store krav til tjenestens alsidighed.

Konsulenttjenesten drives her i landet af de landøkonomiske foreninger og varetages af lokalt ansatte medarbejdere. Dermed bliver der automatisk en kort vej mellem rådgiver og landmand.

Staten betaler i princippet 70 pct. af udgifterne til aflønning m.v. af konsulenter, teknikere og assistenter, dog højst i forhold til fastsatte grænsebeløb. Da visse former for rådgivningsevne og blandt andet udgifter til kontorhold ikke refunderes, dækker statstilskuddet i virkeligheden en mindre andel af udgifterne (af landboforeningerne opgjort til 22 pct. af de totale udgifter i 1982). Langt hovedparten af de resterende udgifter betales af landmændene via særlige ydelser.

Tilskud ydes til konsulentbistand i landbo- og husmandsforeninger, gartneri-, skov-, frø-, pelsdyr- og fjerkræforeninger. Vejledningen omfatter planteavl, husdyrbrug maskindrift, driftsøkonomi, landbrugsbyggeri, ungdomsarbejde, husholdning og erhvervs- og samfundsmæssige forhold.

I 1972 blev der lagt loft over antallet af tilskudsberettigede stillinger for henholdsvis agronomer og assistenter/landbrugsteknikere.

Antallet af konsulenter er derfor forholdsvis stabilt. Inden for driftsøkonomiområdet er der indført et maksimalt antal tilskudsberettigede rådgivere, mens der er større fleksibilitet inden for de andre områder.

I 1981 besluttedes det at støtte ansættelsen af 100 produktionsassistenter til gennemførelse af løbende produktionskontrol på kvæg- og svinebrug. I 1985 vil dette tilskud ophøre. Desuden har foreningerne ansat konsulenter med visse specialopgaver. Disse opnår ikke tilskud fra det offentlige.

Pr. 1. juli 1983 blev der ydet tilskud til 1010 agronomer og 880 teknikere/assistenter. Heraf havde landbo- og husmandsforeningerne ansat 913 agronomer og 859 teknikere/assistenter. Herudover er der ansat næsten 1500 medarbejdere uden statstilskud.

Rådgivningstjenestens organisationstilpasning.

Landbo- og husmandsforeningernes konsulenttjeneste er løbende forsøgt tilpasset udviklingen.

Rådgivningen foretages i stigende grad fra større lokale konsulentcentre. I 1982 havde landbo- og husmandsforeningerne følgende antal centre:

	<u>Øerne</u>	<u>Jylland</u>	<u>lait</u>
4-strengede ¹⁾ eller mere	8	27	35
3-strengede	10	22	32
2-strengede	<u>19</u>	<u>8</u>	<u>27</u>
lait	<u>37</u>	<u>57</u>	<u>94</u>

1) Omfatter økonomi-, planteavl-, kvægbrug- og svineproduktionskonsulenter.

Især i Jylland er der bygget større konsulentcentre, mens centrene på øerne er små. Dette skyldes de mange mindre foreninger med relativt få medlemmer. Mange af disse små foreninger samarbejder for at kunne udføre de vigtigste rådgivningsopgaver.

Rådgivningen kunne sandsynligvis gennemføres mere rationelt, hvis der også i disse områder blev dannet større lokale enheder. Hertil kræves et større medlemstal pr. område.

Nedlæggelse af foreninger og mindre konsulentcentre er på kort sigt næppe nogen farbar vej. I de områder, hvor sådanne planer har været drøftet, er de som regel stødt på modstand. Derimod kan større lokale rådgivningsenheder dannes gennem forpligtende samarbejde mellem de lokale ansættende foreninger.

Medlemsunderlaget for konsulentcentre kan også øges ved, at landbo- og husmandsforeningerne i større omfang ansætter fælles konsulenter. Et sådant øget samarbejde kunne medvirke til en mere optimal udnyttelse af ressourcerne end 2 uafhængige vejledningssystemer. På denne baggrund virker den langsomme udvikling i fællesansættelsen skuffende.

Udviklingen i **fællesansættelser** fremgår af nedenstående oversigt.

	<u>Konsulenter</u>	<u>Assistenter</u>	<u>lait</u>
1973	180	135	315
1979	305	220	525
1983	310	332	642

1) Heraf 75 nyansatte produktionsassistenter.

Fællesansættelser er i vid omfang gennemført inden for husdyrbruget, hvor udviklingen i samarbejdet dog i øjeblikket synes at gå i stå. Områderne driftsøkonomi, planteavl og husholdning har kun få fællesansættelser.

De bevilgende myndigheder har tilstræbt at fremme et mere rationelt **enhedsrådgivningssystem**. Dels ved at afslå statstilskud til specialorganisationer som ønskede at etablere deres egen rådgivning, dels ved at tilskynde landbo- og husmandsforeningerne til øget fællesansættelse. Det må nu forventes, at disse organisationer væsentligt forstærker deres organisatoriske indsats for at fremskynde udviklingen i den ønskede retning.

Den fremtidige udvikling.

Den hastige udvikling inden for landbrugssektoren stiller krav om hurtig tilpasning i rådgivningen. De specialiserede bedrifter stiller store krav til konsulenterne specialviden, mens f.eks. deltidslandmændene har behov for en bredere rådgivning. Endelig har landmænd med lav produktivitet og indkomst stort behov for rådgivning for at rette situationen op.

Fra landmændene er der stor efterspørgsel efter både dybtgående specialrådgivning og udvidet og bedriftsorienteret rådgivning. Samtidigt er det vigtigt, at landmanden i forbindelse med rådgivningen udvikler sine egne driftslederevner.

Rådgivningen i de produktionsmæssige spørgsmål, herunder etablering af en effektiv teknisk/biologisk styring af produktionen, må

som hidtil varetages af fagkonsulenter inden for planteavl, kvægproduktion, svineproduktion og fjerkræhold.

Der er tillige et omfattende behov for en mere **bedriftsorienteret** (tværfaglig) rådgivning. Dette forudsætter imidlertid samarbejde i større konsulentenheder. **Sådanne** enheder giver desuden større mulighed for en helt nødvendig specialisering hos konsulenterne.

I forbindelse med den støttelovgivning, der er foranlediget af faldet i landbrugets indtjening, har især økonomikonsulenterne haft en stor arbejdsbelastning. Mange økonomikonsulenter har også af denne grund været forhindret i at give tilstrækkelig driftsøkonomisk vejledning til den resterende del af medlemmerne. Da der generelt er stort behov for øget driftsøkonomisk vejledning også uden for **krisesituationer**, bør det overvejes, hvordan man bedst sikrer, at økonomikonsulenternes kapacitet i maksimalt omfang udnyttes til egentlig driftsøkonomisk rådgivning og undervisning.

I de senere år er firmarådgivningen blevet intensiveret inden for foder-, gødnings- og bekæmpelsesmiddelområdet. Her supplerer den foreningsrådgivningen. Endvidere ses direkte kontakter mellem effektive storproducenter og forskere, idet producenterne på denne måde ønsker at sikre sig en direkte rådgivning på højt teknisk/biologisk niveau.

Om denne udvikling vil forstærkes i de kommende år afhænger blandt andet af, hvorledes det etablerede rådgivningssystem kan imødekomme det ændrede rådgivningsbehov i landbruget.

Et effektivt konsulentvæsen er afgørende for den fremtidige udvikling i landbruget. Rådgivningen er nødvendig for den fortsatte udvikling hos de mest effektive **producenter**, men producenter med mindre produktive enheder har fuldt så stort behov for intensiv vejledning. I betragtning af den store variation i landmændenes økonomiske resultater er det påkrævet, at især landmænd med lav indkomst hjælpes til bedre udnyttelse af ressourcerne.

Det er derfor absolut nødvendigt at fastholde konsulentvæsenets nuværende omfang. Samtidig bør der ske en yderligere samling i større centre med øget **fællesansættelse**. Malet kunne være 50 4-strengede centre. Det vil skabe bedre betingelser for specialisering blandt konsulenterne samt for at realisere de store fordele, som ligger i at integrere den biologiske, den tekniske og den økonomiske rådgivning over for den enkelte landmand.

8.4.3. Forskning og forsøg.

Den offentligt finansierede jordbrugs- og veterinærvidenskabelige forskning i Danmark gennemføres især ved Landbrugsministeriets forsknings- og forsøgsinstitutioner, på Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole samt ved en række andre institutioner. Forskningsinstitutionerne under Landbrugsministeriet udfører ca. to trediedele af den danske jordbrugsforskning, mens Undervisningsministeriet finansierer hovedparten af resten.

De fleste forskningsinstitutioner og tilskudsområder under Landbrugsministeriet er tilknyttet Landbrugets Samråd for forskning og forsøg. Samrådet afgiver indstilling til Landbrugsministeriet om fordeling af den samlede bevilling og om koordinationen og samarbejdet mellem medlemsinstitutionerne.

Der gennemføres privatfinansieret forskning og udvikling i Slagteriernes Forskningsinstitut og i en række enkeltvirksomheder blandt erhvervets leverandører og aftagere.

Da den primære produktion i modsætning til i industrien næsten udelukkende finder sted på et stort antal små bedrifter - som hovedregl enkeltmandsvirksomheder - må det offentlige nødvendigvis finansiere jordbrugsforskningen.

Af den samlede forskningsindsats på jordbrugsområdet går ca. to trediedele af midlerne til anvendt forskning, ca. 25 pct. til udviklingsarbejde og knap 10 pct. til grundforskning. På forsknings- og forsøgsinstitutionerne anvendes desuden midler til afprøvnin-

Siden 1977 er landbrugsforskningen i Danmark blevet mere målrettet gennem bevillinger til særlige forskningsprogrammer. Det drejer sig om f.eks. afsætningsfremmende forskning, forskning til udnyttelse af halm, landbrugets produktionsbygninger og udvalgte **tema**-områder om f.eks. "Øget produktion og udnyttelse af dansk protein", "Vand, vanding og planteproduktion" og "Produktionsstyring og sundhedskontrol i husdyrbruget". Et særdeles vigtigt område er et planlagt program om produktionssystemer i jordbruget. Programmets sigte er at bidrage til udvikling, tilpasning og demonstration af nye produktionssystemer for de specialiserede bedrifter.

Det offentliges udgifter til jordbrugsforskning.

Landbrugsforskningen har i 1970'erne udgjort en faldende andel af den offentligt finansierede forskning i Danmark.

Tabel 8.2. Udviklingen i forskningsarsværk¹⁾ i den offentlige sektor i perioden 1970-79.

Forskningsfelt	Samlet procentvis ændring i perioden 1970-79	
Lægevidenskab	+	27
Humaniora	+	19
Naturvidenskab	+	21
Teknisk videnskab	+	31
Jordbrugs- og veterinærvidenskabelig forskning	-	21
Samfundsvidenskab	+	48
Gennemsnit	+	19

1) 1 årsværk svarer til en persons forskningsindsats i et år når fraregnes andre aktiviteter f.eks. vedrørende undervisning, administration etc.

Kilde: Forskningssekretariatet.

Udgifterne til den offentligt finansierede jordbrugs- og **veterinær**-videnskabelige forskning udgjorde i 1979 ca. 9 pct. af den samlede offentligt finansierede forskning. Internationalt set er det en ret høj andel. I betragtning af landbrugets betydning i samfundsøkonomien er udgifterne til den danske jordbrugs- og **veterinær**-forskning imidlertid meget små.

Tabel 8.3. Den jordbrugs- og veterinærvidenskabelige forsknings andel af de samlede offentlige forskningsudgifter og af jordbrugets bruttofaktorindkomst 1979.

	Jordbrugsforskningen i pct. af;	
	Offentligt finansieret forskning (excl. militær.)	Landbrugets bruttofaktorindkomst
Sverige	9,0	2,75
Storbritannien	9,4	2,37
Holland	7,8	2,05
Kelgien	5,5	1,47
Tyskland	2,2	1,19
Danmark	8,8	1,08
Frankrig	6,1	1,04

Kilde; Forskningssekretariatet.

Fra 1975 til 1979 reduceredes bevillingerne til Landbrugsministeriets forsknings- og forsøgsvirksomhed med 14 pct. i faste priser eller næsten 3 pct. årligt. Siden 1979 er bevillingerne dog steget, hovedsagelig i form af midlertidige bevillinger til udvalgte programmer, således at forskningsomfanget i 1982 lå 7 pct. under 1975-niveauet.

Den øgede anvendelse af programbevillinger medfører behov for løbende vedtagelse af nye programmer. I 1985 falder programbevillingen væk, og der er udsigt til et fald på 14 pct. i aktivitetsniveauet, hvis der ikke bevilges ekstra midler. Herved vil niveauet være ca. 21 pct. lavere end i 1975.

En så alvorlig reduktion vil på længere sigt begrænse landbrugets tilpasningsmuligheder.

Erfaringerne fra de seneste 5-10 år viser, at reduktioner i bevillinger nemt kommer til at ramme apparaturanskaffelser og vedligeholdelse, mens lønkvoten (lønudgifternes andel af de totale driftsudgifter) stiger. Hvis lønkvoten i en længere periode overstiger et vist niveau, bliver det vanskeligere at opnå det fulde udbytte af indsatsen.

Tabel 8.4. Udviklingen i de landbrugsministerielle bevillinger til den landøkonomiske forsknings- og forsøgsvirksomhed.

	Regnskabstal			Budgettal	
	1975	1979	1982	1983	1985
I alt, mill. kr	148,7	187,3	279,7	252,8 ²⁾	218,2 ²⁾
Indeks ¹⁾ 1975=100	100	86	93		
Indeks 1983=100				100	86

1) Indeks driftsudgifter/forbrugerprisindeks.

2) Excl. accessoriske udgifter i forbindelse med forsøgsanlæg Fou-lum.

Kilde: Landbrugsministeriet.

Programbevillingerne har siden slutningen af 70'erne stort set forhindret yderligere stigninger i lønkvoten, som dog stadig betragtes som for høj. Lønkvoten er imidlertid ikke en entydig målestok for, om udgifterne er hensigtsmæssigt fordelt. Behovet for driftsudgifter ud over løn varierer fra institution til institution og er inden for den enkelte institution afhængig af opgavernes karakter.

Forskningsinstitutionernes tilpasningsmuligheder er desuden påvirket af en alt for lav forskermobilitet. Dette skyldes dels den generelle udvikling i samfundet og dels lønstruktur, faglig specialisering og en manglende tradition for jobskifte.

Kravene til landbrugsforskningen.

Landbrugsforskningen består både af grundlæggende forskning og mere anvendt forskning. Begge forskningstyper er nødvendige for at sikre landbruget en hurtig produktivitetsfremgang.

Landbrugsproduktionen er kendetegnet ved biologiske processer. I det internationale forskningsmiljø foregår der i disse år en omfattende biologisk forskning, som på længere sigt kan få væsentlig indflydelse på produktionsvilkårene og på produkternes kvalitet.

Ligeledes vil der muligvis på længere sigt via fortsatte forskningsaktiviteter åbne sig nye afsætningskanaler for landbrugsprodukterne. Det kunne f.eks. være anvendelse af biomasse til energi-

formål og som råstof til den kemiske industri. **Sådanne** nye afsætningsmarkeder kan ændre landbrugets fremtidige produktionsmuligheder. Det er derfor vigtigt, at man også i Danmark er med fremme i den mere grundlæggende jordbrugsforskning.

Men^v også det mere traditionelle praktisk orienterede forsknings- og forsøgsarbejde er betydningsfuldt. Der er behov for anvendt forskning, ikke alene vedrørende produktionsteknik og miljømæssige forhold, men også vedrørende styring af produktion og økonomi på de enkelte bedrifter. Dette område er af stigende vigtighed i takt med øget specialisering.

Den teknisk/biologiske forskning bør foruden en bredt dækkende og grundlæggende specialforskning også tilstræbe at anlægge helhedsvurderinger på tværfagligt grundlag, så konsekvenserne ved indføringen af nye produktionssystemer kan belyses mere fuldstændigt. For de systemer, som synes at vinde udbredelse, må der opstilles samlede driftsvejledninger (tekniske handlingsprogrammer), der kan medvirke til en bedre produktionsstyring i praksis.

En avanceret landbrugsforskning, som er af stigende betydning for landbruget, kræver store forsøgsanlæg.

Inden for Landbrugsministeriets regi sker der i øjeblikket en væsentlig effektivisering af forskningen ved sammenlægninger, modernisering og nyetablering af forsøgsanlæg på blandt andet Forsøgsanlæg Foulum. På dette anlæg, der endnu er under opførelse, tænkes næsten al husdyrforskning i Danmark samt dele af planteforskningen samlet. Det er vigtigt, at anlægget færdiggøres som planlagt.

Rationaliseringer i forskningsstrukturen skal fortsætte, således at nogle af de resterende små forskningssteder samles og bringes over den kritiske minimumsstørrelse. Det kan frygtes, at der fremover vil mangle tilstrækkelige ressourcer til både det brede og det dybe forsknings- og forsøgsarbejde i Danmark. Eh stærkere prioritering mellem de igangværende aktiviteter vil derfor være nødvendig. Desuden kunne det overvejes, om f.eks. forskningsinstitutioner, rernes **afprøvningsvirksomhed**, samt forskningsaktiviteter, der i mindre grad vedrører primærproduktionen, i større udstrækning kan

finansieres af erhvervet. Disse aktiviteter er dog kun små i omfang.

Det helt fundamentale problem er imidlertid, at forskningsinstitutionerne er underlagt en betydelig usikkerhed i deres finansielle rammer. Et fald i de tidsbegrænsede forskningsbevillinger på 40 mill. kr. i 1985 og følgende år vil nødvendiggøre radikale reduktioner i de foran skitserede forskningsprogrammer. Disse har stor betydning for jordbrugets fremtidige udvikling. Hvis der ikke ydes ekstra midler fra 1985, vil det være umuligt at tage nye presserende forskningsopgaver op, hvorved jordbrugserhvervenes konkurrenceevne hurtigt vil lide afgørende skade.

Herudover er der behov for midler til færdiggørelse af Forsøgsanlæg Foulum. De manglende midler udgør ialt 78 mill. kr. i 1983 priser.

